

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXV

Beograd

No. 3/2013

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

Vladimir RUKAVISHNIKOV, Ageing Russia, possibilities of Substantial Revolutionary Changes and Youth-Related Problems

Dragan JOVAŠEVIĆ, Kršenje pravila međunarodnog humanitarnog prava i sistem krivičnih sankcija

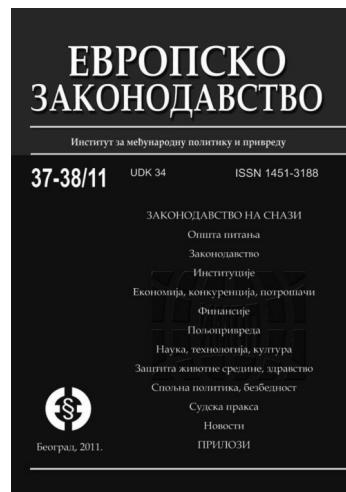
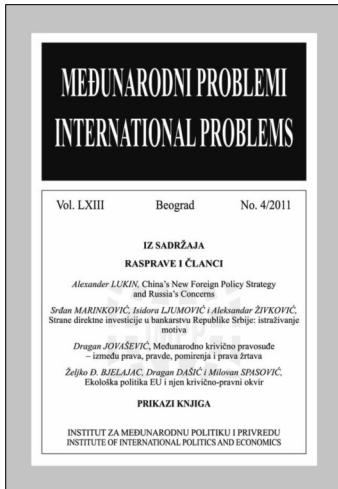
Stevan RAPAIĆ i Dragana DABIĆ, Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji

Dragan ĐUKANOVIĆ, Odnosi između Beograda i Prištine: od tehničkog do političkog dijaloga

Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ i Srđan KORAĆ, NATO povlačenje iz Avganistana: uspešno okončanje misije?

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Institut za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 65, (2013), br. 3, pp. 289–416

IZDAVAČKI SAVET / EDITORIAL COUNCIL

Predrag BJELIĆ, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade

Dražen DERADO, University of Split, Faculty of Economics, Split

Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh

Irena KIKERKOVA, The Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Economics, Skopje

Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb

Jelena KOZOMARA, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade

Natalia Vladimirovna KULIKOVA, Russian Academy of Sciences, Institute of Economy, Moscow

Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow

Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Dragana MITROVIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

Jasmina OSMANKOVIĆ, University of Sarajevo, School of Economics and Business, Sarajevo

Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Gordana ILIĆ POPOV, University of Belgrade, Faculty of Law, Belgrade

Predrag SIMIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi

UREĐIVAČKI ODBOR / EDITORIAL BOARD

Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade

Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,

Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade

Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge

Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux

Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje

Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

POČASNI UREDNIK / HONORARY EDITOR

Brana MARKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR IN CHIEF

Miroslav ANTEVSKI

ZAMENIK UREDNIKA / DEPUTY EDITOR

Pero PETROVIĆ

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Miroslav Antevski

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković

Štampa
Ženid, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Preplata

Zahteve za preplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Upłata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za preplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXV

BEOGRAD

BROJ 3/2013

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Vladimir RUKAVISHNIKOV</i> , Rusija koja stari, mogućnosti suštinskih revolucionarnih promena i relevantni problemi mladih (na engleskom)	295
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , Kršenje pravila međunarodno humanitarnog prava i sistem krivičnih sankcija	315
<i>Stevan RAPAIĆ i Dragana DABIĆ</i> , Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji	341
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> , Odnosi između Beograda i Prištine: od tehničkog do političkog dijaloga	365
<i>Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ i Srđan KORAĆ</i> , NATO povlačenje iz Avganistana: uspešno okončanje misije?	386
PRIKAZI KNJIGA	405

INTERNATIONAL PROBLEMS

**A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS**

VOL. LXV

BELGRADE

No. 3/2013

CONTENTS

ARTICLES

<i>Vladimir RUKAVISHNIKOV</i> , Ageing Russia, Possibilities of Substantial Revolutionary Changes and Youth-Related Problems (in English)	295
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , Violation of Rules of International Humanitarian Law and the System of Criminal Sanctions	315
<i>Stevan RAPAIĆ and Dragana DABIĆ</i> , Foreign Trade Aspect of Serbia's Accession to the European Union.....	341
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ</i> , Relations between Belgrade and Priština: from Technical to Political Dialogue	365
<i>Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ and Srđan KORAĆ</i> , NATO Withdrawal from Afghanistan: Successful End of the Mission?	386
BOOK REVIEWS	405

Vladimir RUKAVISHNIKOV¹

UDK: 364.6-053.6(470)

Biblid 0025-8555, 65(2013)

Vol. LXV, br. 3, str. 295–314

Izvorni naučni rad

Avgust 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1303295R

AGEING RUSSIA, POSSIBILITIES OF SUBSTANTIAL REVOLUTIONARY CHANGES AND YOUTH-RELATED PROBLEMS

ABSTRACT

The paper deals with the problem of demographic ageing in Russia, some forecasts of the possible substantial revolutionary changes, and present youth activities. The author discusses results of the recent study conducted by the Department of Elite Studies of the Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences. Data of this survey and personal observations of the author confirm the opinion about the absence of such changes in contemporary Russia, despite the involvement of a portion of youth in protest rallies which occurred in winter 2012/13 in the capital and big cities which was reduce to the slogan “For honest elections!” The issue of youth violence was slightly tackled.

Key words: Russia of 21st century, demographic ageing, possibilities of substantial revolutionary changes, youth activities, Putin.

INTRODUCTION

When one looks through the most influential international media, he or she may be very disappointed with what he or she reads about Russia. A part of what gets the person frustrated about most mainstream media coverage of Russia is that media tend to conflate the current conditions (e.g. people drink a lot, do not make much money, and the entire nation looks miserable,

¹ Prof. Dr. Vladimir Rukavishnikov, currently an independent expert-consultant, Moscow, Russia, E-mail address: rukawish@hotmail.com.

generally speaking) with the country's prospects in the observed future (e.g. the Russian people are drinking even *more* than today, people are making *less* money, and the entire nation is getting *more* miserable). But, are some of these forecasters right, or is it simply a part of a new (Cold war-like, – some say) ideological attack? – These two points are indicating, obviously, two very different things, but they are often treated as if they are interchangeable.

This paper deals with two main issues broadly debated in modern mass media. The first one is the present-day Russia's demography, the youth activity and a chance of the new revolution in a contemporary Russia. All this relates (directly or indirectly) to politics of the Russian President Vladimir Putin. This man has been dominating on the scene of international and domestic politics since the very beginning of 2000. Putin claims that he represents the interests of the Russian people demanding the restoration of Russia's State. Some Western journalists asked in this regard (we are not citing here): What does this mean? Is the restoration of the quasi-authoritarian regime to suppress the instability that what people really considered a byproduct of dissent? Others said: The entire nation and the national leader are maturing, but the national mentality does not change a lot. What is the truth in all these assessments of the media? In this paper, we are looking for answers.

On a popular Russian website the author has learned that Russian young people are afraid of authorities, do not believe the opposition, but do praise President Vladimir Putin, and simultaneously are waiting for his overthrowing, i.e. the socio-political revolution.² This conclusion refers to the data of the research of the respected Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences.³ Is it also a truth?

2 See: http://www.gazeta.ru/politics/2013/04/19_a_5261565.shtml.

3 The study has been conducted under the supervision of the Head of the Center of Elite Studies Dr. Olga Krishtanovskaya. The survey was performed from December 2006 to February 2013 in 26 cities in Russia. It included a set of focus groups and in-depth interviews with representatives of four groups, namely: students-humanitarians, students-technologists, specialists with higher education, and workers. The results of the study were published in the online journal "Gefter" (a spring 2013 volume). The study could not be qualified as a nation representative one. We doubt the authors had any intention to make a truly representative survey. It did not cover various gangs without ideological inclination, leftist youth formations, right-wing organizations, apolitical yuppie groups, and some other minor youth groupings. While the main attention in the study was placed on university students, gang violence has been rapidly developing in Russia during the research period, and a growing number of acts of youth-related violence have been recorded by law enforcing agencies, – all like in the EU and other nations. The reader should be very skeptical concerning the study!

Yet, the authors of the mentioned research totally rejected the very idea of a new socio-political revolution in Russia in the 21st century and a set of vital questions could be aroused up: What were orientations of the Russian youth they are speaking about? Can we begin to identify a new path of political socialization for a youth generation, and what implications does it have to a longer-term consolidation of democratic politics and the civil society in Russia? Or should we be worried that if the current state initiatives failed, then the People would revolt and the country would return back to the dark days of past? These questions are no rhetoric at all, in our view, at least.⁴

The second main question – to name only a few issues touched in the essay – is how to convince everyone that Russia does not have global (imperial) ambitions. Here, we must tackle the link between the international environment and Russia's foreign policy. And do not forget about the Russian public opinion and the specific youth opinion as well. Today, the Russian public opinion tends to believe that the Russians have to be protectors of the Syrians, like they were the 'virtual protectors' of the Serbs in the 1990s, and that the US and its allies constantly see Russia as an evil empire. There is no reason to expect that the views of the opposition leadership on Syria, whatever they are, reflect the views of the Russian society.

The Syrian issue is a really most serious separating point at any today's meetings between the West and Russia on the top level, and the public opinion is well informed about the present discrepancies. There are also regular notations of Western leaders concerning human rights in Russia. The Russians made a little progress in persuading their American (and/or – more broadly – Western) partners not to lecture them.⁵

Today, Putin seeks to restore the former glory of the country, and this is of paramount importance for the survival of the regime in power. Now when Russia's economic growth has declined causing a discontent among the nation's majority, the Russian leader revives nationalism for the sake of rallying the public opinion. The anti-Western mood amongst the Russians is growing up, and the state-controlled TV continues to support this process and there can be no doubt that most of the Russians are on Putin's side. As for the specific youth opinion, we have to say that, yet the Russian youth looks rather apolitical and lazy, its opinion does differ drastically from what the national opinion polls show.

4 We do agree with the general conclusion of interpreters of the reported survey, which is not against to author's personal observations.

5 Of course, nobody in Russia is expecting a change of moods overnight. But, the Russians consider this a part of efforts to re-establish Russia as a real major global player.

The following discussion is divided into sections according to the aforesaid comments. The first section outlines the general idea of the paper. The second section is about the Russian demographic decline, while the third examines in some details the term “revolution”, and the forth one comments basically the data of the youth survey. The final section, or “Concluding remarks”, considers a possible outcome tackling links between the international situation and domestic youth politics.

RUSSIA'S DEMOGRAPHIC DECLINE

During the recent time, the main attention of scholars has been focused on Russia's re-emergence as a global political force,⁶ fuelled by natural resources-driven economic growth, but it is also important to mark that the country's population is ageing. According to the UN projections, by 2040, Russia's median age will be 44.9, or close to 45, placing this nation amongst the oldest countries in the former Soviet Union, and, perhaps, too close to the oldest in the world.⁷ The Russian demographic decline has resulted in the Russian population falling from a peak of 148.6 million in 1993 to the present figures (about 143-144 million) and the average life expectancy at birth equal to 66.5 years (men and women together).⁸

The problem is in the low birth rate and high mortality in the first. The life expectancy of Russian men has dropped to 58 years quite recently. These facts may become a serious halt on the nation's economic growth in the coming future. The Russian leadership is aware of the seriousness of these problems and has put forward certain measures to deal with them. Yet, the American expert doubts in their efficiency: “Some of Russia's recent policies will have a limited demographic

6 See, for example: Roger Kanet, (ed.) *Russia: Re-Emerging Great Power*; Hounds-mills, UK, Palgrave Macmillan, 2007.

7 Currently, Russia has a population of 142.9 million with a share of those who are 65 years and over close to 13%. According to the projections, the nation population will be about 114.12 million in 2050.

8 Life expectancy at birth for Russian men fell from an already low level of 64.9 years in 1987 to the lowest level of 57.5 years in 1994. Currently, Russian men are among the world's largest consumers of alcohol and tobacco. Mortality levels and patterns of death and disease in Russia are far out of line for the country at its level of development. The female life expectancy advantage in Russia is the largest in the world with women outliving men by 12 years, largely due to the high male death rate from cardiovascular diseases and external causes such as murder, suicide, accidents and alcohol poisonings. The excess of deaths over births is partly compensated for by an influx of migrants to the Russian Federation from other parts of the former Soviet Union.

effect and recent trends are moving in a positive direction. But it appears that Russia will inevitably need to adjust to a smaller and older population". (We are citing the words of Dr. Timothy Heleniak, Director of Research at the American Geographical Society, April 2013).

According to another group of experts in demography, the reported view might be the most common error in the Western media opinion about Russia. Because in reality, Russia's population is marginally higher now, i.e. in 2013 than it was in 2006. It is true that Russia's population *was* declining rapidly during the late 1990s and the early 2000s (one may recall in memory the so-called 'Russian cross' chart), but this decline has leveled off and the population has stabilized. In 2013, Russia has a growing birthrate,⁹ decreasing mortality, declining numbers of alcohol deaths which is still very high, and likely a broadly flat level of military spending (yet this theme is out of our essay). Russia's population could very well start declining again in the future, but at the moment, it is actually growing (albeit at a glacial pace).¹⁰

We should not jump to conclusion, which side is right in this dispute.¹¹ As we have seen, while some experts have insisted the Russian decline could not be ever halted, others have a more optimistic opinion.¹² Only the coming future can give an exact answer.

ABOUT THE TERM “REVOLUTION” AND SOME OTHER RELEVANT MOMENTS

Let us turn to the issue of etymology of the term “revolution”. The initial meaning of this word could be qualified as “astronomic”. The reader should remember that in astronomy it means “the movement of the heavenly body in orbit around another body, especially in the sense of a perfect traffic, that is, the return of the body to the same point of the orbit by passing the full path”.¹³ There is also

-
- 9 A whole package of pronatalist policies was introduced in contemporary Russia by the end of 2000s, but - looking on things soberly - we have to say that these policies had little effect: the fertility rate was already beginning to increase before they had been implemented, and has risen only slightly since.
 - 10 Mark Adomanis, “Five Myths about Russia”, *Forbes International*, on-line, 2/04/2013.
 - 11 See also (in Russian): Алексей Михайлов, “Демографический императив” (Алексей Михайлов, Demographic imperative), *Газета. Ру*. 21 июня 2913 г. (*Gazeta.ru*, 21. 06. 2013); on web: <http://www.gazeta.ru/column/mikhailov/4762837.shtml>.
 - 12 See, for instance: Mark Adomanis, “Russia’s demographics are now better than the Baltic’s”. *Forbes International*, on-line, 4/02/2013.
 - 13 The interpretation is based on the meaning of the word “revolution” taken from the popular on-line encyclopedia.

a predictive technique of “revolutions” (or “return”) in astrology, based on the analysis of the astrological chart when a planet returned to its original position.

This term’s meaning initially came out from observations over stars. However, we are more interesting in the contemporary interpretations of the term or the approaches spread among modern social scientists. Generally speaking, in modern social sciences the meaning of the term heavily depends upon a context that is more precisely described by attributives or adjectives: readers could remind of such wordings as “industrial revolution”, “informational revolution” and the like, which indicated a radical change in economic backgrounds of the society along with the speedy movement to the another type of production (together with rather radical changes in the social content and social structure). The term “social revolution” that focuses on radical changes in the entire societal composition, including as a part the so-called “political (or socio-political) revolution” – a radical change in power structures, plus big changes in the economy and society (the so-called “socio-economic revolution”). Socio-political revolutions, however, are the rule, not the exception, and as history has shown, none of more or less developed countries could avoid them. We do not refer here to the concrete historical cases; we are sure we could find plenty of relevant examples.

Societies are often undergoing sharp (regular or sporadic) changes in economy, technology, science, art, etc., but in this section, we will focus only on changes in the political sphere. The latter is fairly autonomous, yet, it influences movements in other areas (it may be, for instance, radical changes of technology, or other important steps). Synchronously with the stripe of changes in politics came revolutions of the secular education, non-traditional work, and so on, because political revolution, by a definition - as some experts like to say, – are destroying the former order, creating a new one, and leaving ruins of the past on various dimensions.

The social (or socio-political) revolution is usually considered a deviation of normality, it produces on contemporaries an impression of a chaos with a large-scale violence. It is important to mark that contemporaries are psychologically involved in what is taking place, bringing their own conceptual position close to the position of one of the parties that means they are acting in the accord with their ideological inclination. It is important to mark that memoirs of contemporaries are psychologically a mix of rational and emotional-volitional preferences. Fortunately, according to the historic experience, political revolutions have ended, sooner or later, and each society returns to a certain stability (at least, conditional) stage. Historians, studying social revolutions, are not the exception, alas. They look like contemporaries in many regards. The above described phenomenon happens when they come “to live” in the subject. They simply could never get rid

of their own ‘ideological clothes’ (sometimes covered by the so-called “author’s position”).

We are sure that images of the Communist Party’s propaganda are still fresh in the memory of many readers, and therefore do not repeat them, but it could be also noted that they (images) were overthrown as the “inherently deceitful and unjust tyrant’s production.” In short, analyzing memoirs and historical books we should not forget that too much depends on who is a winner of revolutionary changes – there, where Liberals prevail, there is their doctrinal interpretation which predominates, if the winners are communists or their allies then, the communist doctrine is “working”. Such a one-size-fits-all approach looks more like a “brainwashing” machine, and obviously, it is unfit for a perfect interpretation of what had happened.

These revolutions could be characterized as hard-nosed and conflicting ones, but it is very difficult to predict the victory of any party involved in events. Revolution as the acute crisis makes all participants and witnesses worry: the enemy is strong, the outcome (or the result of counter-fronting) is unclear until the last moment. Like always, in politics, during social revolutions emotions and private (mis)understandings dominate over any rationality and objectivity in estimates of political events. One may find boring evaluations everywhere – concerning economy, social changes, culture, and a personal behavior of leaders, except the sphere of politics. Misunderstandings and emotions legitimize uncertainty of the outcome, give merits to historians, witnesses and the so-called “objective observers”, or even legitimize memoirs of participants of events. The list of reasons of such a behavior can be long, but what is important is that all these people are warmed by thoughts of self-worth and of historical freedom, that no one can take away.

One may easily trace the classical so-called Marxist (Marx-Leninist, or a historical-materialistic) approach to the issue of revolution in the author’s considerations presented above. Yet, we said nothing about the Army and Special Forces which play a very important role in social revolutions. Wars and revolutions have defined the look of the 20th century, which was, recalling the famous Lenin’s prediction, “a century of wars and revolutions”. What will be a look of the 21st century? Who knows?¹⁴

14 The author tried to consider this question in his book (in Russian) published in Germany and available on a request: Рукавишников В. *Ассиметричные войны и прогнозы на 21 век. Социологический комментарий*. Pulmarium Academic Publisher (Pulmarium Verlage), 2012 (Vladimir Rukavishnikov, *Asymmetric wars and projections on the 21st century. Sociological comments*. Pulmarium (Germany), 2012).

There is also a liberal approach to “revolution” presented in the famous book of Hanna Arendt,¹⁵ and the more modern world-system approach developed by the American Professor-sociologist Immanuel Maurice Wallerstein.¹⁶ We have no room for a detailed analysis of each approach in this paper.

In short, the term “revolution” indicates *a radical or profound, mainly qualitative (and quantitative – sometimes) change (move) in the development of nature, society (more correctly – in so-called mass society), or in the process of cognition, adjoin of an open break with the previous state of development.*

The word “revolution” in the Russian spoken language often means the year of 1917 (for example, take the traditional usage of the word in the sentence “before/after the revolution”) - almost all events in 1917 were closely connected to the liberal-democratic February revolution of 1917 and/or to the consequent Great October (1917) Socialist Revolution (or the Bolshevik’s October 1917 turnover).

What can we say about the most recent revolutionary change in this country in the previous century – the collapse of the Soviet Communism in August of 1991 and consequent events? - First of all, up to the day of writing, according to the author’s personal observations, there is no commonly accepted interpretation of the events of August 1991 and of October 1993 in the Russian spoken lexicon. The Russian history of the 20th century is still a place for sharp discussion.¹⁷

-
- 15 The Russian translation of this important, really classical, book of Hanna Arendt is now available for plain readers in our country too; see also on a website <http://onrevolution.narod.ru/arendt/index.html>.
 - 16 Among a variety of Mr. Wallerstein’s works we found one piece oriented to modern Russia, see: <http://www.expert.ru/expert/2011/01/lenin-i-leninizm-segodnya-i-poslezavtra/>.
 - 17 According to the state of author’s mind in late fall of 1993, the August 1991 victory of Yeltsin’s team over the hard-line communist coup d’État was named a non-violence anti-Communist (anti-totalitarian) turnover, a democratic counter-revolution (please, take into account that the author spoke about these issues in his old essay (“A split society: Political crisis and popular support for transition to a free market and democracy in Russia.” In: *Sociale Wetenschappen* (the Netherlands), № 2, 1994. Pp. 30-65) when the events were really hot). The August 1991 break-out of the Russian communist history and the September-October 1993 upheaval were really crucial moments of the process of transformation, the 1991 event was a pike of mass’ frustration that had started in the mid-1980s and was primarily covered under the so-called perestroika’s (rebuilding of socialism) slogans. The September-October 1993 events were the tragic resolution of a relatively long-standing conflict between President Yeltsin and the Supreme Soviet (the Russian parliament of that time) that, in its turn, initially had supported the August 1991 anti-Communist turnover. Certainly, it was an *anti-Soviet* turnover that occurred in late October 1993. It was absolutely an anti-constitutional action equal in this respect to the August 1991 hard-line Communist putsch. This turnover was organized by the President

Secondly, some people in the Russian official media tend to name the events of August 1991 as *Russia's democratic revolution* implicitly referring to the popular revolutions such as those events, which happened in Eastern European countries in the late 1980s. They consider the October 1993 Moscow's bloodshed as a *popular revolt against Yeltsin's regime*. Others (mainly from the opposition forces) tend to classify the August 1991 events as a *counter-revolution*, and this definition refers to an understanding of socialism as a more advanced stage of human development comparing modern capitalism, etc. The October 1993 events are often named by the representatives of this wing in literature as a *mass communist-led revolt*.¹⁸

Unquestionably, in fall of 1991, the historical turn in modern Russian history happened, but this fact does not mean that everything in Russia fundamentally changed in a moment. Transition in economy, perhaps, has ended by the 2010s, but transformations in the political area are not completed at the time of writing the paper. No doubt, the anti-totalitarian orientation of the August 1991 turnover was supported by the majority of the nation. The final elimination of the Soviet Union Communist party's total control over the life of the society might be considered the benefit of all Russians, and this has been the opinion of most of the Russian people up to today. It was a one more step towards the creation of the Russian civil society. So, broadly speaking, the radical turn to freedom and democracy which occurred in 1991 was in the interests of Russia as a whole.

The author could not agree with the view, still popular in the West, that in the fall of 1993 the challenge was to make Russia safe – to save the country for democracy and market, to prevent the communist regime restoration, etc. In our view, the Russian reforming could not be halted, and the country would never return to the communist past. Despite the involvement of some communist and

Yeltsin's team, who earlier had stood in public against the coup for the peaceful and gradual development of transition towards democracy and a free market economy, for a superiority of constitutional law, and so on. About one thousand people were killed and wounded in fighting during October 3 and 4, 1993. This was a bloody cost of the upheaval. From a pure theoretical point of view, the liquidation of the Soviets, one of the main political institution of the previous communist regime, should be considered a very important episode in the process of radical switch of the socio-political system in this country. The nascent Russian democracy was heavily damaged.

18 There are different views in the Russian and international literature, and, of course, we are not able to resemble all opinions on this point in this chapter. See more in: Rukavishnikov V. "The August 1991 occurrences in Moscow: a retro view at events about twenty years after". *Central European Political Sciences Review*. Vol. 11, No. 41, Fall 2010, pp. 53–69; Vladimir Rukavishnikov, "Reminding the year of 1993 and rethinking the Russian transition in retrospect", *Central European Political Sciences Review*. Vol. 11, No. 42, Fall 2010, pp. 66–85.

national-patriotic formations in the anti-Yeltsin's armed rebellion in October 1993, the author feels that may be it would be much more correct to describe the Russian conflict of 1993 as a bloody clash of interests of different elites' groups sharing the former state and public property.¹⁹

The complex process of transition towards democracy and free market economy in is still not finished Russia nowadays. It is an "empirical fact", as some colleagues say.

One could say that the political system of one time ought to be reformed through to the logical final, because a liberal-democratic political system is a consequence and on the other side – a vital condition of success of any economic reforms, aimed at free market, strengthening of a plurality of property forms, etc. And an intention to produce fundamental changes in the sphere of property relations exerts decisive influence on political institutions and other elements of the socio-political system. The basic achievement of post-perestroika's politics was the deletion of restrictions on private initiatives in the spheres of trade and production that ended in politically relevant changes in the social and economic structures of the Russian society. From the author's viewpoint, further development of economic and political pluralism in Russia is impossible without fulfilling all demands of complete modernization of the Russian socio-economic-political system. However, this is another aspect of the theme or the special theme, which is out of this essay.

It has frequently been argued also that, as a general rule, the more developed a state institutions' structure and the more pluralistic society and the array of interest groups are, the easier it will be to constrain authoritarianism and produce an intergroup competition which necessary to sustain a liberal democratic system. At the core of such a system, there will be a range of political parties providing an opportunity for political participation. This is true for Russia, too. Yet, modern Russia is often called a quasi-democratic nation with a strong autocratic president's ruling.²⁰ This is only a partly true definition.

The Russian political system has been transformed from a one-party monopoly to a multi-party one. During the recent years, the parliamentary political opposition to a ruling political regime has been already formed, and a set of pro-government political actors has become active, too. However, the author cannot say that the participation through a party has become a "natural" expression of interests of

19 See, as an illustration of the author's words, the latest (2013) interview of Dr. Ruslan Khasbulatov, who in 1991-93 was the head of the Russian Supreme Soviet: <http://9tv.co.il/video/2013/02/16/40651.html>

20 See: Roger Kanet, (ed.) *Russian Foreign Policy in the 21st century*. Hounds-mills, the UK: Palgrave Macmillan, 2011.

different strata of the Russian society. “More than 90 per cent of surveyed young people confidently stated that there is no party, expressing their concerns”, the aforementioned youth study said.²¹ This is an illustration of the author’s rightness.

All now existing non-parliamentary Russian opposition political parties are weak and small in numbers. Some Russian political scholars even insist that most of newly emerged Russian opposition formations are still “proto-parties” or the so-called “Moscow-ranged” formations without broad bases in regions.²² The author, in his turn, would say a role of most of the non-parliamentary oppositional political formations in the contemporary Russian political life is like the role of the ghost in the Shakespeare’s “Hamlet”: it is on the periphery of the action, - no question - but the play cannot do without it. The Russian civil society is poorly developed and weak.²³ This is true. But, further debates of this theme are again out of this short paper. Let us also stop here with the discussion on definitions and other relevant points.

INTERNATIONAL, FOREIGN AND DOMESTIC POLITICS

We think that there is a close link between international affairs, foreign and domestic politics of the state and national mentality. For Russia, at least, it is a truth.

Take the old Russian-American dispute on the US antiballistic missile (ABM) system located in Europe as the example.²⁴ The break of the ABM impasse could

21 Cit. in http://www.gazeta.ru/politics/2013/04/19_a_5261565.shtml.

22 About author’s viewpoints see: Vladimir Rukavishnikov, “Russia’s Policy after Putin’s Return to Kremlin in 2012”. *Central European Political Sciences Review*. Vol. 12, No. 45, Fall 2011, pp. 46-65.

23 Ibidem.

24 Russia has long objected to the prospects of the American anti-missiles deployment in Central Europe, saying the American interceptors could target the intercontinental ballistic missiles (ICBMs) that are the core of Russia’s strategic nuclear deterrent (see more in: Rukavishnikov V. “The US-Russian dispute over missile defense”. *Connections*, Vol. 7, No. 4, Fall 2008, pp. 81–94). The USA administration recently announced the cancellation/correction of an initial plan of the anti-missile shield’s deployment in Central Europe. We do not know exactly whether the reported American step is a signal that the Russian objectives have been heard in Washington or not. The Russians, generally speaking, positively evaluated the US action, but, in our view, its real value will become clear with the passage of time. The US experts point to two reasons of that American step: a lack of “free” money needed for further deployment, and a sober evaluation of North Korea’s ability to miniaturize a nuclear weapon and put one on a long-range missile right now. As for Russia’s military experts and state officials, according to open media reports, they do not demonstrate any specific fear concerning the missile threat from North Korea.

low the heads of the two countries to enter into a meaningful dialogue on the further reduction of nuclear weapons.²⁵ It may also help halt the process of further cooling both the Russian-American relations and the Russian-European relations which became visible during recent years. It may influence a shift of the public moods in both countries, because it leads to a diminishment of anti-Russian phobias in the USA and to a temporal halt a growing anti-Americanism in the Russian federation. But, the progress in the area is far from desirable. Alas, only the future knows the actual final result of the dispute.²⁶

The biggest social problems for the people in Russia are theft, corruption and poverty. The principal carriers of social evils (mainly, corruption) in the eyes of plain public are state officials. This, according to the authors of the study conducted by the Department of IS RAS, is not called into a question, and does not require a proof by those surveyed. In this regard, the views of the surveyed young people do not differ drastically from the opinions revealed by numerous recent polls amongst the entire Russia's population. It could be a result of media's impact, a popular media's cliché. Why is it so popular? We have no room to discuss the answer in this paper.

25 Russia's concern, linked with the US ABM defense shield in Europe and with a deeply rooted fear in the national mentality of the war coming from the West, led it to repeatedly threaten to leave the US-Russia nuclear-arms reduction talks. This concern was also against the possibility of normalization/improvement of Russian relations with the United States, NATO and the EU. The US announcement of the interceptors in Europe might/could warm up US-Russian ties. Of course, in considering this question, in account must be taken a set of all factors affecting strategic stability, including not only ABM defense, but also the existing balance of nonnuclear strategic weapons, possible weapons in space, etc.

26 Recently, Washington offered Moscow a compromise in the form of personal assurances of US President Barack Obama about ABM defense shield. For the Kremlin, however, this is not enough: it wants arrangements that are not dependent on political considerations in the United States. In 1937, the United States Supreme Court ruled that the presidential executive agreements (executive agreement) had the same force as international treaties approved by the Senate. To sign such a document President Barack Obama does not need to seek the consent of Congress. The minus of the agreements is that they are binding only for the Administration to sign and not their successor: Obama's successor has every right to refuse to perform them. In addition, Washington is not ready to commit itself to introduce certain technical limitations. The very idea Washington likes so much refers only to the transparency of the system being deployed. So, it is too little for Moscow's authorities. They want long-term legally binding guarantees and implementing agreements, not political declarations. As Russia's foreign minister Sergey Lavrov said: "we should not talk about declarations but are eager to talk about guarantees which will be verifiable on objective military criteria, i.e. an approach which may safeguard the Euro-Atlantic region, and not directed against Russia's nuclear capability" (see: <http://www.kommersant.ru/doc/2176643>).

What we do definitely know is as follows. The years that have passed since the start of “reforming from the top” (one may also recall the unsuccessful Gorbachev’s “perestroika”) have not brought a strong relief to the bulk of Russians, yet the number of really poor people has declined during the early 2000s according to the statistics.²⁷ The gap between social expectations, hopes for better life and the trend of economic and social changes taking place in this country is essential, - it exists, at least, and, probably, is still rapidly increasing, thus enforcing frustration and dissatisfaction and growing impatience with reforming among the entire population.²⁸ It seems that Soviet propagandists lied about Communism as the happy future of the whole mankind, but told the truth about modern Capitalism.

However, the vital question does not disappear: whether views of the surveyed young people reflect the real socio-economic and socio-political situation in the country correctly? None of the focus groups, and less than a half of the number of respondents taken as a whole, were truly interested in the current events in the country (among the surveyed students a clear picture of the actual events were revealed only by 15 (!) percent). Most of the surveyed young people described their views as *liberal* or *democratic*, but do they understand the real meaning of these attributes or just repeat popular clichés? – “In terms of ideological clichés, respondents tend to have a little understanding of their true meaning,” – the authors of the aforementioned study claimed in a foresight, indicating the high frequency of recorded responses, not implying the existence of particular ideological commitments of respondents (“I’m good”, “I’m moderate”). And therefore, the reader should be very skeptical concerning the mentioned study! If we do agree with the *general conclusion* of the interpreter of the reported survey, which is not against the author’s personal observations, then let us look at this point precisely.

There is no road back, and a new revolution is not a solution. The realistically thinking Russian young men and women recognize this fact. The desirability of a new revolution in modern Russia has been expressed mainly by students - humanitarians and a minor part of those of surveyed, who are studying natural sciences and technical subjects at universities as well (this moment has been recorded in interviews). On the second position there were working professionals with higher education and workers; this group had a much smaller number of those who desired a new revolution in our country. But, do all these people understand the very meaning of the word “revolution” properly? In my opinion, the answer should be negative. Here are the reasons.

27 See: <http://www.gazeta.ru/financial/2012/11/13/4851137.shtml>.

28 Such a conclusion was drawn from the available opinion poll’s data. We do not think it is necessary to present the data.

In all selected focus groups, it has been noted that the current Russian opposition is unable to complete the desirable task. “The opposition today is fighting for its Add to this point piece of the pie. The current opposition is fighting for a place in state and public offices, and had nothing to do with the revolution. The revolutionaries are heroes, noble knights, ascetics, who are ready to go at death and bloody battle for your ideals; we do not see such persons among the present opposition leaders,” the respondents had noted in that study.²⁹

To recap: the students interviewed by the Department of Elite Studies of the Institute of Sociology of the RAS saw no alternative to Vladimir Putin amongst the present opposition’s leadership. Vladimir Putin is considered a legitimized national leader entering the new presidential term, despite widely spread negative evaluations of his activity in the first year of his third presidential term.³⁰

‘Who is Mr. Putin?’ The question was common in the West after the triumphal victory of the ex-spy in the presidential elections in spring 2000. Since the end of 1999, Vladimir Putin has dominated the Russian political scene, and it is obvious that he is an object of both adulation and abuse, but never indifference both in the West and at home. Putin has created the so-called vertical framework of rule which has simplified the procedure of naming governors of provinces or heads of regional police departments, strengthening the hand of the central authorities in their selection, etc. In fact, Vladimir Putin has continued the Yeltsin’s approach to reforming, blocking free political competition and preventing the opposition from playing an institutional role. Young people are against Putin’s authoritarianism and rise of nationalism, but in reality, they are concentrated basically on private life, not politics.

Of course, politically, economically, and socially Russia is changing, but the effects of those changes will become visible only in the distant future. The ethno-psychological characteristics of the peoples of the Russian Federation have been formed over centuries, and the Russian national character will not become much different in the foreseeable future. In the case of Russia, the national mentality, which has been developed over centuries, is responsible for the permanence of the domestic political system and hinders potential rapid changes.

After the phase of unrealistic euphoria about the speedy transformation from communist politics and state-planned economy to liberal democracy, market economy and affluent society along the Western recipe the phase of disillusionment came. This is a possible interpretation of the last data. It leads us to the question

29 A citation is taken from: http://www.gazeta.ru/politics/2013/04/19_a_5261565.shtml.

30 Ibidem.

concerning possible youth-parents differences or to the generational theory, which may look old-fashioned nowadays, and therefore we shall not refer to this theory.

The Russians as a whole are currently more materialistic-oriented than they are post-materialistic. They prefer real goods to virtual values. Contemporary Russian capitalism is oligarchic in nature, perhaps, basically because of internal factors, plus the imported recipes for the Russian transition from a socialist centralized economy to a market one in the 1990s. These recipes that were so strongly recommended by the West during the Yeltsin years (or in the 1990s), proved to be ineffective. By the end of 2010s the Russian society was suffering an economic crisis (which in fact was a part of the global economic recession, but this is another story), and it was evident to many Russians that living standards of different strata of the population were falling down, yet the interviewed students were able to watch the dramatic pictures of the crisis in the consumer-oriented West on their television screens (certainly, it was a part of a governmental propaganda; it happened due to the factual state control over broadcasting in Russia). They, of course, could also travel abroad, communicate with others much more easily than their predecessors. Yet, at the same time, their families were under the pressure of obtaining material goods. And we doubt that many in provinces used the aforementioned chances to travel abroad. This was a period of early socialization of a majority of those surveyed. However, in retrospect, we may say that by the end of the 2010s the main changes in youth orientations resulted in a growing disinterest in social problems, alienation from any participation in collective forms of social life (most students are becoming more apolitical than before), increasing valuation of privacy and more traditional values (honesty, love, family). But, does the youth generation differ dramatically from their parents in terms of traditional values? The reply is a firm “No” (in my opinion, at least). And this is also the answer to the general question which was put before.

Indeed, ‘parents’ of the present youth, i.e. those who are around fifty, are too old to be re-socialized. “Parents” of those interviewed went through the 1991 revolution, October 1993 bloodshed, when they were at the age of the present students or a bit younger. They survived in bloody 1990s, and so on. Students as a generation, certainly, suffered too – with ineffective national economy and pauperization of a generation of their “parents”, but “parents” have created the present-day socio-economic situation to a large extent. And most of them feel responsibility for the entire nation; perhaps, in this regard, the generation of “parents” drastically differs from the generation of ‘kids’ which practically have no such a feeling.³¹

31 A conclusion is drawn from the data presented at the web site: http://www.gazeta.ru/politics/2013/04/19_a_5261565.shtml.

Have “parents” lost moral authority over their children? Again, the author’s answer is “No”. Taking into account the flood of movies and advisors from the West, experts often ask us: the Russian youth generation are freer politically and economically than before, but are they psychologically freely? Our answer is simple: “We do not know, we do not have enough data”.

One, of course, may speak about the widely-spread collapse of authority (in the most general sense of that term) or about the growing political alienation of youth from the ruling regime especially in capitals, but all arguments in favor of these statements do not look serious and attractive (this is the author’s personal viewpoint). Yes! There are certain grounds for doubts. As a former university professor the author could not speak of the specific urban student youth subculture, or of growing consumerism of the Russian student youth, or of different changes in gender relations, and other life-style choices. Simply could not! Pro-president’s youth movements are unpopular amongst university students. Moreover, youth movements were switched to secondary and politically marginalized roles even in the anti-regime protest rallies of winter-spring 2012/13. In all these events student’s leaders were not an important mobilizing force despite the wide usage of Internet and social web nets by the opposition activists. The Russians do not fear the possibility of the student movements joining right wing or apolitical youth gangs attacking ethnic minorities, legal and illegal immigrants, asylum –seekers, etc.

The fact that youth groups played only a minor role in the occurrences of winter-spring of 2012/13 means that a specific generational political consciousness (political identity) in Russia has not crystallized so far. The author as a scholar has seen no signs of a possible student’s revolt comparable to the 1968 student’s actions in France.

CONCLUDING REMARKS

The general disdain for political life and political leaders from all parts of the political spectrum is reinforced by evidence of widespread corruption and scandals on the top of power vertical in Russia. Therefore, no wonder that those who desire a better fortune for themselves choose another career’s path than the murky and dirty business of party politics. This momentum emphasizes fears of growing political apathy for the years to come. It could be that in the Russian Federation in the coming future large segments of the post-communist electorate would be politically silent, because they removed themselves from the political activity and became just passive observers of the political life of the country. This, of course, would not pose a direct (immediate) danger to the Russian ruling clique - in case

of no deep economic crises, but it could make a severe damage to the Russian civil society. If Russia's economy goes into a new deep economic or financial crisis, then there is a fewer portion of admirers of a further transformation towards pure democracy and real market economy among the "youth generation" or a decisive segment of electorate coming to polling boxes.

Today, the ideological challenges for the Russian youth range from militant nationalism to moderate centrist liberalism. This is Russia's reality. The business elites in Russia are split concerning the ruling clique. The pro-business and pro-government scientific institutions have drawn very contradictory conclusions about what kind of society in Russia should try to build the new president administration under Putin's leadership. Meanwhile, the Russian Orthodox Church has also been aggressively promoting its own program of engaging the Russian youth to its tenets; it is a very conservative religious indoctrination. In our view, there are no signs of the revolutionary situation in this particular country. Russia is turning from 'red' to 'grey' without a new revolution. Here, we must say again that there are also no signs of a revolutionary situation in the present-day Russia due to the youth activity. All relevant opinion polls' data and our private observations support our conclusion.

The state of things may change in the coming future, of course. Supporters of the gloomy predictions also put a finger on the mass protest rallies under the slogans "For the honest elections!", which took part in Moscow and St-Petersburg in winter 2012/13. The most active participants of the aforementioned oppositional events are prosecuted by the authorities as hooligans violating rules and battling the riot police. They all are rather young. Their number is small. Does it mean the Russian youth as a whole is getting more involved in politics? We do not think so. But, it is an alarming sign for political power structures, for those persons in power, who are responsible for the youth policy.

In this regard, experts usually say: first and foremost, there are leading political parties and/or representatives of the ruling elite who are responsible for possible youth's politicization; especially responsible for a perfect youth policy are those persons and/or political formations, which are winners at the local, regional and federal elections. The ruling structures should create a new political generation attracting the Russian youth into a pro-Putin vision of democracy and market capitalism. But, can they do it? It is too early to say that this opportunity has failed due to an enormous cost of economic and education restructuring, because the foreign experience shows the process of restructuring will take decades if ever succeeds.

Putin's administration may get certain success in non-visa traveling to the West for Russia's citizen including the Russian youth. This may provide a new

opportunity for those seeking more elements of democratic culture in Russia, or training and education in the West. Yet, it is quite clear that this could also provide backfire, since political cynicism and alienation from power are also on rise in the modern West, it is especially notable in the EU and among European's youth.

Youth violence exists in Russia. And at first glance, statistics on the youth violence in Russia cause for an alarm. However, the number of violent accidents is not extremely great, and, for sure, we cannot speak about the mass involvement of the Russian (student) youth into the criminal and nationalistic (or extremist of all kinds) militant activities on the national level.

We do understand that a nation's future rests heavily on the personal conduct and collective orientations of young citizens, and it is also quite clear that conflicts around Russia, Putin's foreign and domestic policy, and rumors about possible setbacks of post-communist democratization in Russia will continue in the years to come. And if neither the governing team, nor the "loyal" youth movements are able to catch support from Russian young citizens as a whole, then the situation in this country may become really revolutionary.

Is Russia's really specific "democracy" in big trouble *today*? We think there is no evidence that speak in a favor of such a gloomy diagnosis. Fortunately, the data of various opinion surveys and the personal observations of the author confirm the absence of revolutionary stage in the present-day Russia. It also seems to us that the real situation with a democratic development in this country is rather complicated, and we must consider various scenarios accounting the future.

The most likely candidate which may follow Russia's aging president Vladimir Putin in the future has to mobilize a large share of electorate including the present basically apolitical youth. Perhaps, he would be a nation-oriented leader and would be able to capitalize on economic hardships and a newly emerged competition for jobs, housing, education, and the limited access to various social goods provided by the government, i.e. issues, to which the young people are so sensible. He may also face new global challenges and new difficulties that may produce a new wave of disillusionment and bitterness.

According to Mark Adomanis, Russia still has a lot of problems, and it remains extremely troubled in comparison to developed Western countries, but things in Russia are actually improving at a reasonable clip. It is a huge contrast to the "period of stagnation," when Russia's most basic social indicators were visibly deteriorating. If we want to understand what Russia is and where it is going, we need to take its many positive developments into account.³²

32 Mark Adomanis, "Russia's demographics are now better than the Baltic's", *Forbes* International, on-line, 4/02/2013.

The author agrees with the above quoted statement, yet he considers the demographic decline the most dangerous threat for the nation's future. And more: if one wants to understand Russian policy, it is also necessary to take into account the international context in which the Russian foreign policy has been shaped as well as the specific domestic determinants of Russia's development, not only external ones.

LITERATURE

1. Kanet Roger, (ed.) *Russia: Re-Emerging Great Power*; Hounds-mills, UK: Palgrave Macmillan, 2007.
2. Heleniak Timothy, "Russia: from red to grey", *The World Today*, Vol. 69, No. 3. n-line: <http://www.chathamhouse.org/publications/twt/archive/view/190477>
3. Adomanis Mark, "Five Myths about Russia", *Forbes International*, on-line, 2/04/2013 (the site was available in May 2013).
4. Михайлов Алексей, "Демографический императив" (Mikhailov A. Demographic imperative). *Газета. Ру*. 21 июня 2013 г. (Gazeta.ru, 21. 06. 2013); on web: <http://www.gazeta.ru/column/mikhailov/4762837.shtml> (in Russian).
5. Adomanis Mark, Russia's demographics are now better than the Baltic's. *Forbes International*, on-line, 4/02/2013 (the site was available in May 2013).
6. Рукавишников Владимир, *Ассиметричные войны и прогнозы на 21 век. Социологический комментарий*, Pulmarium Academic Publisher (Pulmarium Verlage), 2012 (Rukavishnikov Vladimir, *Asymmetric wars and projections on the 21st century. Sociological comments*. Pulmarium (Germany), 2012).
7. Rukavishnikov Vladimir, "A split society: Political crisis and popular support for transition to a free market and democracy in Russia". *Sociale Wetenschappen* (the Netherlands), № 2, 1994, pp. 30–65.
8. Rukavishnikov Vladimir, "The August 1991 occurrences in Moscow: a retro view at events about twenty years after". *Central European Political Sciences Review*. Vol. 11, No. 41, Fall 2010, pp. 53–69.
9. Rukavishnikov Vladimir, "Reminding the year of 1993 and rethinking the Russian transition in retrospect". *Central European Political Sciences Review*. Vol. 11, No. 42, Fall 2010, pp. 66–85.
10. The interview of Dr. Khasbulatov Ruslan: <http://9tv.co.il/video/2013/02/16/40651.html>.
11. Kanet Roger, (ed.) *Russian Foreign Policy in the 21st century*, Hounds-mills, the UK: Palgrave Macmillan, 2011.
12. Rukavishnikov Vladimir, "Russia's Policy after Putin's Return to Kremlin in 2012", *Central European Political Sciences Review*, Vol. 12, No. 45, Fall 2011, pp. 46–65.

RUKAVISHNIKOV, V. Rusija koja stari, mogućnosti suštinskih revolucionarnih promena i relevantni problemi mladih, MP 3, 2013, (str: 295–314)

13. Rukavishnikov Vladimir, "The US-Russian dispute over missile defense", *Connections*, Vol. 7, No. 4, Fall 2008, pp. 81–94.

Prof. dr Vladimir RUKAVISHNIKOV

RUSIJA KOJA STARI, MOGUĆNOSTI SUŠTINSKIH REVOLUCIONARNIH PROMENA I RELEVANTNI PROBLEMI MLADIH

APSTRAKT

U članku je reč o problemu demografskog starenja u Rusiji, nekim predviđanjima o mogućnostima suštinskih revolucionarnih promena i nedavnim protestnim aktivnostima mladih. Autor razmatra rezultate studije koje je nedavno sprovelo Odeljenje za studije elite Instituta za sociologiju Ruske akademije nauka. Podaci ovog pregleda i lična zapažanja autora potvrđuju mišljenje da u savremenoj Rusiji ne postoje osnove za suštinske promene, a da se učešće dela mladih na protesnim mitinzima u zimu 2012/2013 u prestonici i velikim gradovima svelo na slogan „Za poštene izbore!“. Pitanje nasilja mladih nije detaljnije razmatrano.

Ključne reči: Rusija 21. veka, starenje, suštinske revolucionarne promene, zahtevi mladih, Putin.

Dragan JOVAŠEVIC¹

UDK: 341.638

Biblid 0025-8555, 65(2013)

Vol. LXV, br. 3, str. 315–340

Izvorni naučni rad

Jul 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1303315J

KRŠENJE PRAVILA MEĐUNARODNO HUMANITARNOG PRAVA I SISTEM KRIVIČNIH SANKCIJA

APSTRAKT

Kršenje pravila međunarodnog humanitarnog prava za vreme rata ili oružanog sukoba dovodi do potrebe da se prema učiniocima najtežih međunarodnih krivičnih dela u sudskom postupku primene određene vrste i mere krivičnih sankcija. I međunarodno i nacionalno krivično pravo na bazi relevantnih izvora prava propisuju različite vrste krivičnih sankcija. Za primenu krivičnih sankcija je neophodno da se prethodno utvrdi postojanje obeležja bića nekog od međunarodnih krivičnih dela i krivica na strani punoletnih učinilaca ovih dela o čijim karakteristikama govori ovaj rad.

Ključne reči: međunarodno pravo, krivično delo, sud, odgovornost, krivična sankcija

UVOD

Posebni deo međunarodnog krivičnog prava² je sistem pravnih propisa kojima se određuju pojam, elementi bića i karakteristike pojedinih međunarodnih krivičnih dela i krivične sankcije koje se od strane nadležnih sudskih organa izriču njihovim učiniocima u skladu, na način, pod uslovima i u postupku kako je to

1 Prof. dr Dragan Jovašević, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, Niš, E-mail adresa: jovas@prafak.ni.ac.rs

2 Vojislav Đurđić i Dragan Jovašević, *Krivično pravo, Posebni deo*, Nomos, Beograd, 2013, str. 15–19.

određeno u propisima opštег dela ove grane prava. Sve do poslednjih decenija (iako je uopšte međunarodno krivično pravo mlada grana prava) sistem posebnog dela međunarodnog krivičnog prava nije bio pravno institucionalizovan u jednom „kodeksu međunarodnih zločina”. Naime, tek sa završetkom Drugog svetskog rata i sa osnivanjem i početkom rada prvih „pravih” međunarodnih sudskeh organa (u prvom redu ad hoc vojnih sudova), u njihovim Statutima (kao osnovnim konstitucionalnim aktima) su određena pojedina međunarodna krivična dela iz njihove nadležnosti i sistem krivičnih sankcija za učinioce tih dela, kao i pravila za odmeravanje propisanih sankcija.

I statuti ad hoc tribunala za bivšu SFR Jugoslaviju i Ruandu doneti devedesetih godina prošlog veka takođe su predviđali sistem delikata – međunarodnih krivičnih dela za čije učinioce se pred ovih organima vodi sudska ustupak i izriču kazne kao jedina vrsta krivičnih sankcija. I Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda donet 1998. godine (tzv. Rimski Statut) sadrži odredbe kojima se osniva stalni Međunarodni krivični sud, određuje njegova organizacija i postupak, kao i sistem međunarodnih krivičnih dela i krivičnih sankcija za njihove učinioce, te pravila za utvrđivanje krivične odgovornosti i kažnjivosti njihovih učinilaca. Skup svih svih odredbi kojima se određuju pojam, elementi, obeležja i karakteristike pojedinih međunarodnih krivičnih dela i sistem krivičnih sankcija (kazni) koje su propisane za njihove učinioce predstavlja posebni deo međunarodnog krivičnog prava.

Dakle, sadržinu posebnog dela međunarodnog krivičnog prava čine dva osnovna pojma. To su: 1) međunarodni zločin (ili krivično delo) – pojam, sadržina, elementi bića i karakteristike (objekt zaštite, objekt napada, oblici ispoljavanja, radnja izvršenja, način i sredstvo preduzimanja radnje izvršenja, vreme i mesto izvršenja dela, vrsta posledice, svojstvo učinjoc, svojstvo pasivnog subjekta, oblik krivice i dr.) i 2) vrsta i visina kazne kao jedina i najznačajnija vrsta krivičnih sankcija koja je propisana za učinjoca međunarodnog krivičnog dela.

S obzirom da postoje dve glavne (osnovne) vrste izvora međunarodnog krivičnog prava (međunarodni i nacionalni izvori), to je potrebno izvršiti sistematizaciju odredbi posebnog dela budući da su norme ove grane prava raspršene u raznim izvorima. Osnovna podela međunarodnih krivičnih dela se tako može izvršiti prema kriterijumu njihovog izvora.

Prema ovom kriterijumu razlikuju se :

- 1) međunarodna krivična dela predviđena međunarodnim pravnim aktima. Ovde spadaju:

- a) krivična dela predviđena u Statutu Međunarodnog vojnog suda. To su krivična dela sadržana u Nirnberškoj i Tokijskoj presudi, kao i Zakonu broj 10. Kontrolnog saveta za Nemačku): 1) zločin protiv mira (član 6. stav 2. tačka a.), 2) ratni zločin (član 6. stav 2. tačka b.) i 3) zločin protiv čovečnosti (član 6. stav 2. tačka c.);
 - b) krivična dela predviđena u Statutu Haškog tribunala za bivšu SFR Jugoslaviju: 1) teške povrede Ženevske konvencije iz 1949. godine (član 2.), 2) kršenje zakona i običaja ratovanja (član 3.), 3) genocid (član 4.) i 4) zločin protiv čovečnosti (član 5.);
 - c) rivična dela predviđena u Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu: 1) genocid (član 2.), 2) zločin protiv čovečnosti (član 3.) i 3) teško kršenje člana 3. Ženevske konvencije iz 1949. godine i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine (član 4.) i
 - d) krivična dela predviđena u Statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda (tzv. Rimskom Statutu): 1) agresija (član 5.), 2) genocid (član 6.), 3) zločin protiv čovečnosti (član 7.) i 4) ratni zločini (član 8.).
- 2) međunarodna krivična dela predviđena u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije. Ovde spadaju krivična dela koja su predviđena u glavi trideset četrtoj Krivičnog zakonika.³ To su: 1) genocid (član 370.), 2) zločini protiv čovečnosti (član 371.), 3) ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372.), 4) ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 373.), 5) ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 374.) i 6) organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (Član 375.). U pravnoj teoriji se mogu pronaći različiti kriterijumi za deobu međunarodnih krivičnih dela. Prema kriterijumu izvora, međunarodna krivična dela se mogu podeliti na:⁴

- a) krivična dela prema međunarodnom običajnom pravu. To su takva krivična dela koja su prethodno definisana u nekom međunarodnom ugovoru i potom zahvaljujući univerzalnim vrednostima koje štite prihvaćena su kao takva u praksi većine država sveta. Otuda definicije ovih krivičnih dela i krivične sankcije za njihove učinioce predstavljaju ius cogens i deluju erga omnes. To su krivična dela protiv humanitarnog prava kao što su: 1)

3 Službeni glasnik Republike Srbije broj: 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009 i 121/2012.

4 Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović i Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007, str. 238–239.

genocid, 2) zločin protiv čovečnosti i 3) ratni zločini. To su zapravo međunarodna krivična dela u užem smislu i

b) krivična dela propisana višestranim međunarodnim ugovorima. Ovde spadaju krivična dela koja su propisana međunarodnim ugovorima i imaju dejstvo samo u međusobnim odnosima država ugovornica, pa i ne spadaju u nadležnost međunarodnih sudova. To su dela koja su propisana brojnim međunarodnim ugovorima kao što su : terorizam, pranje novca, korupcija, trgovina ljudima, zloupotreba opojnih droga itd. To su, zapravo, međunarodna krivična dela u širem smislu.

Takođe se u pravnoj teoriji razlikuju dve vrste međunarodnih krivičnih dela i to: a) međunarodna krivična dela u užem smislu i b) međunarodna krivična dela u širem smislu.⁵ Podela međunarodnih krivičnih dela na dela u užem i u širem smislu je prvi put usvojena na 14. Kongresu Međunarodnog udruženja za krivično pravo koji je održan 1989. godine u Beču. Međunarodna krivična dela u užem smislu su zapravo krivična dela sadržana u presudama Nirnberškog (1946. godine) i Tokijskog (1948. godine) suda : 1) zločin protiv mira, 2) zločin protiv čovečnosti i 3) ratni zločin. Za njih se još upotrebljava naziv : krivična dela po nirnberškom ili tokijskom pravu. U širem smislu međunarodna krivična dela su sva ponašanja koja međunarodna zajednica želi da suzbije na nacionalnom nivou propisujući obavezu za zemlje da ih inkriminišu kao krivična dela i propisuju za njihove učinioce određenu vrstu i meru kazne. To su dela u vezi sa: opojnim drogama, trgovinom belim robljem, oružjem, nuklearnim materijama, pornografijom i prostitucijom, otmicom vazduhoplova i sl.

MEĐUNARODNA KRIVIČNA DELA PREMA STATUTU MEĐUNARODNOG VOJNOG SUDA

Statut međunarodnog vojnog suda usvojen na osnovu Londonskog sporazuma savezničkih sila 8. avgusta 1945. godine⁶ u članu 6. određuje međunarodna krivična dela čiji će učinioci kao pojedinci ili kao članovi organizacije biti suđeni od strane ovog suda. To su: 1) zločini protiv mira, 2) ratni zločini i 3) zločini protiv čovečnosti.⁷ Pored neposrednih izvršilaca ovih međunarodnih krivičnih dela (zločina), krivično su odgovorna i lica koja se javljaju u svojstvu vode, organizatora, podstrelka ili drugog saučesnika, a koji su učestvovali u sastavljanju ili izvršenju

5 Vojislav Đurđić i Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Nomos, Beograd, 2003, str. 13.

6 Nirnberška presuda, Beograd, 1948, str. 13–19.

7 Ljubomir Prljeta, *Zločin protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, Službeni list, Beograd, 1992, str. 35–46.

nekog zajedničkog plana ili zavere radi izvršenja nekog od napred navedenih zločina. Ovde se zapravo radi o odgovornosti i kažnjavanju saučesnika za izvršena dela po principu subjektivne akcesorne krivične odgovornosti.

Učiniocu ovih krivičnih dela u smislu odredbe čl. 27. i 28. Statuta, mogu se izreći sledeće vrste kazni : 1) smrtna kazna, 2) druga vrsta kazne (zatvora) koju sud nađe za pravednu i 3) konfiskacija (oduzimanje svake ukradene) imovine.

1. Zločin protiv mira

Zločin protiv mira (član 6. stav 2. tačka a.) predstavlja međunarodno krivično delo koje se sastoji u planiranju, pripremanju, započinjanju ili vođenju agresorskog rata⁸ ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garancije, kao i učestvovanju u nekom zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje nekog od ovih dela. Ovde se radi o krivičnom delu koje je upravljeno protiv međunarodnog mira, a kojim se izaziva, planira, započinje ili vodi napadački ili agresivni rat (koji je inače zabranjen odredbama međunarodnog ratnog prava - Brijan-Kelgovim paktom ili Pariskim paktom iz 1928. godine).⁹ Prema ovoj odredbi samostalno krivično delo predstavljaju i pripremne radnje, kao i samo započinjanje (pokušaj) ovog dela.

2. Ratni zločini

Ratni zločini¹⁰ se mogu odrediti kao naročito teške povrede pravila ili običaja rata koje su kao takvo delo određene odgovarajućim međunarodnim pravnim aktom. Tako prema Statutu Međunarodnog vojnog suda (član 6. stav 2. tačka b.), a potom i prema shvatanjima sadržanim u Nürnberškoj presudi ratni zločini predstavljaju povrede ratnih zakona i običaja rata koje obuhvataju (ali se i ne ograničavaju samo na njih): 1) ubistvo, zlostavljanje ili odvođenje na prinudni rad ili na koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije ili u okupiranu teritoriju, 2) ubistvo ili zlostavljanje ratnih zarobljenika ili lica na moru, 3) ubijanje talaca, 4) pljačkanje javne ili privatne imovine i 5) namerno razaranje gradova, varoši ili sela ili pustošenje neopravdano vojnim potrebama.¹¹

8 Sandra Fabijanić Gagro, Promjena kvalifikacije oružanog sukoba, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2008, str. 1067–1092.

9 Miloš Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947, str. 41–49.

10 Vladan Vasilijević, Vraćanje jednom raskršću međunarodnog krivičnog prava, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br.3, 1977, str. 267–295.

11 Ivo Josipović, *Ratni zločini – priručnik za praćenje suđenja*, Pravni fakultet, Osijek, 2007, str. 34–59.

Ovde se radi o delima kojima se krše odredbe ženevskih i haških konvencija, a koja su upravljena prema civilnom, neboračkom stanovništvu okupirane teritorije (ratni zločin protiv civilnog stanovništva) ili prema ratnim zarobljenicima (ratni zločin protiv ratnih zarobljenika). Interesantno je da ovu krivičnopravnu zaštitu ne uživaju (izričito navedeni) ranjenici, bolesnici, sanitetsko ili versko osoblje.

3. Zločin protiv čovečnosti

Zločin protiv čovečnosti¹² (član 6. stav 2. tačka c.) je po prvi put definisan upravo Statutom Međunarodnog vojnog suda. Tu spadaju sledeći akti: 1) ubistva, 2) istrebljenje, 3) porobljavanje, 4) deportacija i 5) ostala nečovečna dela. Za postojanje zločina protiv čovečnosti bitno je ispunjenje još dva elemena. To su : a) da je radnja izvršena protiv bilo kog civilnog stanovništva i b) da se radnja preduzima u određeno vreme - pre ili za vreme trajanja rata. Pri tome se kao zločin protiv čovečnosti smatra i svako proganjanje na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi u izvršenju ili u vezi bilo kojeg zločina u nadležnosti ovog suda bez obzira da li se time vrše ili ne vrše povrede zakona one zemlje u kojoj su zločini izvršeni¹³.

Ovim se krivičnim delom praktično celim ljudskim grupama (pripadnicima političke, rasne ili verske grupe) onemogućava ili otežava življenje, i to kako za vreme rata tako i pre rata. Ovo je bilo jedino međunarodno krivično delo iz nadležnosti Međunarodnog vojnog suda koje se moglo izvršiti nezavisno od rata ili oružanog sukoba).

-
- 12 Početak inkriminacije zločina protiv čovečnosti datira iz vremena Prvog svetskog rata kao reakcija savezničkih sila na zločine koje su izvršile turske vlasti u toku 1915. godine nad Jermenima. Velika Britanija i carska Rusija su u zajedničkoj noti optužile Portu za "zločine protiv čovečnosti i civilizacije". Na Versajskoj mirovnoj konferenciji je 1919. godine najavljeno ustanovljenje međunarodnog krivičnog suda koji bi, između ostalog, bio nadležan i za "kršenje zakona čovečnosti". Taj predlog je sprečen od strane SAD sa obrazložnjem da još uvek nema utvrđenih i univerzalnih standarda čovečnosti.
 - 13 Milan Marković, Nrnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, br. 2, 1973, str. 176–180.

MEĐUNARODNA KRIVIČNA DELA PREMA ZAKONU BROJ 10. KONTROLNOG SAVETA ZA NEMAČKU

Ista međunarodna krivična dela poznaje i Zakon broj 10. Kontrolnog saveta za kažnjavanje lica odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i zločine protiv čovečnosti u članu 2. s tim što pored navedene tri vrste zločina poznaje i posebno delo koje se sastoji u samom članstvu u zločinačkoj grupi ili organizaciji koje su od strane Međunarodnog vojnog suda proglašene zločinačkim.¹⁴

U stavu 2. ovog člana Zakon je izričito odredio da se za ove zločine mogu kazniti sledeća lica : 1) svako lice bez obzira na državljanstvo ili svojstvo u kome je delalo ako je bilo glavni učinilac ili saučesnik, 2) lice koje je naredilo ili podsticalo ili se saglasilo sa izvršenjem nekog od ovih krivičnih dela, 3) lice koje je bilo povezano sa planovima ili radnjama koje su dovele do izvršenja nekog dela, 4) lice koje je bilo član organizacije ili grupe za vršenje ovih krivičnih dela, 5) lice koje je imalo visoki politički, građanski ili vojni položaj u Nemačkoj ili u nekoj zemlji koja je bila njen saveznik ili zajedno sa njom ratovala ili je bila njen satelit i 6) lice koje je imalo visok položaj u finansijskom, industrijskom ili privrednom životu bilo koje od tih zemalja.

Učiniocu nekog od ovih krivičnih dela se prema odredbi stava 3. ovog člana mogu izreći sledeće kazne: 1) smrtna kazna, 2) doživotni zatvor ili zatvor na određeni broj godina sa prinudnim radom ili bez prinudnog rada, 3) novčana kazna i zatvor sa ili bez prinudnog rada u slučaju neplaćanja novčane kazne, 4) konfiskacija imovine, 5) povraćaj nepravilno stečene imovine i 6) oduzimanje pojedinih ili svih građanskih prava.

MEĐUNARODNA KRIVIČNA DELA PREMA STATUTU HAŠKOG TRIBUNALA

Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija broj 827 od 25. maja 1993. godine usvojen je Statut Međunarodnog tribunala za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji bivše SFR Jugoslavije počev od 1991. godine. Ovaj Statut (poznat kao Statut „Haškog tribunal“)¹⁵ poznaje četiri vrste međunarodnih krivičnih dela.¹⁶

14 Ljubomir Prljeta, *Zločin protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, op. cit., str. 47–53.

15 Cherif M. Bassiouni, *A manual on international humanitarian law and arms control agreements*, Ardsley, 2000, str. 87–98.

16 Ivo Josipović, Pravni i politički aspekti nastanka Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, *Zbornik radova, Hrvatska i Ujednjeni narodi*, Zagreb, 1996, str. 183–196.

To su: 1) teške povrede Ženevskih konvencija od 1949. godine, 2) kršenje zakona i običaja ratovanja, 3) genocid i 4) zločini protiv čovečnosti.¹⁷

Učinjocu ovih krivičnih dela od strane Tribunal-a se može prema članu 24. izreći samo jedna vrsta kazne i to kazna zatvora u trajanju prema opštoj praksi sudova u Jugoslaviji pri čemu je sudsko veće obavezno da uzme u obzir težinu izvršenog krivičnog dela (objektivne okolnosti) i lična svojstva optuženog (subjektivne okolnosti). Uz kaznu se učinjocu međunarodnog krivičnog dela mogu izreći i sledeće sankcije : 1) povraćaj imovine njihovim pravim vlasnicima (restitucija) i 2) oduzimanje dobiti koja je pribavljen kriminalnom delatnošću.

1. Teške povrede Ženevskih konvencija

U članu 2. Statut Haškog tribunala predviđa krivično delo pod nazivom : „Teške povrede Ženevskih konvencija od 1949. godine“. Delo međunarodno krivično čini lice koje izvrši ili naredi vršenje teških povreda Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949. godine protiv lica ili imovine koje se sastoje u:¹⁸ 1) namernom ubijanju, 2) mučenju i nehumanom postupanju uključujući i biološke eksperimente, 3) namernom prouzrokovanjem patnji i teških telesnih povreda i narušavanju zdravlja, 4) masovnom razaranju i prisvajanju imovine koje nije opravdano vojnom potrebom, a koje je izvršeno nezakonito i bezobzirno, 5) prisiljavanju ratnih zarobljenika ili civila da služe u oružanim snagama neprijateljske sile, 6) namernom lišavanju ratnih zarobljenika i civila prava na pošteno i regularno suđenje, 7) nezakonitoj deportaciji, transferu ili nezakonitom zatvaranju civila i 8) uzimanju civila kao talaca.¹⁹

Da bi se moglo raditi o ovom međunarodnom krivičnom delu,²⁰ potrebno je da je radnja izvršenja preduzeta u odnosu na zaštićeno dobro pod sledećim uslovima: 1) da postoji oružani sukob²¹ – situacija kada se pribeglo oružanoj sili između država ili kada postoji produženo oružano nasilje između vlasti i organizovanih naoružanih grupa ili pak između takvih grupa unutar jedne države, 2) da postoji veza između krivičnog dela i oružanog sukoba – dovoljno je da su krivična dela bila tesno

17 Dragan Jovašević, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Službeni glasnik, Beograd, 2002, str. 14.

18 Ivo Josipović, *Haško implementacijsko kazneno pravo*, Zagreb, 2000, str. 263–298.

19 Ivo Josipović, *Ratni zločini – priručnik za praćenje suđenja*, op. cit., str. 28–38.

20 J.B.Keenen, *Crimes against international law*, Washington, 1950, str. 89–103.

21 Sandra Fabijanić Gagro, Promjena kvalifikacije oružanog sukoba, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2008, str. 1067–1092.

povezana sa neprijateljstvima koja su se događala na delovima teritorija koje su bile pod kontrolom strana u sukobu, 3) oružani sukob mora biti međunarodnog karaktera.²² Takav sukob postoji u slučaju sukoba dve ili više država ili kada jedna država interveniše svojim trupama ili na drugi način deluje za račun jedne od strana u sukobu (kada država ima opštu kontrolu nad trupama u sukobu koje deluju u drugoj državi) i 4) žrtve zločina moraju pripadati grupi zaštićenih lica u skladu sa odredbama Ženevske konvencije iz 1949. godine.²³

2. Kršenje zakona i običaja ratovanja

„Kršenje zakona i običaja ratovanja“ je međunarodno krivično delo predviđeno u članu 3. Statuta Haškog tribunalra. Delo čini lice koje preduzme neku od sledećih alternativno navedenih radnji izvršenja (pri čemu se delo ne ograničava samo na ove radnje)²⁴: 1) upotrebi bojne otrove ili drugo oružje namenjeno da nanosi suvišne i nepotrebne patnje, 2) bezobzirno razara mesta, gradova ili sela ili ih pustoši ako to nije opravdano vojnom potrebom, 3) napadne, bombarduje bilo kojim sredstvom nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade, 4) osvaja, razara ili namerno oštećeće institucije namenjene religiji, dobrotvornim aktivnostima ili obrazovanju, umetnosti ili nauci, istorijskim spomenicima ili umetničkim ili naučnim radovima i 5) pljačka javnu ili privatnu imovinu.

Kroz ovo međunarodno krivično delo²⁵ zapravo su inkriminisana sledeća protivpravna ponašanja:²⁶ 1) kršenje odredbi Ženevske konvencije koje nisu kvalifikovane kao „teške povrede“, 2) kršenje člana 3. Ženevske konvencije iz 1949. godine i drugih običajnih pravila unutrašnjih sukoba i 3) kršenje sporazuma kojima se obavezuju strane u sukobu npr. sporazuma koji još nisu prerasli u običajno međunarodno pravo.

22 Franjo Bačić, Krivičnopravni aspekti rata u Republici Hrvatskoj, Zakonitost, Zagreb, br. 5, 1992, str. 671–679.

23 Sandra Fabijanić Gagro, Zaštita osoba u nemeđunarodnom oružanom sukobu, Pravni vjesnik, Osijek, br. 2, 2008, str. 115–135.

24 Velinka Grozdanić i Anita Kurtović, Osobna odgovornost i krivnja prema Statutu Međunarodnog kaznenog suda za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, br. 2, 2001, str. 791–805.

25 R.Gutman, D.Rieff, *Crimes of war: what the public should know*, Oxford, New York, London, 1999, str. 78–95.

26 V. Maugham, *UN and war crimes*, Cambridge, London, 1951, str. 109–127.

3. Genocid

Najteže krivično delo današnjice „zločin nad zločinima” – genocid je predviđeno u članu 4. Statuta Haškog tribunalna. Ovo delo se sastoji u namernom²⁷ uništenju²⁸ u celini ili delimično nacionalne, etničke, rasne ili religiozne grupe²⁹. Praksa Haškog tribunalna³⁰ nije prihvatile ekstenzivno tumačenje pojma genocida koje bi uključivalo nameru uništenja nacionalnog, jezičkog, verskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta grupe, a bez njenog fizičkog uništenja.

Bitno je za postojanje ovog međunarodnog krivičnog dela da je u napred navedenoj nameri³¹ preduzeta jedna od sledećih više alternativno predviđenih radnji: 1) ubijanje članova određene grupe, 2) prouzrokovavanje fizičkih ili mentalnih povreda članovima grupe, 3) namerno smeštanje članova grupe u takve uslove života smisljene da dovedu do njenog fizičkog, delimičnog ili potpunog uništenja,³²

-
- 27 Genocidna namera je najznačajnija karakteristika krivičnog dela genocida. Ona se mora odnositi na uništenje značajnog dela grupe. Taj značajan deo je dovoljno “značajan” da utiče na grupu u celini. Ovaj kvantitativni kriterijum je dopunjeno i mogućnošću koje su izvršiocu ovog krivičnog dela stajale na raspolaganju, pa se tako ova namera dokazuje i kada je ona ispoljena samo u odnosu na grupu u okviru ograničenog geografskog područja. I konično, genocidna namera uzima u obzir i kvalitativne odlike napadnutog dela grupe dozvoljavajući mogućnost da se kao suštinski deo ukupne grupe kvalifikuje onaj deo koji predstavlja njen simbol ili je bitan za njen opstanak.(presuda u slučaju Primena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore od 26. februara 2007. godine).
- 28 Uništenje grupe znači fizičku destrukciju, a ne destrukciju njenog kulturnog bića.
- 29 Vladimir Đuro Degan, Zločin genocida pred međunarodnim krivičnim sudištima, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, br. 1–2, 2008, str. 77–95.
- 30 Sandra Fabijanić Gagro i Marissabel Škorić, Zločin genocida u praksi međunarodnih ad hoc tribunalna, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, br. 6, 2008, str. 1387–1419.
- 31 Postojanje genocidne nameru u dosadašnjoj praksi Haškog tribunalna je utvrđivano putem sledećih kriterijuma: a) opšti kontekst koji obuhvata sledeće elemente: 1) širina i rasprostranjenost izvršenih dela, 2) šira politička doktrina iz koje su dela proizilazila, 3) obim ostvarenih ili pokušanih dela, 4) metodičnost u planiranju ubijanja, 5) sistematicnost ubijanja i uklanjanja leševa, 6) diskriminatorski karakter dela i 7) diskriminatorska namera optuženog, b) izvršenje drugih krivičnih dela sistematski usmerenih protiv iste grupe, c) broj počinjenih zločina, d) sistematsko usmeravanje na civile zbog njihove pripadnosti određenoj grupi i e) ponavljanje destruktivnih i diskriminatorskih dela.
- 32 U praksi Haškog tribunalna ovaj oblik genocida je izvršavan sledećim delatnostima: a) držanjem zatvorenika u zagušljivim i prenatpanim prostorijama, b) spavanje zatvorenika na podu i bez čebadi, c) uskraćivanje zatvorenicima hrane i vode, d) davanje zatvorenicima nečiste vode koja bi prouzrokovala njihovo obolenje, e) uskraćivanje lekova zatvorenicima, f) neukazivanje lekarske pomoći zatvorenicima i g) izlaganje zatvorenika napornom radu.

4) sprovođenje mera sa namerom da se spriči rađanje unutar grupe i 5) namerno premeštanje dece jedne grupe u drugu grupu. Pored neposrednog preuzimanja navedenih radnji (neposredni izvršilac), kao radnje izvršenja genocida smatraju se i sledeće: 1) učešće u zaveri radi vršenja genocida, 2) direktno i javno podsticanje na vršenje genocida (podstrekavanje), 3) pokušaj vršenja genocida kao i 4) saučesništvo u bilo kom obliku u vršenju genocida.

4. Zločin protiv čovečnosti

„Zločin protiv čovečnosti“ predstavlja krivično delo predviđeno u članu 5. Statuta Haškog tribunala. Kod opisa bića ovog međunarodnog krivičnog dela izričito je navedeno da se njegova radnja može preuzeti samo za vreme oružanog sukoba (međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera) prema civilnom stanovništvu ako se sastoji u: 1) ubistvu, 2) istrebljenju, 3) zarobljavanju, 4) deportaciji, 5) zatvaranju, 6) mučenju, 7) silovanju, 8) progonu na političkoj, rasnoj i religijskoj osnovi i 9) preuzimanju druge nečovečne radnje.

Da bi se moglo raditi o zločinu protiv čovečnosti Statutom navedene delatnosti moraju biti izvršene pod sledećim uslovima: 1) mora postojati napad – napad postoji i kada nije upotrebljena oružana sila, ali ako se on javlja u obliku zlostavljanja civilnog stanovništva ili u postupcima kojima se pripremaju ovakve radnje, 2) dela optuženog moraju biti deo tog napada, 3) napad mora biti usmeren protiv civilnog stanovništva bilo koje kategorije, 4) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski. Napad je rasprostranjen kada je po svojoj prirodi opsežan ili kada je upravljen protiv velikog broja lica. Napad je sistematski kada se odnosi na organizovanu prirodu akata nasilja pri čemu postoji mala verovatnoća da se to slučajno dogodilo i 5) izvršilac dela mora da zna (da je svestan) da njegova dela ulaze u okvir rasprostranjenog ili sistematskog napada usmerenog protiv civilnog stanovništva.

MEĐUNARODNA KRIVIČNA DELA PREMA STATUTU TRIBUNALA ZA RUANDU

Ista međunarodna krivična dela, kao i Statut Haškog tribunala, sa identičnim obeležjima i karakteristikama poznaje i Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu.³³ Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija broj 955 od

³³ J.E. Ackerman, E.O.Sullivan, *Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with Selected Materials from International Criminal Tribunals for Rwanda*, Cambridge, Hague, London, Boston, 2000, str. 89–112.

8.novembra 1994.godine usvojen je Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. Ovaj tribunal je nadležan za kažnjavanje lica koja su odgovorna za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja su izvršena na području Ruande, kao i njenih građana koja su izvršila takva dela na području susednih država u toku 1994. godine³⁴. S obzirom da se prema pravnoj kvalifikaciji Saveta bezbednosti UN ovde nije radilo o međunarodnom oružanom sukobu, to ovaj tribunal i nije nadležan za krivično delo koje se sastoji u „teškom kršenju Ženevskih konvencija iz 1949. godine”, kao ni za „kršenje zakona i običaja rata”.

Naime, ovaj Statut (poznat i kao Statut tribunala za Ruandu) poznaje tri vrste međunarodnih krivičnih dela. To su: 1) genocid (član 2.), 2) zločin protiv čovečnosti (član 3.) i 3) zločin koji se sastoji u teškom kršenju člana 3. Ženevskih konvencija i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine (član 4.). Učiniocu ovih krivičnih dela od strane Tribunala se može izreći samo jedna vrsta krivične sankcije i to kazna zatvora koja se može javiti u dva oblika i to kao : 1) kazna doživotnog zatvora i 2) kazna zatvora u vremenski određenom trajanju. Pri odmeravanju kazne učiniocu međunarodnog krivičnog dela sudska veće Tribunala za Ruandu je obavezno da uzme u obzir težinu izvršenog krivičnog dela (objektivne okolnosti) i lična svojstva optuženog (subjektivne okolnosti). Uz kaznu se učiniocu dela mogu izreći i dve mere i to : 1) povraćaj imovine njihovim pravim vlasnicima (restitucija) i 2) oduzimanje dobiti koja je pribavljenja kriminalnom delatnošću.

1. Genocid

Najteže krivično delo današnjice – genocid je predviđeno u članu 2. Statuta tribunala za Ruandu. Ono se sastoji u namernom uništenju³⁵ u celini ili delimično nacionalne, etničke, rasne ili religiozne grupe. Bitno je za postojanje ovog međunarodnog krivičnog dela da je u napred navedenoj nameri³⁶ preduzeta jedna od sledećih više alternativno predviđenih radnji: 1) ubijanje članova određene

34 Sandra Fabijanić Gagro, Zaštita osoba u nemeđunarodnom oružanom sukobu, Pravni vjesnik, Osijek, br. 2, 2008, str. 115–135.

35 Uništenje grupe znači fizičku destrukciju, a ne destrukciju njenog kulturnog bića.

36 Postojanje genocidne namere u dosadašnjoj praksi ad hoc tribunala je utvrđivano putem sledećih kriterijuma : a) opšti kontekst koji obuhvata : 1) širina i rasprostranjenost izvršenih dela, 2) šira politička doktrina iz koje su dela proizilazila, 3) obim ostvarenih ili pokušanih dela, 4) metodičnost u planiranju ubijanja, 5) sistematičnost ubijanja i uklanjanja leševa, 6) diskriminatorski karakter dela i 7) diskriminatorska namera optuženog, b) izvršenje drugih krivičnih dela sistematski usmerenih protiv iste grupe, c) broj počinjenih zločina, d) sistematsko usmeravanje na civile zbog njihove pripadnosti određenoj grupi i e) ponavljanje destruktivnih i diskriminatorskih dela.

grupe, 2) prouzrokovanje fizičkih ili mentalnih povreda članovima grupe, 3) namerno smeštanje članova grupe u takve uslove života smisljene da dovedu do njenog fizičkog, delimičnog ili potpunog uništenja, 4) sprovođenje mera sa namerom da se spreči rađanje unutar grupe i 5) namerno premeštanje dece jedne grupe u drugu grupu.

Pored neposrednog preduzimanja navedenih radnji (neposredni izvršilac), kao radnje izvršenja genocida³⁷ smatraju se i sledeće: 1) učešće u zaveri radi vršenja genocida, 2) direktno i javno podsticanje na vršenje genocida (podstrekavanje), 3) pokušaj vršenja genocida kao i 4) saučesništvo u bilo kom obliku u vršenju genocida.

2. Zločin protiv čovečnosti

„Zločin protiv čovečnosti“³⁸ (ili zločin protiv čovečje porodice) predstavlja međunarodno krivično delo koje je predviđeno u članu 3. Statuta tribunala za Ruandu³⁹. Kod opisa bića ovog krivičnog dela izričito je navedeno da se njegova radnja može preduzeti samo za vreme oružanog sukoba prema civilnom stanovništvu ako se sastoji u:⁴⁰ 1) ubistvu, 2) istrebljenju, 3) zarobljavanju, 4) deportaciji, 5) zatvaranju, 6) mučenju, 7) silovanju, 8) progonu na političkoj, rasnoj i religijskoj osnovi i 9) preduzimanju druge nečovečne radnje.

37 Inkriminacija genocida ne traži u objektivnom smislu uništenje neke etničke, odnosno narodne grupe, već samo nameru da se ona u potpunosti ili delimično uništi. Delo mora biti usmereno protiv jednog ili više lica u svojstvu pripadnika te skupine. Ostalo je pri tome nerešeno, mogu li se takvim tumačenjem inkriminacije zaštititi i političke grupe koje imaju stabilitet i kontinuitet. Namera se može dokazivati korišćenjem različitih indicija, tako npr. onih koje slede iz opštег konteksta i sklopa okolnosti pod kojima je zločin učinjen, te njegove prirode i mere. (presuda Međunarodnog tribunala za Ruandu u predmetu ICTR-96-4T od 2. septembra 1998. godine).

38 Pravni pojam zločina protiv čovečnosti traži da taj zločin bude izvršen kao deo širokog i sistematskog napada. Napad je širok ako je izvršen snažno, masivno, kolektivno, sa znatnom ozbiljnošću i usmeren protiv brojnih žrtava. Napad je sistematičan ako počiva na temeljitoj organizaciji i pripremama, te sledi obrazac ponašanja koji je izведен iz neke zajedničke politike utemeljene na javnim ili privatnim sredstvima. Ta politika doduše ne treba da bude formalno državna politika, ali mora biti prethodno planirana. Taj napad može da bude i nenasilan u obliku nametanja određenog političkog sistema ili položaja, npr. apartheid. On mora da bude usmeren na civilno stanovništvo (presuda Međunarodnog tribunala za Ruandu u predmetu ICTR-96-4T od 2. septembra 1998. godine).

39 M.Colin, *Le crime contre l'humanité*, Eres, 1996. str. 56–81.

40 Miodrag Simović i Milan Blagojević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2007, str. 27–30.

Da bi se moglo raditi o zločinu protiv čovečnosti Statutom navedene delatnosti moraju biti izvršene u sledećim slučajevima: 1) mora postojati napad – napad postoji i kada nije upotrebljena oružana sila, ali se javlja u obliku zlostavljanja civilnog stanovništva ili u postupcima kojima se pripremaju ovakve radnje, 2) dela optuženog moraju biti deo tog napada, 3) napad mora biti usmeren protiv civilnog stanovništva bilo koje kategorije, 4) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski. Napad je rasprostranjen kada je po svojoj prirodi opsežan ili kada je upravljen protiv velikog broja lica. Napad je sistematski kada se odnosi na organizovanu prirodu akata nasilja pri čemu postoji mala verovatnoća da se to slučajno dogodilo i 5) izvršilac mora da zna da njegova dela ulaze u okvir rasprostranjenog ili sistematskog napada usmerenog protiv civilnog stanovništva.

3. Teško kršenje člana 3. Ženevskih konvencija i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine

U članu 4. Statut tribunala za Ruandu predviđa krivično delo koje nosi naziv: „Teško kršenje člana 3. Ženevskih konvencija i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine“. Za ovo krivično delo odgovara lice koje je naredilo ili neposredno izvršilo jednu od sledećih delatnosti:⁴¹ 1) napad na život i zdravlje, te fizičku i psihičku dobrobit lica, posebno ubistvo, kao i okrutno postupanje poput mučenja, sakraćenja ili bilo kod drugog oblika telesnog kažnjavanja, 2) kolektivno kažnjavanje, 3) uzimanje talaca, 4) akt terorizma, 5) nasilje nad ličim dostojanstvom, naročito nečovečno ili ponižavajuće postupanje, silovanje, prisiljavanje na prostituciju ili bilo koji oblik nečasnih napada, 6) pljačka, 7) izricanje, izvršenje kazni ili likvidacija bez prethodne presude izrečene po redovno ustanovljenom sudu uz sve sudske garancije priznate od civilizovanih naroda kao neophodna i 8) pretinja izvršenjem bilo koga od napred navedenih akata.⁴²

MEĐUNARODNA KRIVIČNA DELA PREMA RIMSKOM STATUTU

Rimski Statut stavnog Međunarodnog krivičnog suda usvojen na Diplomatskoj konferenciji UN u Rimu 17. jula 1998. godine propisuje da će se pred ovim sudom voditi krivični postupak, utvrđivati krivična odgovornost i

41 Džon Džouns i Stiven Pauls, *Međunarodna krivična praksa*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005, str. 266–271.

42 Vladimir Đuro Degan, B.Pavišić, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005, str. 424–426.

izricati krivična sankcija licima koja su učinila najozbiljnije zločine priznate od strane međunarodne zajednice kao celine. U članu 5. ovog Statuta proglašena je nadležnost suda za sledeća međunarodna krivična dela:⁴³ 1) zločin genocida, 2) zločin protiv čovečnosti, 3) ratne zločine i 4) zločin agresije.

Prema članu 77. učiniocu nekog od ovih međunarodnih krivičnih dela sud može izreći sledeće kazne: 1) zatvor u određenom trajanju koji ne može da pređe maksimum od 30 godina, 2) doživotni zatvor kada je ta kazna opravdana ekstremnom težinom zločina i individualnim okolnostima vezanim za učinioca dela, 3) novčanu kaznu prema kriterijumu koji je određen u Pravilima dokazivanja i procedure i 4) konfiskaciju prihoda, vlasništva i dobara koji su direktno ili indirektno pribavljeni izvršenim zločinom.

Pored toga, Rimski statut u članu 70. predviđa i nadležnost Međunarodnog krivičnog suda i za krivična dela protiv pravosuđa koja se nazivaju: „Povrede pravilnosti i zakonitosti postupka”. To su sledeća krivična dela: 1) lažno svedočenje, 2) podnošenje falsifikovanih dokaza, 3) korupcija svedoka, 4) opstrukcija ili mešanje u svedočenje svedoka, 5) sprovođenje osvete prema svedoku radi njegovog svedočenja, 6) uništavanje dokaza ili mešanje u sakupljanje dokaza, 7) ometanje, zastrašivanje ili korupcija zvaničnika suda sa ciljem prisiljavanja ili ubedivanja da ne učestvuju u suđenju ili da nepravilno obavljaju svoju dužnost, 8) sprovođenje osvete prema zvaničniku suda zbog obavljanja njegove dužnosti ili dužnosti koje je obavljao neki drugi zvaničnik i 9) nuđenje ili primanje mita u svojstvu zvaničnika suda, vezano za njegove zvanične dužnosti. Za ova krivična dela „opstrukcije pravde ili korupcije u pravosuđu” pred Međunarodnim krivičnim sudom, propisane su dve vrste kazni i to: 1) kazna zatvora do pet godina i 2) novčana kazna.

Takođe Rimski statut⁴⁴ u članu 71. predviđa odgovornost i sankcije za delo:” Nedolično ponašanje”. Odgovornost za ovo krivično delo postoji za lica koja su prisutna pretresu pred sudom u bilo kojoj fazi krivičnog postupka koja:⁴⁵ 1) iskažu nepoštovanje suda, 2) ometaju postupak i 3) namerno nepoštuju sudske naredbe. Za ovo krivično delo Statut je propisao sledeće vrste sankcija, administrativne mere (osim pritvora) kao što su: 1) stalna ili privremena zabrana ulaska u sudnicu, 2) novčana kazna i 3) slične mere koje su određene u Pravilima procedure i dokazivanja.

43 Miodrag Starčević, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Beograd, 2002, str. 590–608.

44 Više: Ivo Jospović, Davor Krapac i Petar Novoselec, *Stalni međunarodni kazneni sud*, Informator, Zagreb, 2001.

1. Genocid

Zločin genocida⁴⁶ je predviđen u odredbi člana 6. ovog Statuta. Ovo krivično delo⁴⁷ se čini u namjeri da se uništi u celini ili delimično nacionalna, etnička ili verska zajednica⁴⁸ na jedan od sledećih načina: 1) ubijanjem članova grupe⁴⁹, 2) prouzrokovanjem teških fizičkih ili mentalnih patnji članova grupe, 3) namernom podvrgavanju grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja, 4) preuzimanjem mera uperenih ka sprečavanju rađanja u okviru grupe i 5) prinudnom premeštanju dece iz jedne u drugu grupu. Dakle, ovde se radi o preuzimanju odredbi Konvencije UN o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine u pogledu određivanja bića ovog najtežeg međunarodnog krivičnog dela uperenog protiv „čovečanstva”.

2. Zločin protiv čovečnosti

U članu 7. Statuta Međunarodnog krivičnog suda predviđen je zločin protiv čovečnosti. Rimski Statut razlikuje ovo krivično delo od dela genocida iako u vreme kada je ono bilo uvedeno u sistem međunarodno pravnih inkriminacija u delu teorije je bilo mišljenja da su ova dva pojma sadržinski identična. Zločin protiv čovečnosti predstavlja delatnosti izvršene kao deo rasprostranjenog ili sistematičnog napada⁵⁰ uperenog protiv bilo kog civilnog stanovništva.⁵¹

45 Miodrag Starčević, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, op.cit., str. 628–629.

46 U delu pravne teorije se smatra da genocid ne predstavlja samostalno krivično delo, već da je to samo vrsta zločina protiv čovečnosti.

47 Genocid se određuje kao “zločin nad zločinima”. Zabранa vršenja ili propagiranja ovog krivičnog dela predstavlja ius cogens, tako da protivpravnost genocidnih aktivnosti, pa i sam kriminalni karakter ovih radnji je opšteprihvacen i nesporan u međunarodnoj zajednici.

48 Ovom inkriminacijom su zaštićene samo stabilne grupe, koje karakteriše stalnost i čijim se članom postaje na osnovu rođenja, dok su isključene nestalne skupine čijim se članom postaje na osnovu individualne odluke. Na tom stanovištu stoji i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu u slučaju Akajese.

49 Za postojanje genocida nije potreban i veći broj žrtava. Naime, smatra se da je dovoljno da učinilac ubije jedno ili više lica. Isto tako genocid može učiniti i izolovani pojedinac ako postupa sa genocidnom namerom i ako se njegovo ponašanje poklapa sa drugim sličnim ponašanjima, a takve je prirode da može dovesti do uništenja cele skupine. (P. Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, Pravni fakultet, Zagreb, str. 499).

50 Smatra se da se ovakav napad sastoji u napadu u okviru državne politike ili ostvarenja ciljeva neke druge organizacije. Taj napad ne mora biti nužno i vojne prirode. Ovo delo može biti izvršeno i za vreme rata i za vreme mira. Otuda sledi da izolovani pojedinačni napadi ne dolaze pod udar ove inkriminacije. (P. Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, ibid, str. 499–500).

51 Kod ovog zločina žrtva nije pojedinac, nego celokupno čovečanstvo.

U smislu ovog krivičnog dela napad podrazumeva sledeće radnje izvršenja: 1) ubistvo, 2) uništavanje, 3) porobljavanje – vršenje ovlašćenja koja prepostavljaju vlasništvo nad nekim licem, 4) deportaciju ili namerno premeštanje stanovništva (proterivanje) – nasilno premeštanje stanovništva sa područja na kome zakonito boravi, 5) zatvaranje ili druga stroga lišavanja slobode narušavanjem osnovnih pravila međunarodnog prava, 6) torturu (mučenje) – nanošenje fizičkih i psihičkih bola, patnji, nelagodnosti licu kome je oduzeta sloboda, 7) silovanja, seksualno ropstvo, nasilne trudnoće, izazivanje steriliteta ili bilo koji drugi oblik seksualnog ugrožavanja, 8) progon bilo koje grupe ili kolektiva po političkoj, verskoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj ili polnoj osnovi ili druga postupanja koja su opšte nedopuštena po međunarodnom pravu – ovde se radi o oduzimanju međunarodno priznatih prava nekoj skupini, 9) izazivanje nestanka lica (prisilno nestajanje lica) – svako oduzimanje slobode kretanja koje sprovodi država ili neka druga organizacija, 10) zločin aparthejda – nečovečna postupanja koja su izvršena u okviru institucionalizovanog režima i 11) ostali nehumani postupci kojima se namerno prouzrokuju teške patnje ili ozbiljno ugrožavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja.

3. Ratni zločini

Ratni zločini su definisani u odredbi člana 8. Rimskog statuta.⁵² Ovde se radi o složenoj dispoziciji krivičnopravne norme, pa se razlikuje više oblika ovog teškog krivičnog dela (teška kršenja zakona i običaja rata). Delo se sastoji iz različitih delatnosti koje su izvršene kao deo plana ili politike ili ako je taj zločin izvršen u velikom (masovnom) broju slučajeva. Ovi zločini mogu da budu izvršeni i u međunarodnom i u nemeđunarodnom oružanom sukobu.

Prvi oblik ratnih zločina se sastoji u ozbilnjom kršenju Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine, a naročito u:⁵³ 1) namernom ubijanju, 2) mučenju ili nehumanom postupanju uključujući i biološke eksperimente, 3) namernom nanošenju velikih patnji, ozbiljnih telesnih povreda ili narušavanju zdravlja, 4) velikom razaranju ili otuđenju imovine bez opravdane vojne potrebe koja su izvršena nezakonito i bezobzirno, 5) prisiljavanju ratnih zarobljenika ili drugih zaštićenih lica da služe u neprijateljskim snagama, 6) namernom lišavanju ratnih zarobljenika i drugih zaštićenih lica njihovog prava na poštenu i pravilno suđenje, 7) nezakonitom progonstvu ili transferu ili nezakonitom zatvaranju lica i 8) uzimanju talaca.

52 A. Cassese, P. Gaeta, J.R. W. Jones, *The Rome Statute of the International Criminal Court, A Commentary*, Oxford, 2002, str. 875–903.

53 Dragoljub Atanacković, *Krivično pravo, Posebni deo*, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 60.

Drugi oblik ratnih zločina se sastoje u ozbiljnom narušavanju zakona i običaja koji se primenjuju u međunarodnom oružanom sukobu, unutar utvrđenog okvira međunarodnog prava, a naročito:⁵⁴ 1) namerno usmeravanje napada protiv civilnog stanovništva ili protiv pojedinih civilnih lica koja nisu direktno umešana u sukob, 2) 2. namerno usmeravanje napada na civilne objekte tj. objekte koji nisu vojni ciljevi, 3) namerno usmeravanje napada na osoblje, instalacije, materijale, jedinice ili vozila uključena u humanitarnu pomoć ili mirovnu misiju u skladu sa Poveljom UN sve dok imaju pravo na zaštitu ili pružaju pomoć civilima ili civilnim objektima po međunarodnim zakonima koji važe za strane u sukobu, 4) namerno započinjanje napada znajući da će takav napad prouzrokovati propratna stradanja ili nanošenje povreda civilima ili nanošenje štete civilnim objektima ili da će prouzrokovati velika, dugotrajna i ozbiljna oštećenja životne sredine koji bi bili očigledno prekomerni u odnosu na konkretno očekivanu vojnu korist, 5) napad ili bombardovanje bilo kojim sredstvima gradova, sela, boravišta ili građevina koje nisu branjeni ili nisu vojni objekti, 6) ubijanje ili ranjavanje vojnika koji je položio svoje oružje sa ciljem da se preda ili više nema nameru da se brani, 7) zloupotreba zastave kojom se daje znak za primirje, zastave ili vojnog obeležja i uniforme koji pripadaju neprijatelju ili Ujedinjenim nacijama, kao i zloupotreba karakterističnih znakova definisanih Ženevskim konvencijama koje izazivaju smrt ili ozbiljne telesne povrede, 8) direktan ili indirektan transfer (preseljenje) od strane okupacione sile dela svog stanovništva na okupiranu teritoriju ili deportacija ili transfer svih delova stanovništva sa okupirane teritorije u okviru ili izvan te teritorije, 9) namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke ili naučne građevine koje se koriste u dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde se okupljaju bolesni i ranjeni pod uslovom da to nisu vojni ciljevi, 10) podvrgavanje lica koja imaju moć na suprotnoj strani fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima ma koje vrste koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim lečenjem tog lica, niti su izvedeni u njegovom interesu, a koje mogu da izazovu smrt ili ozbiljno ugrožavanje zdravlja tog lica, 11) ubijanje ili ranjavanje izdajnika koji pripadaju neprijateljskom narodu ili vojsci, 12) objavljivanje da neće biti milosti, 13) uništavanje ili konfiskacija neprijateljske imovine osim ukoliko to strogo ne zahtevaju interesi rata, 14) ukidanje, suspendovanje ili zabrana prava i učešća u postupku pred sudom državljanima neprijateljske strane, 15) prinuđavanje pripadnika neprijateljske strane da učestvuje u ratnim operacijama uperenim protiv njegove zemlje, čak i ako su bili u vojnoj službi pre početka rata, 16) pljačkanje grada ili bilo kog drugog mesta u situaciji kada je zauzet u napadu, 17) korišćenje otrova i sredstava koji u sebi sadrže otrove, 18) korišćenje zagušljivaca, otrovnih ili

54 Momir Milojević, Neki pravni problemi međunarodnog krivičnog sudstva, *Analji Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, br. 1–2, 1994, str. 156–161.

drugih gasova i sličnih tečnosti, materija ili izuma, 19) korišćenje municije koja se lako širi ili se spljošti u ljudskom telu, kao što su meci sa čvrstom čaurom koja ne pokriva u celini sredinu metka ili je pokriva, ali ima zaseke, 20) korišćenje oružja, projektila, materijala ili metoda ratovanja koji su takve prirode da mogu izazvati suvišne povrede ili nepotrebne patnje ili se njima krše međunarodni zakoni o oružanom sukobu pod uslovom da su oni zabranjeni, 21) izvršavanje dela koji izazivaju sramotu i ugrožavaju lično dostojanstvo, konkretno ponižavanje i degradiranje ličnosti, 22) izvršenje dela silovanja ili seksualnog ropstva, prisiljavanje na prostituciju, nasilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog zlostavljanja, 3) iskorišćavanje prisustva civila ili drugih međunarodno zaštićenih lica da bi se povratile određene tačke ili pozicije ili oblasti ili da bi se određene vojne snage zaštitile od vojnih operacija, 24) namerne napade na građevine, medicinske jedinice, transport i osoblje koje koristi očigledne znake u skladu sa međunarodnim pravom, 25) namerno pribegavanje izglađnjavanju civila kao metoda ratovanja lišavajući ih stvari neophodnih za njihov opstanak, uključujući i namerno sprečavanje deljenja minimalnih zaliha obezbeđenih Ženevskim konvencijama i 26) regrutovanje ili na drugi način stavljanje u vojnu službu dece ispod 15 godina u nacionalne oružane snage ili njihovo korišćenje za aktivno učestvovanje u borbama.

Treći oblik ratnih zločina iz člana 8. Rimskog statuta se sastoji o ozbilnjom kršenju člana 3. Ženevskih konvencija u slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera, a koje su delatnosti učinjene prema civilnom stanovništvu koja nisu aktivno učestvovala u borbama, uključujući i pripadnike vojnih formacija koji su položili oružje ili ona lica koja su van borbe usled bolesti, ranjavanja, kazne ili drugog razloga. Ovo se delo može izvršiti vršenjem sledećih radnji: 1) nasiljem prema životu, posebno ubistvima svih vrsta, sakaćenjem, okrutnim ponašanjem i torturom, 2) postupanjem na izrazito sramotan način prema ličnom dostojanstvu, a posebno na način koji ponižava lica, 3) uzimanjem talaca i 4) donošenjem presuda i izvršenjem smrтne kazne bez prethodne objave presude od strane regularno kontrolisanog suda koji bi obezbedio sve zakonske garancije koje su opšte priznate kao neophodne.

Četvrti oblik ratnih zločina iz člana 8. Rimskog statuta predviđa krivično delo kojim se vrše ozbiljne povrede zakona i običaja ratovanja u oružanim sukobima unutar utvrđenih okvira međunarodnog prava, a naročito ako se preduzimaju sledeći akti: 1) namerno usmeravanje napada na civilno stanovništvo ili na civilna lica koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, 2) namerno usmeravanje napada na građevine, materijale, medicinske jedinice, transporte i osoblje koje koristi očigledne oznake regulisane Ženevskim konvencijama u skladu sa međunarodnim pravom, 3) namerno usmeravanje napada na osoblje, instalacije,

materijale, jedinice ili vozila humanitarne pomoći ili mirovne misije u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija sve dok imaju pravo na zaštitu i pružanje pomoći civilima i civilnim objektima po pravu oružanih sukoba, 4) namerno usmeravanje napada na verske, obrazovne, umetničke, naučne gradevine, kao i gradevine za dobrotvorne svrhe, istorijske spomenike, bolnice i mesta gde su okupljeni ranjenici i bolesnici pod uslovom da to nisu vojni objekti, 5) pljačkanje naselja i mesta, čak i kada su zauzeta prilikom napada, 6) silovanje, seksualno ropstvo, prisiljavanje na prostituciju, nasilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog zlostavljanja definisane kao ozbiljne povrede Ženevskih konvencija, 7) regrutovanje ili na drugi način stavljanje u vojnu službu dece ispod 15 godine u nacionalne oružane snage ili njihovo korišćenje za aktivno učestvovanje u borbama, 8) naređenje za preseljavanje civilnog stanovništva iz razloga vezanih za sukob, osim ako to zahteva sigurnost civila ili neophodni vojni razlozi, 9) podmuklo ubijanje ili ranjavanje vojnika suprotne strane, 10) objavljivanje da neće biti milosti, 11) podvrgavanje lica koja imaju moć na suprotnoj strani, fizičkom sakaćenju ili medicinskim ili naučnim eksperimentima ma koje vrste koji nisu opravdani medicinskim, stomatološkim ili bolničkim lečenjem tog lica, niti su izvedeni u njegovom interesu, a koje mogu da izazovu smrt ili ozbiljno ugrožavanje zdravlja tog lica i 12) uništavanje ili konfiskacija imovine suprotne strane, osim ako to nije učinjeno iz razloga imperativne vojne potrebe u sukobu.⁵⁵

4. Zločin agresije

U međunarodnom krivičnom pravu, zločin agresije je prvi put definisan kao zločin protiv mira u Londonskom sporazumu kojim je osnovan Međunarodni vojni sud u Nürnbergu.⁵⁶ U članu 6. Statuta Međunarodnog vojnog suda koji je dodat uz Londonski sporazum je odredjeni su pojам i elemente agresije. Potom je komisija za međunarodno pravo UN 1996. godine u nacrtu Kodeksa zločina protiv mira i bezbednosti čovečanstva u članu 16. odredila delo agersije. Ono postoji kada „pojedinac kao vođa ili organizator aktivno sudeluje ili naredi planiranje, pripemanje, otpočinjanje ili vođenje agresivnog rata koji predume neka država”.

55 Borislav Petrović i Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2010, 278–283.

56 Vladimir Đuro Degan, Prigovori o nenadležnosti i nedopustuivosti pred nekim međunarodnim sudbenim tijelima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 3, 2003, str. 169–195.

Danas međunarodno krivično delo agresije (inače navedeno u članu 5. Rimskog statuta) nije bliže opisano po sadržini, karakteristikama i obeležjima bića.⁵⁷ No, u pogledu kvalifikacije ovog dela Statut Međunarodnog krivičnog suda upućuje na odgovarajuću primenu Rezolucije Generalne skupštine UN broj 3314 iz 1974. godine. Naime, u članu 3. ove Rezolucije je precizirano šta predstavlja akt agresije bez obzira da li je rat objavljen ili ne. Prema ovoj odredbi delo agresije predstavljaju sledeći akti:⁵⁸ 1) invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge države, kao i svaka vojna okupacija, makar i privremena koja proizađe iz takve invazije ili napada ili aneksija teritorije ili dela teritorije druge države upotrebom sile, 2) bombardovanje teritorije neke države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba bilo kog oružja od strane jedne države protiv teritorije druge države, 3) blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države, 4) napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države, 5) upotreba oružanih snaga jedne države koje se s pristankom države prijema nalaze na njenoj teritoriji protivno uslovima predviđenim u sporazumu odnosno ostajanje tih snaga na teritoriji države prijema i posle isteka sporazuma, 6) radnja jedne države koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi da bi je ova iskoristila za izvršenje akta agresije protiv neke treće države i 7) upućivanje od strane odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika koji protiv druge države vrše akte oružane sile toliko ozbiljno da se oni izjednačuju sa napred navedenim aktima, odnosno predstavljaju značajno učešće jedne države u tome.

No, interesantno je rešenje prema kome je u Rezoluciji izričito navedeno da pored navedenih akata koji su određeni kao delo agresije, Savet bezbednosti UN u

57 Posebna radna grupa za zločin agresije koja je osnovana pri Skupštini država članica Rimskog statuta svake godine zaseda na Univerzitetu Princeton u SAD u pokušaju da odredi pojам, elemente i karakteristike ovog međunarodnog krivičnog dela. Najveći problem u njegovom definisanju predstavlja odnos međunarodnog tužioca pri Međunarodnom krivičnom sudu i Saveta bezbednosti u pogledu ocene da li je u konkretnom slučaju izvršena agresija jedne države na drugu državu. Naime, međunarodni tužilac ne bi trebalo da bude vezan za odluku nijednog političkog organa, pa čak ni takvog organa kao što je Savet bezbednosti, jer to može da bude protivno interesima pravde. S druge strane, najveće svetske sile, kao stalne članice Saveta bezbednosti ne žele da se odreknu donošenja tako važne odluke od značaja za pitanja međunarodnog mira i bezbednosti – da li je izvršena agresija i da takvu odluku prepuste inokosnom organu – međunarodnom tužiocu. (Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović i Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, op. cit., str. 243).

58 Ljubiša Lazarević, *Krivično pravo, Posebni deo*, Savremena administracija, Beograd, 1995, str. 80–82.

skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija može odlučiti da se pod ovaj pojam podvedu i neki drugi akti ne ostavljujući kriterijum za ovo određivanje.⁵⁹ Pri tome je u članu 5. Rezolucije izričito navedeno da nikakav razlog bilo koje prirode, političke, ekonomiske, vojne ili druge ne može opravdati agresiju. Agresivni rat je zločin protiv međunarodnog mira i svaka agresija povlači međunarodnu odgovornost. Objekt zaštite kod ovog krivičnog dela je mir među narodima i njihovim državama. Po svojoj prirodi ovo je krivično delo *delicta communia* iako u praksi učinilac dela mora da ima određeni politički, državni, službeni ili vojni položaj, svojstvo ili uticaj da bi uopšte mogao da preduzme radnju izvršenja.

Na prvoj revizionoj konferenciji Rimskog statuta juna 2010. godine dodat je novi član 8 bis. koji kao zločin agresije smatra planiranje, pripremanje, otpočinjanje ili vršenje akta agresije koji po svojoj prirodi, težini i obimu predstavlja očigledno kršenje Povelje UN od strane lica koje je u poziciji da usmerava političke ili vojne operacije neke države ili da vrši stvarnu kontrolu nad njima. Sam pojam agresije obuvata upotrebu oružane sile od strane jedne države prema drugoj državi čime se povređuje njen suverenitet, teritorijalni integritet ili politička nezavisnost ili se to čini na drugi način koji nije u saglasnosti sa Poveljom UN.⁶⁰

ZAKLJUČAK

U teoriji međunarodnog krivičnog prava se razlikuje više vrsta međunarodnih krivičnih dela. Uobičajena je podela na: a) međunarodna krivična dela u užem smislu (prava ili čista međunarodna krivična dela) i b) međunarodna krivična dela u širem smislu (neprava ili mešovita međunarodna krivična dela). Inače, ova je podela prvi put usvojena na 14. Kongresu Međunarodnog udruženja za krivično pravo koji je održan 1989. godine u Beču. Kriterijum za ovo razlikovanje jeste nadležnost međunarodnih krivičnih sudova (sudova koji postupaju samo u slučaju izvršenih međunarodnih krivičnih dela u užem smislu), odnosno istorija krivičnog pravosuđa.

Međunarodna krivična dela u užem smislu čine prvu vrstu ovih krivičnih dela. Tu se radi o međunarodnim krivičnim delima kojima se krše ratni zakoni i običaji rata (dakle norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava). To su dela sadržana u nirmberškoj i tokijskoj presudi. Ona se još nazivaju međunarodna krivična dela prema opštem međunarodnom pravu (ili *crimina juris gentium*). Osnov

59 Oto Triffterer, *Acts of violence and international criminal law*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 1997, str. 811–881.

60 Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Niš, 2011, str. 226–227.

inkriminacije ovih dela se nalazu relevantnim međunarodnim dokumentima – statututima privremenih (ad hoc) ili stalnih, vojnih ili civilnih sudske organa nadnacionalnog, ali i nacionalnog karaktera budući da je svaka od država potpisnica relevantnih međunarodnih dokumenata preuzeva obavezu da u svom nacionalnom zakonodavstvu propiše ista takva krivična dela (koja se uopšte ili malo razlikuju od dela predviđenih međunarodnim standardima). Tu spadaju sledeća međunarodna krivična dela: 1) zločin protiv mira, 2) ratni zločin, 3) genocid i 4) zločin protiv čovečnosti. Sva ova krivična dela predviđa i novi Krivični zakonik Republike Srbije iz 2005. godine u glavi 34. pod nazivom: „Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom”.

U pravnoj teoriji ima shvatanja da se ova krivična dela nazivaju međunarodnim zločinima stricto sensu iza kojih stoje kogentne norme međunarodnog prava npr. haške ili ženevske konvencije. Kao osnovne karakteristike međunarodnih krivičnih dela u užem smislu (core crimes – gnusni zločini) u pravnoj teoriji se navode sledeće: 1) ovi međunarodni zločini imaju dvostruku prirodu. Njihovo izvršenje povlači: a) krivičnu odgovornost pojedinaca kao njihovih izvršilaca ili saučesnika, odnosno nadređenih lica (po osnovu komandne odgovornosti), s jedne strane i b) međunarodnopravnu odgovornost države, s druge strane, 2) međunarodnim zločinima se krše osnovna (temeljna) ljudska prava i oni su stoga zabranjeni kao represalije u slučaju vršenja isto takvih zločina druge suprotstavljene strane, 3) međunarodni zločini u pogledu krivičnog gonjenja i kažnjavanja ne zastarevaju i 4) opšte međunarodno pravo nameće obavezu državama da ne krše osnovne norme koje zabranjuju njihovo vršenje kao obavezu erga omnes.

LITERATURA

1. Ackerman, J.E., Sullivan, O., Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with Selected Materials from International Criminal Tribunals for Rwanda, Cambridge, Hague, London, Boston, 2000.
2. Atanacković Dragoljub, Krivično pravo, Posebni deo, Naučna knjiga, Beograd, 1981.
3. Baćić Franjo, Krivičnopravni aspekti rata u Republici Hrvatskoj, Zakonitost, Zagreb, br. 5, 1992.
4. BassiUNi Cherif M., A manual on international humanitarian law and arms control agreements, Ardsley, 2000.
5. Cassese, A., Gaeta, P., Jones, J.R.W., The Rome Statute of the International Criminal Court, A Commentary, Oxford, 2002.
6. Colin, M., Le crime contre l'humanité, Eres, 1996.

7. Degan Vladimir Đuro, Prigovori o nenađežnosti i nedopustuivosti pred nekim međunarodnim sudbenim tijelima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 3, 2003.
8. Degan Vladimir Đuro i Pavišić Berislav, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005.
9. Degan Vladimir Đuro, *Zločin genocida pred međunarodnim krivičnim sudištima*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, br. 1-2, 2008.
10. Dimitrijević Vojin, Račić Obrad, Đerić Vladimir, Papić Tatjana, Petrović Vesna i Obradović Saša, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
11. Đurđić Vojislav i Jovašević Dragan, *Međunarodno krivično pravo*, Nomos, Beograd, 2003.
12. Đurđić Vojislav i Jovašević Dragan, *Krivično pravo*, Posebni deo, Nomos, Beograd, 2013.
13. DŽUNs Džon i Pauls Stiven, *Međunarodna krivična praksa*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005.
14. Fabijanić Gagro Sandra, *Promjena kvalifikacije oružanog sukoba*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2008.
15. Fabijanić Gagro Sandra, *Zaštita osoba u nemeđunarodnom oružanom sukobu*, *Pravni vjesnik*, Osijek, br. 2, 2008.
16. Fabijanić Gagro Sandra i Škorić Marissabel, *Zločin genocida u praksi međunarodnih ad hoc tribunal-a*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, br. 6, 2008.
17. Grozdanić Velinka i Kurtović Anita, *Osobna odgovornost i krivnja prema Statutu Međunarodnog kaznenog suda za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2001.
18. Gutman, R., Rieff, D., *Crimes of war : what the public should know*, Oxford, New York, London, 1999.
19. Josipović Ivo, *Pravni i politički aspekti nastanka Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju*, *Zbornik radova*, Hrvatska i Ujednjeni narodi, Zagreb, 1996.
20. Josipović Ivo, *Haško implementacijsko kazneno pravo*, Zagreb, 2000.
21. Josipović Ivo, Krapac Davor i Novoselec Petar, *Stalni međunarodni kazneni sud*, *Informator*, Zagreb, 2001.
22. Josipović Ivo, *Ratni zločini – priručnik za praćenje suđenja*, Pravni fakultet, Osijek, 2007.

*JOVAŠEVIC, D., Kršenje pravila međunarodno humanitarnog prava i sistem krivičnih sankcija,
MP 3, 2013, (str. 315–340)*

23. Jovašević Dragan, Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
24. Jovašević Dragan, Međunarodno krivično pravo, Pravni fakultet, Niš, 2011.
25. Keenen, J.B., Crimes against international law, Washington, 1950.
26. Lazarević Ljubiša, Krivično pravo, Posebni deo, Savremena administracija, Beograd, 1995.
27. Marković Milan, Nirnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, br.2, 1973.
28. Maugham, V., UN and war crimes, Cambridge, London, 1951.
29. Milojević Momir, Neki pravni problemi međunarodnog krivičnog sudstva, Analji Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, br. 1-2, 1994.
30. Nirnberška presuda, Beograd, 1948.
31. Petrović Borislav i Jovašević Dragan, Međunarodno krivično pravo, Pravni fakultet, Sarajevo, 2010.
32. Prljeta Ljubomir, Zločin protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list, Beograd, 1992.
33. Radojković Miloš, Rat i međunarodno pravo, Beograd, 1947.
34. Simović Miodrag i Blagojević Milan, Međunarodno krivično pravo, Pravni fakultet, Banja Luka, 2007.
35. Starčević Miodrag, Izvori međunarodnog humanitarnog prava, Beograd, 2002.
36. Triffterer Otto, Acts of violence and international criminal law, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 1997.
37. Vasilijević Vladan, Vraćanje jednom raskršću međunarodnog krivičnog prava, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 3, 1977.

*JOVAŠEVIC, D., Kršenje pravila međunarodno humanitarnog prava i sistem krivičnih sankcija,
MP 3, 2013, (str. 315–340)*

Prof. dr. Dragan JOVAŠEVIC

VIOLATION OF RULES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND THE SYSTEM OF CRIMINAL SANCTIONS

ABSTRACT

Violation of rules of international humanitarian law during the war or armed conflict creates the need for the application of certain types and measures of criminal sanctions against perpetrators of the most serious crimes against international law in accordance with appropriate judicial procedures. Both – national as well as international judicial systems are familiar with various types of criminal sanctions prescribed by relevant legal sources. This paper discusses the characteristics of these international crimes and sanctions and the preconditions for their application. The application of these criminal sanctions requires that the existence of elements of a particular criminal offence against international law and of the guilt on behalf of the adult perpetrator of such an offence has previously been confirmed.

Key Words: international law, crime, court, responsibility, criminal sanction

**Stevan RAPAIĆ i
Dragana DABIĆ¹**

UDK: 339.5.057.7:061.1](497.11)

Biblid 0025-8555, 65(2013)

Vol. LXV, br. 3, str. 341–364

Izvorni naučni rad

Avgust 2013.

DOI: 10.2298/MEDJPI303341R

SPOLJNOTRGOVINSKI ASPEKT PRISTUPANJA REPUBLIKE SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI²

APSTRAKT

Iz dosadašnjeg iskustva većine država stiče se zaključak da je neophodno sprovoditi pažljivo i detaljno isplaniranu spoljnotgovinsku politiku zasnovanu na visokom stepenu liberalizacije uz doziranu kontrolu vlade. Ovakav vid spoljnotrgovinske politike sprovodi, kako Srbija, tako i Evropska unija, koja od 1957. godine, ima ustanovljenu zajedničku spoljnotgovinsku politiku (Common Trade Policy – CTP). Imajući u vidu da je Srbija potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, te da teži da postane punopravna članica Evropske unije, jasno je da u predviđenom periodu, njena spoljnotgovinska politika mora biti usklađena sa evropskom. Ovo i nije tako jednostavan zadatak, jer Srbija paralelno sa procesom pristupanja Evropskoj uniji, vodi pregovore o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji, a ova dva procesa su isprepletana i direktno povezana. U radu se analizira proces pristupanja Evropskoj uniji i uticaj koji ovaj proces ima na spoljnotgovinsku politiku i buduće spoljnotrgovinske odnose Republike Srbije sa dosadašnjim najznačajnijim partnerima.

Ključne reči: Evropska unija, spoljnotgovinska politika, zajednička spoljnotgovinska politika, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, CEFTA.

1 Stevan Rapaić, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E mail: stevan@diplomacy.bg.ac.rs.; Dragana Dabić, student master studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Stručno se usavršava u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E mail: ddabic1988@yahoo.com.

2 Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja

1. PRISTUPANJE SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI

Od svog nastanka i prvobitnih šest zemalja osnivača, Evropska zajednica je u stalnom procesu širenja. Više od tri četvrtine sadašnjih članica Evropske unije³ (EU, Unija) su države koje su u nekom momentu izrazile želju da joj pristupe. Poželjnost članstva i težnja velikog broja država ka istom čini politiku proširenja jednom od najuspešnijih politika Unije. Međutim, od prvobitnog uslova za članstvo – da je reč o evropskoj državi koja poštuje vrednosti na kojima je Unija zasnovana (sloboda, demokratija, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava i dr.), do danas je razvijena složena procedura prijema kroz koju svaka država kandidat za članstvo mora da prođe. Takođe, čini se da je Unija “učila na greškama” ranijih krugova proširenja, kada su njene članice postajale države, nedovoljno spremne da primenjuju obaveze koje proističu iz članstva. Tako, su tokom godina uslovi za nove članice postajali mnogobrojniji i strožiji, a “put ka EU” znatno duže traje. Prvobitno težište na usvajanju odgovarajućih kriterijuma i pravila, kasnije je prebačeno na praćenje njihovog adekvatnog sprovođenja. Proširenje je neminovno postepen proces, zasnovan na istražnom i održivom sprovođenju reformi zainteresovanih zemalja.⁴ Trenutna agenda evropske politike proširenja uključuje region Zapadnog Balkana, Tursku i Island.

Prošlo je više od decenije od kada je državama regiona Zapadnog Balkana potvrđena perspektiva članstva u EU. Uslovi za članstvo, država uključenih u Proces stabilizacije i pridruživanja⁵, dobro su poznati: kriterijumi iz Kopenhagena

Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти”, које финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, пројекат бр. ОИ179029, а реализује се у Институту за међународну политику и привреду у периоду од 2011–2014.

- 3 Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora, Evropska unija „zamenjuje i nasleđuje Evropsku zajednicu“. Ugovor o функционисању Европске уније, чл. 1.
- 4 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013”, COM (2012) 600 final, European Commission, Brussels, 10. 10. 2012, p. 3.
- 5 Процес стабилизације и придруžивања (PSP) представља главни политички оквир за односе држава Западног Балкана и ЕУ. Тадашња Савезна Република Југославија се 24. новембра 2000. укључује у PSP. PSP подразумева унапређење економских и трговинских односа унутар региона кроз liberalizaciju трговине и стварање zone слободне трговине, а као свој основни инструмент има управо Sporazum о стабилизацији и придруžивању. Детаљније видети: Duško Dimitrijević, “Process of integration of the Republic of Serbia with European Union”, u: Miroslav Antevski, Dragana Mitrović (eds), *Western Balkans: From Stabilization to Integration*, Belgrade, 2012, pp. 53-62. i Tanja Miščević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 150-152.

(izgradnja odgovarajućih političkih, ekonomskih, pravnih i administrativnih kapaciteta),⁶ uspešno sproveđenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i posebno naglašeno – regionalna saradnja. Iako je perspektiva članstva otvorena za ceo region, ceniće se individualni napredak koji ostvari svaka od država potencijalnih kandidata, na svom putu ka EU. Tako, danas postoje značajne razlike između ovih država u procesu njihove evropske integracije. Hrvatska je potpisala Ugovor o pristupanju EU, a tokom 2013. godine trebalo bi da postane 28. punopravna članica Unije. Status kandidata, pored Republike Srbije imaju Makedonija i Crna Gora, ali je samo Crna Gora otpočela pregovore o članstvu. Potencijalni kandidati za članstvo su Albanija, Bosna i Hercegovina i Kosovo, u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i uz napomenu da navođenjem naziva Kosovo, Unija ne prejudicira stavove o njegovom statusu.

Po dobijanju statusa kandidata za članstvo u Uniji, dalji koraci u procesu pristupanja bi se široko mogli podeliti na sledeće faze: zakazivanje datuma početka pregovora o članstvu, vođenje pregovora između države kandidata i Unije o pravnim tekočinama zakonodavstva Unije, u formatu 35 poglavlja, zaključivanje Sporazuma o pristupanju države kandidata Uniji i samo članstvo, stupanjem na snagu odnosnog sporazuma.

Generalno, može se zaključiti da u Srbiji postoji konsenzus u pogledu poželjnosti pristupanja EU. Takav je stav većeg dela političke elite, o čemu svedoči nepromenjena spoljnopolička orientacija Srbije ka članstvu u Uniji. Građani su svoje opredeljenje ka evropskoj integraciji zemlje (uz napomenu da određena istraživanja javnog mnjenja ukazuju na drastičan pad ove podrške) izneli na poslednjim održanim izborima, dajući većinsku podršku političkim opcijama koje se za isto zalažu. Takvo opredeljenje političke elite i većine građana ima dva uporišta – u evropskom identitetu Srbije i u njenoj potrebi za ubrzanim ekonomskim razvojem i uključivanjem u globalne tokove.⁷ Međutim, put Srbije ka Uniji je opterećen nizom izazova. Neki od tih izazova su očekivane posledice nimalo lake političke i ekonomske tranzicije i sproveđenja nužnih reformi. Sistemske reforme su obaveza svake države kandidata za članstvo u Uniji. One podrazumevaju, između

-
- 6 Ustanovljavanjem kriterijuma iz Kopenhagena 1993. godine, po prvi put je u istoriji proširenja Zajednica i Unije definisano koja to pitanja, odnosno uslovi moraju biti zadovoljeni da bi država mogla da postane članica Unije. U svim ranijim proširenjima uslovi pristupanja su bili predmet sporazuma o pristupanju između članica Unije i države kandidata. Detaljnije videti: Tanja Miščević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 146.
- 7 Radmila Nakarada, "Srbija – od slabe ka funkcionalnoj državi", u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 119.

ostalog, izgradnju stabilnih demokratskih institucija, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i delotvornu tržišnu privredu. Ipak, Srbija bi trebalo da ih sprovodi prvenstveno zbog unutrašnjeg napretka svog društva. U određenim segmentima moguće je identifikovati propuste (netransparentne privatizacije, manjkavo preduzeta reforma pravosuđa, visok nivo korupcije, pokazana neozbiljnost u rešavanju problema koji bi mogli da ugroze javno zdravlje i dr.), koji ne idu na ruku prepostavci da bi Srbija bila u stanju da inkorporira i primenjuje stroge kriterijume članstva. Opet, s druge strane, „odnos prema prvim koracima približavanja Srbije EU je nerazumljivo oštar u poređenju sa drugim zemljama u regionu”.⁸

Kao što je poznato, Evropski savet je 1. marta 2012. godine doneo odluku da Srbiji dodeli status kandidata za članstvo u EU. Međutim Srbiji tek predstoji otvaranje pregovora o članstvu. Napredak u dijalogu sa Prištinom, kao deo razvijanja sveobuhvatnih dobrosusedskih odnosa u regionu, iako u ovom trenutku najvažniji i najteži, nije i jedini izazov sa kojim se Srbija suočava na svom putu ka članstvu u Uniji. Od Srbije, kao kandidata za članstvo u Uniji, očekuje se i sledeće: obraćun sa sistemskom korupcijom, borba protiv organizovanog kriminala, reforma pravosuđa, u prvom redu kraće trajanje sudskih procesa i jačanje garancija nezavisnosti i nepristrasnosti sudstva, zaštita ljudskih i manjinskih prava, kao i zaštita imovinskih prava pojedinaca (restitucija).

Preduzimanje određenih ekonomskih mera u Srbiji značajno je, ne samo za proces evropske integracije zemlje, već i za njen unutrašnji ekonomski oporavak. U prvom redu, postoji potreba za poboljšanjem investicione klime usvajanjem niza privrednih zakona i zakona iz oblasti konkurencije, ali i za donošenjem određenih mera liberalizacije u spoljnotrgovinskoj politici. U samom vrhu prioriteta trebalo bi da se nađe i brzo zaključenje pregovora i prijem u Svetsku trgovinsku organizaciju (STO), s obzirom na činjenicu da Srbija kasni u tom procesu. S druge strane, Srbija uzima aktivno učešće u regionalnim inicijativama i ekonomskim integracijama, što predstavlja značajnu komponentu regionalne saradnje – Proces saradnje zemalja jugoistočne Evrope, Savet za regionalnu saradnju, Centralnoevropska zona slobodne trgovine – CEFTA, Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbeglice i dr. Takođe, Srbija je aktivna i u inicijativama koje su usmerene i na druge regije – Crnomorska ekonomска saradnja, Jadransko-jonska inicijativa, Dunavska komisija. Većina, ako ne i sve regionalne inicijative u jugoistočnoj Evropi, od samog početka su zamišljene kao komplementaran oblik procesu evropsken integracije. One predstavljaju

⁸ Ibid.

dopunu evropskoj arhitekturi, a ne zamenu za uključivanje zemalja jugoistočne Evrope u EU.⁹

CEFTA podrazumeva ekonomsko povezivanje članica koje se vrši na osnovu sporazuma o slobodoj trgovini i u tom smislu je ovaj oblik regionalne saradnje značajan kao svojevrsna “priprema” za članstvo i postupno prilagođavanje na ekonomске tokove u Uniji. Zona slobodne trgovine je najniži vid ekonomskih integracija i vezuje se za same početke evropske integracije, tačnije za Rimski ugovor o osnivanju Evropske ekonomiske zajednice (1957). Iste godine je ustanovljena i zajednička spoljnotrgovinska politika. U međuvremenu je Unija nastavila sa ekonomskom integracijom, ustanovljavanjem najpre carinske unije, a zatim i zajedničkog tržišta na kome važe četiri slobode. Ekonomski i monetarni predstavlja krajnji stadijum evropske ekonomskih integracija. Primetno je da većina država pribegava spoljnotrgovinskoj liberalizaciji u okviru svog regiona. Regionalna tržišta predstavljaju bazu za porast konkurentnosti preduzeća u njima, a i same zemlje su konkurentnije zemljama u regionu, nego što su konkurentne na globalnom nivou.¹⁰ Čini se da o značaju članstva Srbije u CEFTA, najbolje govori činjenica da ona ostvaruje suficit u trgovinskoj razmeni sa zemljama članicama ove ekonomskih integracija.

Prema navodima Evropske komisije,¹¹ pored aktivnog učešća u regionalnim inicijativama, Srbija je ostvarila napredak i u oblasti kompanijskog prava, prava zaštite intelektualne svojine i carinskoj politici. Međutim, dodatni napori su potrebni, između ostalog, u oblasti pravosuđa, zaštite osnovnih prava, u poljoprivredi i zaštiti životne sredine. U ekonomskom domenu problem Srbije predstavlja visok budžetski deficit i odsustvo strože finansijske kontrole. Uslovi na tržištu rada su se pogoršali, usled rasta nezaposlenosti. S druge strane, Komisija je istakla da je trgovinska integracija sa EU ostala na visokom nivou, te da je nastavljena neometana primena Prelaznog trgovinskog sporazuma.

-
- 9 Duško Lopandić, Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Zapadnom Balkanu*, Beograd, 2010, str. 252.
- 10 Predrag Bjelić, “Evropski i globalni trgovinski integracioni procesi – komplementarnost i uticaj na konkurentnost Srbije”, u zborniku radova sa naučne konferencije: *Kako povećati konkurenčnost privrede i izvoza Srbije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010, str. 89.
- 11 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “*Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*”, COM (2012) 600 final, loc. cit., p. 46.

2. SPORAZUM O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU

Značajno je osvrnuti se na Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), koji predstavlja osnovni instrument Procesa stabilizacije i pridruživanja na Zapadnom Balkanu. Sporazum ima višestruke, u prvom redu ekonomske implikacije, ali ni njegov politički značaj nije moguće zanemariti. Njime se uspostavlja odnos pridruživanja – “najpovlašćeniji odnos koji prema EU može imati država koja nije njena članica.”.¹² Pravni osnov za zaključenje ovog sporazuma nalazi se u Lisabonskom ugovoru,¹³ gde se kaže da Unija može sa trećim državama ili međunarodnim organizacijama zaključivati sporazume koji ustanovljavaju pridruživanje koje uključuje međusobna prava i obaveze.¹⁴

Srbija je SSP potpisala 28. aprila 2008. godine, ali EU je donela odluku da ne primenjuje Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima (Prelazni sporazum), potpisani uz SSP. Ovu odluku EU je preinačila krajem 2009. godine, dok je Srbija sa jednostranom primenom odredaba Prelaznog sporazuma započela skoro godinu dana ranije. Da bi SSP stupio na snagu, nakon jednoglasne odluke Saveta, bilo je potrebno da ga ratifikuju, pored Evropskog parlamenta, i sve države članice. Jedino Litvanija još nije ratifikovala ovaj Sporazum. Jasno je da postupak ratifikacije može biti dugotrajan, pa da bi se što je moguće brže sprovele odredbe o trgovini i trgovinskim pitanjima iz SSP, primenjuje se Prelazni sporazum. Prelazni sporazum obuhvata oblasti SSP koje su u isključivoj nadležnosti Unije (odredbe koje se odnose na slobodan protok robe i pravila konkurenčije), pa je dovoljno da bude odobren od strane Saveta i Parlamenta, na strani EU. Sadržina Prelaznog sporazuma (trgovinski deo) je u potpunosti preuzeta iz SSP, a nakon stupanja na snagu, SSP će zameniti Prelazni sporazum. Ovi sporazumi su u celosti usklađeni sa odgovarajućim odredbama STO.

Od 1. februara 2010. godine, kada je stupio na snagu, Prelazni sporazum rađa prava i obaveze za obe ugovorne strane – EU i Srbiju, preciznije njihovi trgovinski

12 Tanja Miščević, “Pregovori Srbije i Evropske unije za zaključenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju”, u: Slobodan Samardžić (ur.) *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, op. cit., str. 147.

13 Ugovor o funkcionisanju EU, čl. 217.

14 U vreme kada je Srbija zaključila SSP, na snazi je bio Ugovor o osnivanju Evropske zajednice (čl 310). Ovaj Sporazum je zaključen u skladu sa mešovitom procedurom za zaključivanje međunarodnih ugovora, jer materija koja je pokrivena njime, delom je potпадala pod isključivu nadležnost Zajednica, a delom obuhvata i oblasti u kojima su države članice zadrzale ovlašćenja. Otuda se kao ugovorne strane pojavljuju i Zajednice i države članice. Detaljnije videti: Tanja Miščević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, op. cit., str. 62–66.

odnosi odvijaće se u skladu sa režimom razmene koji ovaj Sporazum kreira. Naime, predviđeno je da se kroz protek roka od najviše šest godina postepeno ostvari zona slobodne trgovine između Srbije i EU (SSP, čl. 18, odnosno Prelazni sporazum, čl. 3). Jasno je da je u tom odnosu EU jači trgovinski partner, pa tako, momentom stupanja na snagu Sporazuma, EU otvara svoje tržište za uvoz robe iz Srbije.¹⁵ To znači da EU, stupanjem na snagu Sporazuma – ukida carine, dažbine koje imaju isto dejstvo i količinska ograničenja na uvoz industrijskih (SSP, čl. 20) i poljoprivrednih (čl. 26) proizvoda poreklom iz Srbije.

Određeni izuzeci postoje, naročito kada su u pitanju osetljivi poljoprivredni proizvodi na čiji uvoz EU tradicionalno primenjuje zaštitne mere (vino, proizvodi od junetine i šećera). Za ove proizvode utvrđene su godišnje kvote. Srbija će, s druge strane, postepeno liberalizovati uvoz robe iz EU. Za industrijske proizvode koji su označeni kao osetljivi, uvozne carine će biti ukinute posle tri godine, za veoma osetljive posle pet godina, a za najosetljivije po proteku roka od šest godina (Aneks I – Koncesije Srbije na industrijske proizvode poreklom iz Evropske zajednice). Prelazni period upravo ima za cilj da ojača konkurentnost srpskih preduzeća i razvije njihov izvozni potencijal. Na ovaj način srpski izvozni sektor se priprema za uslove koji važe na unutrašnjem tržištu EU. Za industrijske proizvode koji ne pripadaju ni jednoj od navedenih kategorija, uvozna ograničenja su ukinuta trenutkom stupanja na snagu Prelaznog sporazuma. Određeni poljoprivredni proizvodi, koji potпадaju pod kategoriju veoma osetljivih proizvoda (mleko i mlečni proizvodi, meso i mesni proizvodi, jabuke, šljive, paradajz), uživaće i dalje carinsku zaštitu koja će biti predmet pregovora o članstvu Srbije i EU (Aneks III – Koncesije Srbije na poljoprivredne proizvode).

Imajući prethodno u vidu, Sporazum takođe predviđa obavezu Srbije da postepeno uskladi postojeće zakonodavstvo i donosi buduće zakone u skladu sa pravnim tekovinama Zajednice (*acquis communautaire*), odnosno Unije (SSP, čl. 72). Obaveze Srbije se ne iscrpljuju samo u donošenju odgovarajućih pravila, već i u njihovoj pravilnoj primeni, odnosno sprovođenju. Usklađivanje sa važećim zakonodavstvom Unije će, naročito u ranoj fazi, biti usredsređeno na pravila iz oblasti unutrašnjeg tržišta, pravosuđa, sloboda i bezbednosti, kao i na druga područja vezana za trgovinu. Sporazum identificuje sledeće oblasti od presudnog značaja za

¹⁵ Uredbom Saveta ministra iz novembra 2000. godine, omogućen je izvoz iz SR Jugoslavije (SRJ) najvećeg broja industrijskih i poljoprivrednih proizvoda bez carinskih ograničenja. Radi se o autonomnim trgovinskim merama EU. Za SRJ je efekat dobijanja preferencijalnog tretmana bio veoma značajan – izvoz robe u EU je sa 658 miliona evra 2000. godine, već naredne godine povećan na 820 miliona, da bi 2002. godine iznosio 930 miliona. Detaljnije videti: Tanja Miščević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, op. cit., str. 178.

slobodnu trgovinu, i to: konkurenције, javnih preduzeћа, intelektualne i industrijske svojine, javnih nabavki, standarda i tehničkih propisa, заштите potrošača i uslova rada.

Osim zabrane uvoђења novih carina i količinskih ograničenja (SSP, čl. 36), Sporazum izričito забранјује и све облике посредне или neposредне fiskalне дискриминације (čl. 37). Одредбе Споразума о укиданju carina биле би лишене смисла уколико би увеzena roba била оптерећена посебним poreskim dažbinama ili taksaма и time учинјена неконкурентом у односу на исту или сличну домаћу robu.¹⁶

Za Srbiju је veoma важно да SSP ne isključuje очuvanje i uspostavljanje carinskih unija, zona slobodne trgovine ili dogovora o prekograničnom prometu sa trećim državama, u meri u којој se ne menjaju trgovinski dogovori предвиђeni Sporazumom (čl. 39).

3. SPOLJNOTRGOVINSKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE I REPUBLIKE SRBIJE

Spoljnotrgovinska politika представља систем инструмената и мера које држава примењује како би усмеравала обим, токове, као и структуру своје спољне трговине.¹⁷ Држава се упућа у овакву регулацију трговине са инострanstvом како би спречила да она постане стихијска и како би оваква трговина пружила користи читавом друштву, а не само предузећима која су непосредно укључена у сполјnotрговинско пословање. Taj indirektni uticaj predstavlja okvir za poslovanje spoljnotrgovinskih предузећа једне земље, а огледа се у сполјnotрговинској политици којом свака држава јасно дефинише трговинске однose са другим државама у свету. Spoljnotrgovinskom politikom, држава регулише међunarodne трговинске активности које се одвијају кроз пословање њених сполјnotрговinskih предузећа, доношењем одговарајућих закона, подзаконских аката и прописа. Sklapanjem međunarodnih sporazuma, попут Sporazuma о stabilizaciji i pridruživanju, односно stupanjem u međunarodne организације, попут Svetske трговинске организације, државе у сарадњи са другим nacionalnim privredama на bilateralnom i multilateralnom nivou uređuju међusobne трговинске однose. Stoga, spoljnotrgovinska politika nije ništa друго do средство у служби nacionalnih интереса, руковођена потребом заштите и развоја домаће привреде у односу на инострани konkurenciju.¹⁸

16 Vladimir Medović, *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa praksom Suda pravde EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 73.

17 Predrag Bjelić, *Necarinske barijere u međunarodnoj trgovini*, Prometej, Beograd, 2004, str. 5.

18 Stevan Rapaić, *Svetska трговинска организација i предузећа u спољnoj трговини*, Центар за издавачку делатност – Економски факултет, Beograd, 2013, str. 42.

U tržišnom modelu privrede kakav postoji u većini zemalja, država se retko pojavljuje kao trgovac, ali je ona zadržala pravo da indirektno utiče na celokupno obavljanje spoljne trgovine. Na ovaj način spoljnotrgovinska politika jedne zemlje reguliše broj i veličinu učešnika u spoljnotrgovinskoj mreži, stepen slobode aktera u spoljnoj trgovini, pitanje prava bavljenja spoljnotrgovinskom delatnošću, kao i niz drugih pitanja koja se bave organizacijom i strukturu spoljnotrgovinske mreže jedne zemlje.¹⁹ Zbog načina na koji vrši ovu regulaciju, spoljnotrgovinska politika Srbije, baš kao i Evropske unije može se smatrati liberalnom.

Ugovorom o osnivanju Evropske ekonomске zajednice (EZ) iz 1957. godine, nastala je Zajednička spoljnotrgovinska politika ove organizacije, kojom su se države članice obavezale da će svoje regulisanje trgovine sa trećim zemljama preneti sa državnih organa na organe zajednice. Ovim su prvi put evropske države svoju spoljnotrgovinsku politiku stavile na nadnacionalni nivo, te sva ovlašćenja za kreiranje i izvršavanje spoljnotrgovinske politike prepustile zajedničkim organima.²⁰ U trenutku kada Srbija pokušava da dobije datum otpočinjanja pregovora sa EU, tri su organa ove organizacije koji kreiraju i sprovode jedinstvenu spoljnotrgovinsku politiku EU. To su Evropska komisija od koje dolaze inicijative za promenu i primenu spoljnotrgovinske politike, Savet i Parlament, koji odlučuju o inicijativama i nakon toga odluku dostavljaju na izvršenje Komisiji. Glavno obeležje Zajedničke spoljnotrgovinske politike jeste carinska unija koja podrazumeva zajedničku eksternu carinsku tarifu. Drugim rečima, usluge i roba koja se uvozi na teritoriju EU biće opterećena carinskim stopama koje važe u svim državama članicama podjednako. “Ovom tarifom definisani su uslovi pod kojima se obavlja trgovina između EU i ostatka sveta u pogledu propisanih carinskih stopa, i ona definiše opšti carinski režim koji danas korespondira carinskom režimu uz primenu klauzule najpovlašćenije nacije (MFN režim), odnosno kako ga u SAD nazivaju – režim normalnih trgovinskih odnosa.”²¹

Jedinstvena spoljnotrgovinska politika EU podrazumeva i specijalne trgovinske veze sa više zemalja, sa kojima su potpisani ugovori o preferencijalima. Ovim se ugovorima uvoz iz određenih zemalja oslobođa carine,

19 Jelena Kozomara, *Spoljnotrgovinsko poslovanje*, Institut za ekonomsku diplomaciju, Beograd, 2005, str. 129.

20 Predrag Bjelić, “Uključenje Srbije u jedinstveni spoljnotrgovinski režim Evropske unije”, Zbornik: *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije (II)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Institut za uporedno pravo i Hans Zajdel Fondacija, Beograd, 2012, str. 457.

21 Ibid., str. 458.

odnosno biva opterećen znatno manjom carinskom stopom. EU ima specijalne trgovinske odnose prvenstveno sa članicama Evropskog udruženja slobodne trgovine (EFTA). U ovu grupu zemalja spadaju Norveška, Island, Lihtenštajn i Švajcarska, među kojima prve tri imaju sa EU zaključen sporazum o Evropskom ekonomskom prostoru, koji podrzumeva jedinstveno tržište, dok je Švajcarska svoje odnose sa EU uredila sistemom bilateralnih trgovinskih ugovora. Ovako uređeni odnosi sa EU dozvoljavaju ovoj grupi zemalja da zadrži autonomiju u kreiranju i sprovođenju spoljnotrgovinske politike u onim oblastima koje smatraju najosetljivijim – poljoprivredi i ribarstvu. Visok stepen prefencijala takođe postoji sa zemljama koje imaju status kandidata za članstvo u EU. Pored Turske, koja je i jedina od ove grupe zemalja u carinskoj uniji sa EU, tu spadaju i, Makedonija, Crna Gora i Srbija. Bosna i Hercegovina, kao i Albanija imaju zaključen Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, čime takođe ostvaruju izvoz u EU po preferencijalnom tretmanu.

Govoreći o spoljnotrgovinskoj politici EU i imajući u vidu činjenicu da članstvom u EU Srbija preuzima sva prava i obaveze prema zemljama sa kojima je EU sklopila trgovinske ugovore, moramo da spomenemo i Opšti sistem preferencijala. Ovim sistemom je EU znatno snizila ili u potpunosti ukinula carine na uvoz aproksimativno 7000 proizvoda iz 178 zemalja. Ovde se radi o uvozu iz zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji, čime ze želi podstaći razvoj njihovih privreda, stimulisanjem izvoza. I u ovom slučaju postoje određena ograničenja uvoza koja mogu biti uslovljenja osetljivošću samog proizvoda, odnosno nivoom proizvodnje sličnih ili istih proizvoda u EU. Naoružanje, municija i roba dvostrukog namene, koja potencijalno može ugroziti javno zdravlje i bezbednost, ne spada pod Opšti sistem preferencijala.

Što se tiče samog carinskog režima EU, možemo reći da predstavlja jedan od liberalnijih u svetu, mereno prosečnom carinskom stopom. Prosečna prosta primenjena carinska stopa u EU 2011. godine, iznosila je 5,3%, dok je ponderisana primenjena stopa 2010. godine, iznosila 2,8%.²² Srbija sa druge strane, je u istom periodu imala prosečnu prostu primenjenu carinsku stopu od 7,4%, dok je njena ponderisana primenjena stopa iznosila 6,5%.²³ Ovde je interesantno napomenuti da su vidljive značajne razlike u visini carinske stope za poljoprivredne proizvode i industrijske proizvode, kako u Evropskoj uniji, tako i u Srbiji. Prosečna primenjena carinska stopa za poljoprivredne proizvode u EU 2011. godine, iznosila je 13,9%, dok je carina na uvoz industrijskih proizvoda bila

22 WTO, *World Tariff profiles 2012*, Geneva, 2012, p. 76.

23 Ibid., p. 145.

oko 4%.²⁴ Visina carine na uvoz poljoprivrednih proizvoda u Srbiju u istom periodu iznosila je u proseku oko 14%, dok je uvoz industrijskih proizvoda bio opterećen sa svega 6,3%.²⁵ Ove carinske tarife naravno ne važe za uvoz industrijskih i poljoprivrednih proizvoda iz EU, jer su ove tarife regulisane Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Trenutno prosečna carina na uvoz robe iz EU iznosi 1,8%, a Srbija se potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju obavezala da će do 2014. godine, ukinuti carine.

Vidljive su razlike u nivou carinskog opterećenja u Srbiji i EU. Stupanjem Srbije u EU, carine koje je Srbija primenjivala moraće se svesti na nivo koji je u EU. S obzirom da je Evropska unija i najznačajniji trgovinski partner Srbije (o čemu će više biti reči u daljem tekstu) ovo neće imati značajnije posledice po srpske proizvođače i potrošače. Pored toga ukinute su carine za većinu proizvoda u trgovini sa zemljama sa kojima je Srbija potpisala sporazume o stvaranju zone slobodne trgovine (Rusija, Belorusija, Kazahstan, CEFTA, EFTA, Turska). Sa druge strane, Srbija od 2005. godine, može izvoziti preko 5000 proizvoda (koje obuhvataju i neke poljoprivredne proizvode, hemijske proizvode i minerale) u Sjedinjene Američke Države po preferencijalnom tretmanu u sklopu Opšte šeme preferencijala (*Generalized System of Preferences*). Stupanjem u EU, srpska roba će izgubiti preferencijalni tretman u Rusiji, Kazahstanu, Belorusiji i SAD.

Najvažniji korak u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji svakako je bio potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Ovaj iskorak Srbije ka EU, oblikovao je srpsku spoljnotrgovinsku politiku u odnosu na ovu zajednicu i liberalizovao režim spoljne trgovine. Iako je jedan od osnovnih ciljeva ovog sporazuma stvaranje zone slobodne trgovine između ugovorenih strana, njegov učinak na spoljnotrgovinsku politiku Srbije je znatno šireg karaktera. Naime, Srbija paralelo sa procesom pridruživanja EU vodi pregovore sa zainteresovanim državama članicama o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO). Članstvo u STO postavljeno je kao jedan od uslova priključenja EU. Sam proces pristupanja STO predstavlja, između ostalog, multilateralno i bilateralno pregovaranje sa državama članicama koje vrše pritisak na zemlju kandidata da snizi svoje carine. Dok se država kandidat ne usaglasi sa svim zainteresovanim članicama, ona neće biti primljena u ovaj klub koji nadgleda i kontroliše 95% svetske trgovine. Koncesije, odnosno ustupci dati nekoj od država sa kojima se pregovara u procesu pristupanja STO, moraju biti usklađeni sa Zajedničkom spoljnotrgovinskom politikom EU. Ovo nije nimalo lak zadatak za srpske

24 Ibid., p. 76.

25 Ibid., p. 145.

pregovarače, jer određene članice STO, koje nisu članice EU, još uvek istrajavaju na nerazumnim i po Srbiju neprihvatljivim zahtevima za davanje koncesija. S obzirom da Srbija u pregovorima sa Svetskom trgovinskom organizacijom već startuje sa nižim carinskим stopama, njen cilj bi trebalo da bude minimalno sniženje carinskih stopa u pregovorima o pristupanju, kao i da obezbedi duže rokove prilagođavanja. Ovo je utoliko značajnije kada se zna da Srbija ne primenjuje ni blizu onoliko necarinskih barijera koje njeni spoljnotrgovinski partneri primenjuju.²⁶

U procesu pristupanja STO Srbija je do kraja 2012. godine, uspešno završila pregovore o pristupu tržišta roba i usluga sa Švajcarskom, Norveškom, Japanom, Evropskom unijom, Kinom, Korejom, Kanadom, Ekvadorom, Hondurasom, Salvadorom, dok se pregovori još uvek vode sa Sjedinjenim Američkim Državama, Brazilom i Ukrajnom. Bilateralni pregovori sa Ukrajnom pokazali su se kao naročito teški i iscrpljujući, te se nastavljaju i u 2013. godini. Ukrajna i dalje insistira na određenim zahtevima na koje Srbija nije spremna da pristane, poput drastičnog smanjenja carina na čelik, a sve dok se i ovi pregovori ne okončaju postoji mogućnost da se jave nove zainteresovane članice, čime bi se proces priključenja STO dalje produžio. Takođe istovremeno pristupanje EU značajno utiče na manevarski prostor srpskih predstavnika koji učestvuju u pregovorima sa državama članicama STO. EU ne želi da dopusti Srbiji grešku kakvu je načinila Estonija u procesu pristupanja STO, kada je snizila određene carine na nivo niži od onog koji je u EU. Ovim je EU bila primorana da nakon priključenja Estonije, plaća kompenzacione dažbine trećim državama. Stoga EU vrši pritisak na Srbiju da istraje u pregovorima i cvoje carine konsoliduje na nivou koji je isti ili viši od onog u EU. Stupanjem u STO carine se ne mogu dizati na nivo viši od konsolidovanog.

U narednom periodu Srbiji predstoji regulisanje i usvajanje adekvatnih zakona i uredbi, koji će biti u skladu sa sporazumima STO. S tim u vezi, Srbija je već donela niz zakona koji utiču na spoljnotrgovinsku politiku u smeru liberalizacije i otvaranja tržišta Srbije za stranu robu i usluge. Ključni zakoni kao što su: Zakon o spoljnotrgovinskom poslovanju, Zakon o deviznom poslovanju, Zakon o stranim ulaganjima, Zakon o koncesijama, Carinski zakon, Zakon o bezbednosti hrane, Zakon o zdravlju bilja, Zakon o veterini, Zakon u oblasti zaštite intelektualne svojine, kao i zakoni u oblasti tehničkih propisa i standarda, doneti su u skladu sa pravilima STO. Takođe je izvršena i liberalizacija u sektoru stranih direktnih investicija. Strani investitori imaju nacionalni tretman, otvoreni su novi sektori za prлив stranog kapitala i pojednostavljena je procedura osnivanja

26 Predrag Bjelić, "Evropski globalni trgovinski integracioni procesi – komplementarnost i uticaj na konkurentnost Srbije", u zborniku radova sa naučne konferencije: *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2010, str. 95.

preduzeća u stranom vlasništvu.²⁷ Ostaje još da se promeni po jedan član Zakona o akcizama, Zakona o autorskim pravima i da se izmeni deo Zakona o genetski modifikovanim oorganizmima koji se tiče prava na trgovanje ovim proizvodima. Na putu do članstva u STO, Srbiji je preostalo da završi pregovore sa Ukrajinom, koji će se po svemu sudeći okončati sklapanjem bilateralnog sporazuma o slobodnoj trgovini.

4. SPOLJNA TRGOVINA REPUBLIKE SRBIJE

Kada govorimo o spoljnoj trgovini Srbije, neophodno je sagledati neke od osnovnih makroekonomskih pokazatelja i pružiti uvid u spoljnotrgovinski bilans, naročito ako se žele anticipirati promene nakon eventualnog pristupanja EU. Sa druge strane, ako želimo da uvidimo mesto Srbije u globalnoj trgovini moramo predstaviti njene najvažnije spoljnotrgovinske partnere i imati uvid u strukturu srpskog izvoza i uvoza.

Srbija je beležila rast GDP u periodu od 2005. do 2009. godine, kada je prosečna stopa rasta GDP iznosila 4,5%, da bi pod pritiskom svetske ekonomске krize 2009. godine ostvarila negativnu stopu od -3,5%.²⁸ Pad cena primarnih proizvoda na svetskom tržištu i usporavanje privredne aktivnosti, izazvano padom tražnje za proizvodima iz Srbije, prouzrokovalo je smanjenje srpskog GDP. U istom periodu, značajno je narastao i javni dug, kao posledica povećanje zaduživanja privatnog sektora putem kredita. Izvozno orijentisana preduzeća naročito su bila pogodjena ovakvom situacijom. Pad tražnje u Evropskoj uniji, koja predstavlja najznačajnije izvozno tržište, odrazilo se na spoljnotrgovinsku razmenu i ekonomski rast. U 2012. godini, Srbija nije uspela da ostvari vrednost GDP koji je zabeležen 2008. godine. U ovakvim uslovima, poljoprivredni proizvodi su se pokazali kao proizvodi sa niskom elastičnosću tražnje i zbog toga veoma značajnim za srpsku privedu, jer je sektor trgovine poljoprivrednim proizvodima bio najmanje pogoden svetskom ekomskom krizom.²⁹ Upravo je sektor prehrambene proizvodnje u Srbiji najviše odolevao efektima svetske ekonomске krize. Izvoz poljoprivrednih dobara iz Srbije uspeo je da ublaži, bar na početku ove krize, značajne posledice smanjenja tražnje na evropskom tržištu.

27 Stevan Rapaić, *Svetska trgovinska organizacija i preduzeća u spoljnoj trgovini*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013, str. 171.

28 Narodna banka Srbije i Ministarstvo finansija Republike Srbije, Internet: www.nbs.rs i www.mfin.gov.rs, 18.12.2012.

29 Stevan Rapaić, „Uticaj svetske finansijske krize na međunarodnu robnu trgovinu i strane direktnе investicije”, *Međunarodna politika*, 62(1143), 2011, str. 125.

Ovo smanjenje tražnje pre svega se ogledalo u padu tražnje za čelikom i metalom, što je imalo dalekosežne posljedice po srpsku privredu. Smanjenje izvoza čelika i gvožđa odrazilo se na smanjenje industrijske proizvodnje, što je u krajnjoj liniji prouzrokovalo kolaps US Steel, kao najvećeg srpskog izvoznika. (Tabela 1)

U periodu od 2000. do kraja 2012. godine, Republika Srbija beleži negativan bilans robne razmene sa inostranstvom. Pri tome, do 2004. godine, deficit robne razmene sa inostranstvom raste po prosečnoj godišnjoj stopi od 41%, da bi u 2005. godini, došlo do pada vrednosti deficitra robne razmene za 19% u odnosu na prethodnu godinu. Već od 2006. godine, pa do 2008. godine, deficit ponovo raste da bi od 2009. godine, pokazao tendenciju pada. Smanjenje deficitra robne razmene u periodu od 2008. godine, može se pripisati značajnjem smanjenju uvoza u odnosu na smanjenje izvoza. Tako je u periodu 2008-2009 došlo do pada vrednosti izvoza za 24%, dok je vrednost uvoza u istom periodu opala za 30%. Ovakva tendencija se vidi i iz vrednosti koeficijenta pokrivenosti uvoza izvozom koji u posmatranom

**Tabela 1: Robni spoljnotrgovinski bilans Republike Srbije
za period od 2000. do 2012. godine. (mil. USD)**

Godina	Izvoz	Uvoz	Bilans	pokrivenost uvoza izvozom (%)
2000	1558	3330	-1772	46
2001	1721	4261	-2540	40
2002	2075	5614	-3539	36
2003	2756	7477	-4691	36
2004	3879	10935	-7056	35
2005	4898	10617	-5719	46
2006	6428	13172	-6744	48
2007	8825	19164	-10339	46
2008	10973	24331	-13358	45
2009	8344	16056	-7722	51
2010	9795	16735	-6940	58
2011	11779	19862	-8083	59
2012	11357	19013	-7656	59

Izvor: Izvoz robe, f.o.b. 1997- avgust 2010., Uvoz robe, c.i.f. 1997- avgust 2010, Platni bilans, januar-decembar 2010, Izvoz robe, f.o.b. 2006-januar 2013, Uvoz robe, c.i.f. 2006-januar 2013, Narodna Banka Srbije,

Internet: http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html, 11.3.2010. i http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html, 7.3.2013.

periodu raste i dostiže nivo od 58% u 2010. godini, kada dolazi i do pada deficita spoljnotrgovinskog robnog bilanasa. Međutim, već sledeće 2011. godine, iako se nominalno povećava spoljnotrgovinski deficit, izvoz i uvoz proporcionalno rastu, te koeficijent pokrivenosti uvoza izvozom ostaje na relativno istom nivou. Slična stvar se desila i 2012. godine, kada su izvoz i uvoz proporcionalno opali, te je pokrivenost uvoza izvozom ostala na nivou od 59%, što je i najviši zabeleženi nivo od 2000. godine. Može se zaključiti da je Srbija nakon 2008. godine, zabeležila značajan pad izvoza i uvoza, što se može pripisati svetskoj ekonomskoj krizi, usled koje 2009. godine, dolazi do drastičnog pada svetske trgovine. Treba imati u vidu veliku uvoznu zavisnost preduzeća koja učestvuju u izvozu, tako da pad izvoza biva praćen padom uvoza u manjoj ili većoj meri. Ono što je važno za srpsku privredu, jeste činjenica da od krizne 2009. godine, koeficijent pokrivenosti uvoza izvozom nije opadao, iako stagnira u poslednje dve posmatrane godine. (Tabela 2)

Tabela 2: Struktura robnog izvoza i uvoza Srbije 2008–2012. (mil USD)

	Izvoz					Uvoz				
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
HRana	1484	1509	1768	2092	2108	1107	751	880	1055	1085
Piće i duvan	250	249	232	274	286	179	116	171	198	192
Sirove nejestive materije	457	291	465	656	590	896	461	682	792	614
Mineralna goriva i maziva	373	390	500	496	401	4671	2383	3258	3963	3338
Životinjska i biljna ulja i masti	149	122	144	201	196	61	45	40	45	49
Hemijski proizvodi	1111	661	878	1002	924	3166	2036	2469	2975	3100
Prerađeni proizvodi	3607	2182	2841	3481	2634	4544	2646	3309	3843	3458
Mašine, aparati i transportni uređaji	1902	1477	1589	1961	2546	6228	3239	3614	4527	4406
Razni gotovi proizvodi	1541	1336	1235	1510	1560	2013	1315	1346	1510	1349
Proizvodi i transakcije, nepomenuti	99	127	143	106	108	4996	3063	966	954	1422

Izvor: *Izvoz robe, f.o.b. 2006–januar 2013, Uvoz robe, c.i.f. 2006–januar 2013*, Narodna Banka Srbije, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odjeljenje statistike platnog bilansa, Internet: http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html, 7.3.2013.

U strukturi srpskog izvoza i uvoza možemo primetiti da srpske kompanije najviše izvoze prerađene proizvode, odnosno primarne proizvode, a uvoze mašine, aparate i transportne uređaje dvostruko veće vrednosti. Ovaj strukturalni prikaz izvoza u kome dominiraju proizvodi niže faze prerade i uvoza u kome preovlađuju proizvodi visoke faze prerade, odnosno tehnološko intenzivni proizvodi, nepovoljan je i odslikava tehnološki nivo srpske privrede, odnosno našu konkurentnost na globalnom nivou. Ovo predstavlja poseban problem za našu privredu i proizvođače, a kao jedan od osnovnih pozitivnih efekata pristupanja EU, u javnosti se često navodi sigurnost za strana ulaganja, koje bi trebalo da doprinesu industrijalizaciji srpske privrede i povećanju konkurentnosti srpskih proizvoda, kako u EU, tako i u ostatku sveta. Ipak, praksa je pokazala da su razvijene zemlje zadržale dominaciju u proizvodnji i izvozu visoko tehnološko intenzivnih proizvoda, iako polako, ali sigurno gube dominaciju na svetskom tržištu industrijskih proizvoda u korist zemalja u razvoju.³⁰ (Tabela 3)

Uvidom u geografsku strukturu srpskog izvoza i uvoza, posmatrano po glavnim ekonomskim zonama jasno se da zaključiti da je Evropska unija najznačajniji trgovinski partner Srbije sa preko 50% ukupne razmene, dok na

**Tabela 3: Geografska struktura robnog izvoza i uvoza Srbije
2008–2012. (USD mil)**

	Izvoz					Uvoz				
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Ukupno	10974	8344	9795	11779	11354	24331	15807	16470	19862	19013
EU	5954	4478	5615	6791	6597	13413	8960	9183	11026	11057
od toga: EU15	3912	2887	3523	4157	3864	8698	6004	5592	6996	7001
CEFTA	3637	2634	2813	3211	2861	1904	1298	1443	1699	1543
CIS (ZND)	803	572	793	1084	1129	4406	2309	2592	3337	2904
Ostale	580	660	574	693	767	4608	3240	3254	3800	3509

Izvor: *Izvoz robe, f.o.b. 2006–januar 2013, Uvoz robe, c.i.f. 2006–januar 2013*, Narodna Banka Srbije, Sektor za ekonomske analize i istraživanja, Odeljenje statistike platnog bilansa, Internet: http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html, 7.3.2013.

30 Ibid., str. 138.

EU15 otpada više od trećine izvoza i uvoza. Ova činjenica predstavlja važan pokazatelj spoljnotrgovinskog aspekta pristupanja Srbije EU. Do sada je Evropska unija praktično ukinula carine za srpske proizvode, zadržavajući samo kvote za vino, šećer, goveđe meso i pojedine vrste ribe. Ali najveći problem za srpske izvoznike nisu carine, već brojne nacarinske mere, najčešće u vidu rigoroznih standarda koje nalaže EU. Na taj način je izvoz u EU spoljnotrgovinskim preduzećima iz ostaka sveta, pa i Srbije praktično onemogućen brojim tehničkim mera, kojima EU štiti svoje proizvođače i izlazi u susret zahtevima potrošača. Najbolji primer jesu preterani zahtevi za označavanje genetski modifikovane hrane i organizama, piletine tretirane hemikalijama i ekološke oznake vezane za papir. Brojne mere tehničke regulative ogledaju se i u zahtevima za modernizacijom proizvodnog procesa, standardima kvaliteta proizvoda, insistiranjem na geografskim oznakama porekla vina, preteranim zahtevima za označavanje lekova, kao i dobijanjem neophodnih obrazaca poput EUR 1, sanitarnih i fitosanitarnih dokumenta, kao i raznih sertifikata.³¹ Pored ovoga, EU je u okvirima STO poznata kao jedna od članica koja najčešće primenjuje tradicionalne odbrambene trgovinske mere poput antidampinških mera, kompenzatornih dažbina (kojima se opterećuje subvencionisana roba), kao i mere zaštite od prekomernog uvoza. Ulaskom Srbije u EU, srpski izvoznici bili bi zaštićeni od ovakvih mera na glavnom izvoznom tržištu, a njihova roba ne bi mogla biti diskriminisana brojnim necarinskim barijerama.

Drugi važan spoljnotrgovinski partner Republike Srbije svakako je Rusija koja se celoj Evropi nametnula kao najznačajniji trgovinski partner u energetskom sektoru. Rusija se nalazi na drugom mestu na rang listi zemalja iz kojih Srbija uvozi robu, a udeo Rusije u ukupnom srpskom uvozu iznosio je 2009. godine, 15,3%, dok je udeo Rusije u ukupnom srpskom izvozu iste godine bio svega 5%. Ovaj značajan udeo Rusije u ukupnom srpskom uvozu uslovljen je energetskom zavisnošću Srbije u odnosu na ruski gas i naftu. Srbija je 2008. godine, uvezla mineralnih goriva i maziva u vrednosti od skoro 4,7 milijardi dolara, dok je ukupan izvoz ovih energenata za isti period iznosio 373 miliona dolara. Energetski spoljnotrgovinski bilans Republike Srbije negativan je i 2008. godine, iznosio je 4,3 milijarde dolara. Iako je ovaj spoljnotrgovinski bilans smanjen 2009. godine, na približno 2 milijarde dolara, na osnovu uvida u ukupan spoljnotrgovinski bilans robne razmene Srbije od 2008. i 2009. godine, možemo

31 Stevan Rapaić, "Spoljna trgovina Republike Srbije posle pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji", u zborniku radova *Srbija i međunarodne organizacije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011, str. 269.

zaključiti da u posmatranom periodu aproksimativno 1/3 deficitu ukupnog spoljnotrgovinskog bilansa potiče od uvoza energetika iz Rusije.³²

Iako je Rusija 2012. godine, postala članica STO, na njene trgovinske odnose sa Srbijom kao nečlanicom to neće značajno uticati. Ne treba izgubiti izvida činjenicu da Srbija ima sa Ruskom Federacijom zaključen sporazum o slobodnoj trgovini prema kome je veći deo roba oslobođen carine. Srbija i Crna Gora su jedine države u Evropi, pored nekih članica Zajednice Nezavisnih Država, koje imaju potpisani Sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom. Stupanjem Srbije u STO ovaj sporazum bi ostao na snazi održavajući specijalne ekonomski veze sa Rusijom. Sa druge strane, članstvom Srbije u Evropskoj uniji, sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom bi svakako prestao da postoji. Srbija u Rusiju izvozi prevashodno poljoprivredne proizvode, naročito voće, lekove, proizvode od plastike, hartiju i karton, opremu za zagrevanje i hlađenje, a najveći izvoznici na rusko tržište iz Srbije su Tarket, Hemofarm i Tetrapak. Jasno je da Srbija nije ni približno iskoristila sav potencijal trgovinskog aranžmana sa Rusijom, baš kao ni potencijal Opšte šeme preferencijala sa SAD. Ovo nas navodi na zaključak da geografska razdaljina i visina logističkih troškova igraju značajnu ulogu u spoljnoj trgovini Srbije, odnosno srpskom izvozu. Drugim rečima, kada je Srbija u pitanju, nivo liberalizacije trgovine ne može nadomestiti prednosti geografski bliskih tržišta poput zemalja u okruženju članica CEFTA sporazuma i EU.³³

5. CEFTA I ISTUPANJE HRVATSKE – POSLEDICE PO SRBIJU

Od izuzetnog značaja za srpsku spoljnu trgovinu jeste i sporazum CEFTA, u okviru koga Srbija slobodno trguje sa Albanijom, Bosnom u Hercegovinom, Makedonijom, Moldavijom, UNMIK-om u ime Kosova i Metohije i Hrvatskom, koja ove godine učlanjenjem u EU istupa iz ovog regionalnog trgovinskog sporazuma. Značaj CEFTA sporazuma za Srbiju ogleda se u činjenici da je to jedini region gde Srbija ima pozitivan saldo trgovinskog bilansa. Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija su posle EU, najznačajnija izvozna tržišta za srpske proizvode. Srbija je 2010. godine, izvezla poljoprivrednih proizvoda za EU u vrednosti od 894 miliona dolara, dok je vrednost poljoprivrednih proizvoda

32 Stevan Rapaić, „Tržište energetika u Evropskoj uniji i interesi Srbije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 4, 2009, str. 528.

33 Videti: Predrag Bjelić i Radmila Dragutinović Mitrović, „The effects of competing trade regimes on bilateral trade flows: case of Serbia“, *Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Rijeka*, 2012, vol. 30, sv. 2, pp. 267–294.

izvezenih u Bosnu i Hercegovinu, iste godine iznosila je čak 408 miliona dolara.³⁴ Na trećem mestu najznačajnijih izvoznih tržišta poljoprivrednih proizvoda nalazi se Crna Gora, čija je vrednost uvoza 2010. godine, iznosila 275 miliona dolara.³⁵ Nisu samo poljoprivredni proizvodi značajan izvozni segment Srbije u okviru država članica CEFTA. Bosna i Hercegovina, posle EU nalazi se na drugom mestu najznačajnijih izvoznih tržišta industrijskih proizvoda Srbije, a slede je Rusija, Crna Gora i Makedonija. Samo na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju otpada oko četvrtine ukupnog robnog izvoza iz Srbije.

Činjenicu da Srbija dominira u okviru sporazuma CEFTA, treba uvažiti i iskoristiti na pravi način, naročito zbog istupanja Hrvatske iz ovog sporazuma, koja će od sredine 2013. godine, postati deo Evropske unije. Ovo će izmeniti trgovinske odnose u regionu, koje Srbija može da iskoristi, prevashodno zbog činjenice da je Bosna i Hercegovina drugo najznačajnije izvozno tržište za Hrvatsku nakon Italije. Istupanjem Hrvatske iz CEFTA sporazuma otvara se prostor za osvajanje ovog tržišta od strane srpskih preduzeća. Izvoz iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu za grupu značajnih proizvoda, a koji je bio sloboden u okvirima CEFTA sporazuma, biće opterećen carinama, zbog čega će proizvodi kao što su piće, brašno, mleko i drugi prehrambeni proizvodi poskupeti. Sa druge strane, izvoz ovih proizvoda u Hrvatsku iz Bosne i Hercegovine biće gotovo onemogućen zbog brojnih standarada i tehničkih prepreka koje nameće EU. Mleko i mlečni proizvodi iz Bosne i Hercegovine neće više moći biti plasirani na tržište Hrvatske. Ovo će predstavljati značajno umanjenje izvoza Bosne i Hercegovine, koja je u 2010. godini, izvezla u Hrvatsku ovih proizvoda u vrednosti oko €20 miliona.³⁶ Ovo će prouzrokovati pojavu viška domaćih prehrambenih proizvoda na tržistu Bosne i Hercegovine, te će izvoznici koji su do tada koristili pogodnosti CEFTA sporazuma, pokušati da istu robu plasiraju na tržište Srbije i drugih članica ovog sporazuma. Spoljnotrgovinska komora Bosne i Hercegovine upozorila je da je neophodno da proizvođači ovih proizvoda pronađu alternativna tržišta za svoj izvoz, među kojima se ističe Srbija kao najznačajnije preostalo tržište u okviru CEFTA. Stoga možemo očekivati prodor ovih kompanija i njihovih proizvoda u Srbiji, odnosno stvaranje konkurenetskog pritiska srpskim proizvođačima mlečnih proizvoda.

³⁴ WTO, *World Tariff profiles 2012*, p. 145.

³⁵ Ibid.

³⁶ Duljko Hasić, vođa projekta, *Analiza efekata pristupanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo (2011); Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, str. 7.

Osim bosanskohercegovačkog tržišta, na kome će hrvatski prehrambeni proizvodi naići na problem cenovne konkurentnosti, isto će se desiti i u ostalim članicama CEFTA, a naročito na Kosovu i Metohiji, gde će sva roba iz Hrvatske biti opterećena jedinstvenom carinom od 10%. Što se tiče same Srbije, ovaj porast carina na uvoz iz Hrvatske biće kratkog daha, jer se Srbija potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju obavezala da ukine carine na uvoz iz Evropske unije do 1. januara 2014. godine. Ipak, ostaće neke carine koje će opteretiti uvoz određenih proizvoda iz EU, koje spadaju u tzv. osetljive, što je i predviđeno Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.

Ulaskom Hrvatske u EU, izvoz mleka i mlečnih proizvoda, kao i još nekih osetljivih roba iz Hrvatske na teritorije zemalja CEFTA, odnosno Srbije, biće opterećen carinama koje nisu postojale u okviru sporazuma CEFTA. Na uvoz voća, povrća, žitarica, mesa, mleka i mlečnih proizvoda iz Evropske unije, Srbija je uspela da zadrži carine i nakon 1. januara 2014. godine. Carina na uvoz iz Evropske unije za ove proizvode nakon 2014. godine, iznosiće od 20% do 80% od vrednosti carine za iste proizvode iz zemalja sa kojima Srbija nema potpisane ugovore o slobodnoj trgovini. Pitanje je koliko će ovo pozitivno uticati na srpske poljoprivredne proizvođače i sam uvoz ovih proizvoda iz Hrvatske, imajući u vidu značajan nivo subvencija Unije u ovom sektoru i činjenicu da će Hrvatska dobiti pristup evropskim fondovima, podrazumevajući i sredstva za razvoj poljoprivrede.

Najvidljiviji trgovinski učinci ulaska Hrvatske u EU i posledice po hrvatski izvoz u Srbiju biće u duvanskom sektoru. Dok je bila članica CEFTA, Hrvatska je mogla da izvozi cigarete u Srbiju po carini od 15%, a postojala je i kvota od 25 tona u okviru koje je carina iznosila 10%. Nakon stupanja u jedinstven trgovinski režim EU, cigarete iz Hrvatske prilikom uvoza u Srbiju biće opterećene carinom od 57,6%, što će se značajno preliti na cenovnu konkurentnost ovih proizvoda u Srbiji. S tim u vezi, možemo očekivati količinsko smanjenje uvoza cigareta iz Hrvatske, koje će nastati usled pada tražnje. Ovo možemo smatrati značajnom promenom u trgovinskim odnosima Srbije i Hrvatske, jer je upravo iz Hrvatske Srbija uvozila najveću količinu cigareta, koja se na godišnjem nivou kretala oko 1,9 miliona kilograma.³⁷

Što se tiče srpskog izvoza u Hrvatsku, najznačajnija prepreka nakon pristupanja Hrvatske Uniji biće u izvozu šećera na ovo jedinstveno tržište. Naime,

³⁷ *Izlazak Hrvatske iz CEFTA – prilika za Srbiju*, EurAktiv Srbija, Internet: <http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/3474-izlazak-hrvatske-iz-cefta-prilika-za-srbiju-.html>, 12.1.2013.

Srbija ima određenu izvoznu kvotu od 180.000 tona, te je gotovo izvesno da Srbija neće moći održati dosadašnji nivo izvoza u Hrvatsku bez prekoračenja kvote. Drugim rečima, srpski proizvođači šećera će biti primorani da pronađu nova tržišta van EU, ukoliko se kvota ne povisi. Iako je malo izvesno da će se ovo desiti, Srbija je po ovom pitanju zatražila reviziju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

6. ZAKLJUČAK – OČEKIVANE PROMENE U SPOLJNOJ TRGOVINI SRBIJE PO PRISTUPANJU EVROPSKOJ UNIJI

Pristupanje Srbije Evropskoj uniji imaće za posledicu odricanje od suvereniteta u spoljnotrgovinskoj politici, te će Srbija biti primorana da primenjuje Zajedničku spoljnotrgovinsku politiku EU. Ovo ne treba da plavi srpske izvoznike. Naprotiv, koristi od članstva u EU, daleko prevazilaze trenutne koristi koje Srbija ima od bilateralnih i multilateralnih trgovinskih aranžmana. U prilog ovoj tezi govore izneti podaci o geografskoj strukturi izvoza i uvoza Srbije. Značajan spoljnotrgovinski deficit koji Srbija beleži u poslednjih dvanaest godina prouzrokovani je niskom konkurentnošću srpskih proizvoda na svetskom tržištu, odnosno činjenicom da u strukturi srpskog izvoza preovlađuju tehnološki nisko intenzivni proizvodi. Primarni i prerađeni proizvodi dominiraju u srpskom izvozu, što je podatak koji jasno odslikava spoljnotrgovinski položaj Srbije. I pored ovih negativnih pokazatelja, Srbija je uspela da se nametne kao lider u izvozu u okviru sporazuma CEFTA. Sa druge strane, najveći deo srpskog uvoza, kao i izvoza otpada upravo na EU, zbog čega je ona daleko najznačajniji trgovinski partner Srbije. Trenutni spoljnotrgovinski odnosi Srbije i EU su asimetrični, a regulisani su Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, kojim je predviđeno da Srbija zadrži određene carine do 2014. godine, dok je EU liberalizovala uvoz iz Srbije. Ipak, najveći problem za srpske izvoznike ne predstavljaju carine, već značajan broj necarinskih barijera koje primenjuje EU, a u kojima dominiraju tehničke i administrativne prepreke, kao i standardi. Kada Srbija postane članica Unije ove necarinske barijere predstavljaće instrument zaštite srpskih spoljnotrgovinskih preduzeća, koja će moći da iskoriste sve pogodnosti međunarodnih trgovinskih sporazuma koje EU ima zaključene. Nastupati na tržištu EU koja će uskoro brojati 28 članova dovoljan je izazov za Srbiju. Ako ovome dodamo članice EFTA sporazuma, koje sa EU gotovo čine jedinstveno tržište, jasno je da će srpska spoljnotrgovinska preduzeća biti izložena snažnoj konkurenciji. Ali treba imati u vidu da su srpska spoljnotrgovinska preduzeća donekle već izložena ovoj konkurenciji, jer je spoljnotrgovinska politika Srbije liberalizovana i gotovo u potpunosti uskladena sa propisima Svetske trgovinske organizacije i evropskim standardima, dok su carine na uvoz za većinu

proizvoda iz EU već ukinute. Stoga će članstvo u EU imati pozitivan efekat na spoljnu trgovinu Srbije, koji će se prevashodno ogledati u zaštiti od inostrane konkurenциje, iako će carine na uvoz iz trećih zemalja biti smanjene u odnosu na nivo na kome su sada. Najznačajniji efekat pristupanja EU na srpsku spoljnu trgovinu, imaće istupanje Srbije iz CEFTA sporazuma, jer je ovo jedina grupa zemalja sa kojima Srbija ostvaruje pozitivan spoljnotrgovinski bilans. Prihvatajući Zajedničku eksternu carinsku tarifu, Srbija će morati da raskine sve međunarodne trgovinske ugovore koji nisu u skladu sa Jedinstvenom spoljnotrgovinskom politikom EU. Pored CEFTA sporazuma ovo podrazumeva i sporazum o slobodnoj trgovini koji Srbija ima zaključen sa Rusijom, kao i Otu šemu preferencijala sa SAD. Imajući u vidu da Srbija do danas nije iskoristila prednosti sporazuma sa SAD i Rusijom, te da je udeo ove dve zemlje u ukupnom srpskom izvozu 2010. godine, jedva prevazilazio 6%, sa sigurnošću možemo da tvrdimo da suštinske promene u geografskoj strukturi srpskog izvoza neće biti.³⁸ Ovakva procena se odnosi i na uvoz. Srbija će nastaviti da uvozi energente pretežno iz Rusije, baš kao što to čini i ostatak EU, dok će više od polovine srpskog uvoza industrijskih i poljoprivrednih proizvoda nastaviti da dolazi iz EU, ovoga puta kao deo intraregionalne trgovine, čiji će se udeo u ukupnom uvozu samo povećavati. Što se tiče trgovine sa članicama CEFTA sporazuma, osnovno pitanje jeste pitanje trenutka učlanjenja Srbije u EU. Članstvo u EU ne zavisi isključivo od ekonomskih, već prvenstveno od političkih okolnosti, te je nezahvalno davati prognoze o datumu prijema u članstvo, kako Srbije tako i njenih osnovnih partnera u okviru CEFTA - Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije. Ako ove tri bivše jugoslovenske republike postanu članice EU u relativno bliskom trenutku kada i Srbija, prednosti od članstva u EU će se udvostručiti, jer će se Srbija zajedno sa svojim najvećim izvoznim tržištima naći u sistemu sa znatno većim stepenom preferencijala. U slučaju da Srbija postane članica EU daleko pre ove tri zemlje, naći će se u položaju kao i Hrvatska 2013. godine. Ovo praktično znači da će izvoz iz Srbije na tržište CEFTA sporazuma biti opterećen carinama koje nisu postojale u prethodnom periodu za određene proizvode, poput cigareta, mleka i mlečnih proizvoda, ali zbog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju koji ove države imaju sa EU, posledice neće biti dugoročne i vrednosno značajne za srpski izvoz.

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da kratkoročno posmatrano do suštinske promene u geografskoj i robnoj strukturi srpskog izvoza i uvoza, nakon pristupanja EU neće doći. Dugoročno posmatrano, trgovinske prednosti od članstva u EU (pod pretpostavkom priliva stranih direktnih investicija u proizvodni sektor)

38 *Statistički godišnjak Republike Srbije 2011*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2011, str. 283.

mogu prouzrokovati promene u strukturi srpskog izvoza, koji će se odnositi na povećanje udela tehnološko intenzivnih proizvoda u ukupnom izvozu, što bi predstavljalo osnovni faktor konkurentnosti na međunarodnom nivou.

LITERATURA

1. Antevski Miroslav, Mitrović Dragana (eds.), *Western Balkans: From Stabilization to Integration*, Belgrade, 2012.
2. Bjelić Predrag, „Uključenje Srbije u jedinstveni spoljnotrgovinski režim Evropske unije“, Zbornik: *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije (II)*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Institut za uporedno pravo i Hans Zajdel Fondacija, Beograd, 2012.
3. Bjelić Predrag i Dragutinović Mitrović Radmila, „The effects of competing trade regimes on bilateral trade flows: case of Serbia“, *Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Rijeka*, 2012.
4. Bjelić Predrag, „Evropski globalni trgovinski integracioni procesi – komplementarnost i uticaj na konkurentnost Srbije“, u zborniku radova sa naučne konferencije: *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2010.
5. Hasić Duljko, vođa projekta, *Analiza efekata pristupanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo (2011): Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine.
6. Kozomara Jelena, *Spoljnotrgovinsko poslovanje*, Institut za ekonomsku diplomaciju, Beograd, 2005.
7. Lopandić Duško, Kronja Jasmina, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Zapadnom Balkanu*, Beograd, 2010.
8. Medović Vladimir, *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa praksom Suda pravde EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
9. Mišević Tanja, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
10. Rapaić Stevan, *Svetska trgovinska organizacija i preduzeća u spoljnoj trgovini*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013.
11. Rapaić Stevan, „Spoljna trgovina Republike Srbije posle pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji“, u zborniku radova, *Srbija i međunarodne organizacije*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2011.
12. Rapaić Stevan, „Uticaj svetske finansijske krize na međunarodnu robnu trgovinu i strane direktnе investicije“, *Međunarodna politika*, 62(1143), 2011
13. Rapaić Stevan, „Tržište engergenata u Evropskoj uniji i interesi Srbije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 4, 2009.

RAPAIĆ S., i DABIĆ D., Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije EU, MP 3, 2013, (str. 341–364)

14. Samardžić Slobodan (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
15. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Enlargement Strategy and Main Challenges 2012–2013”, COM (2012) 600 final, European Commission, Brussels, 10. 10. 2012.
16. *Izlazak Hrvatske iz CEFTA – prilika za Srbiju*, EurAktiv Srbija, Internet: <http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/3474-izlazak-hrvatske-iz-cefta-prilika-za-srbiju-.html>.
17. *Statistički godišnjak Republike Srbije 2011*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2011.
18. WTO, *World Tariff profiles 2012*, Geneva, 2012.

Stevan RAPAIĆ and Dragana DABIĆ

FOREIGN TRADE ASPECT OF SERBIA’S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

From the past experience, most governments conclude that it is necessary to carry out carefully planned foreign trade policy based on a high degree of liberalization dosed with government control. This kind of foreign trade policy is being implemented both by Serbia and by the European Union, which established the Common Trade Policy (CTP) in 1957. Bearing in mind that Serbia has signed the Stabilization and Association Agreement striving to become a full member of the European Union, it is clear that, in due course, its foreign trade policy must be in line with the European one. This is not an easy task, because parallel to the process of accession to the EU, Serbia is conducting negotiations on accession to the World Trade Organization and those two processes are intertwined and connected. This paper analyses Serbia’s process of accession to the European Union and the impact of this process on its foreign trade policy as well as the future of its foreign trade relations with previous major partners.

Keywords: European Union, foreign trade policy, Common Trade Policy, Stabilization and Association Agreement, CEFTA.

Dragan ĐUKANOVIĆ¹

UDK: 339.726.5(497.11+497.115)

Biblid Vol. LXV, br. 3, str. 365–385

Izvorni naučni rad

Jul 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1303365D

ODNOSI IZMEĐU BEOGRADA I PRIŠTINE: OD TEHNIČKOG DO POLITIČKOG DIJALOGA²

APSTRAKT

U ovom radu autor analizira dosadašnji tok dijaloga između vlasti u Beogradu i Prištini, a nakon jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova 2008. godine. On u tom smislu ukazuje na razvoj i domete tehničkog i političkog dijaloga između Beograda i Prištine od 2011. godine i sve do sada postignute dogovore (sloboda kretanja, lična dokumenta, carine, katastar, međusobno priznavanje diploma, Integrисано управљање гранicom i представљање Косова у међународним forumima za saradnju u regionu Југоисточне Европе), sa posebnim osvrtom na „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“ (Brasel, 19. april 2013) i formiranje Zajednice većinski srpskih opština na Kosovu. Autor zaključuje da dijalog između vlasti u Beogradu i Prištini predstavlja najznačajniji uspeh Evropske unije u okviru mehanizma Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. On, na kraju, daje i određena predviđanja u kojem će pravcu ići dalji tok dijaloga između Beograda i Prištine i ujedno ukazuje na njegove potencijalne osetljive tačke (zaštita etničkih manjina, položaj Srpske pravoslavne crkve i vlasničko-pravni odnosi na Kosovu).

Ključne reči: Beograd, Priština, dijalog, Evropska unija, Zapadni Balkan, severno Kosovo, Zajednica većinski srpskih opština, sporazumi, ljudska prava

1 Dr Dragan Đukanović, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, E-mail: dragandjuk@yahoo.com.

2 Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, br. OI179023 i projekta „Uticaj politike uslovljavanja EU na prava i zaštitu manjina u Slovačkoj i Srbiji“, koji se 2012. i 2013. godine realizuje uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Ministarstva prosvete Republike Slovačke.

UVOD

Posle pregovora, koji su od strane specijalnog izaslanika Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Martija Ahtisarija (*Martti Ahtisaari*) bili vođeni tokom 2006. i 2007. godine između vlasti u Beogradu i Prištini, a u vezi sa određivanjem konačnog statusa Kosova,³ Privremene institucije samouprave na Kosovu su 17. februara 2008. godine jednostrano proglašile nezavisnost.⁴ Iako je Kosovo od okončanja sukoba na njegovom tlu 1999. godine bilo pod protektoratom Ujedinjenih nacija, a u skladu sa Rezolucijom 1244, usledilo je svojevrsno zaokruživanje državnosti ovog entiteta.⁵

Zvanični Beograd nije prihvatio jednostrani akt secesije prištinskih institucija, koji je do danas priznalo 99 zemalja sveta (12. jun 2013). Usledio je potom trogodišnji prekid bilo kakvog vida dijaloga između vlasti u Beogradu i Prištini. U okviru Rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 9. septembra 2010. godine bilo je navedeno da će se vlasti u Beogradu i Prištini kroz razvoj dijaloga dogovarati o brojnim otvorenim pitanjima, što će uticati na njihovo pridruživanje Evropskoj uniji.⁶ Istovremeno, napomenuto je i da će obe strane u okviru dijaloga, pod okriljem Evropske unije, regulisati određena otvorena pitanja a u cilju poboljšanja statusa njihovih građana.⁷

Međutim, tek je 8. marta 2011. godine na insistiranje Evropske unije otpočeo dijalog o, kako se navodilo, tehničkim pitanjima, čiji je cilj trebao da bude poboljšanje statusa građana na Kosovu. Dijalog između beogradskih i prištinskih vlasti bio je podržan i od strane Sjedinjenih Američkih Država. Treba napomenuti da je od uspeha navedenog dijaloga umnogome zavisio evropski put Srbije, ali i Kosova i da je Evropska unija uspela da, u skladu sa Kriterijuma iz Kopenhagena

3 Dragan Đukanović, Dejan Gajić, „Determining the Status of Kosovo within the Post-Yugoslav Context“, *Review of International Affairs*, Institute of International Politics and Economics, Vol. LVII, No. 1127-1128, Belgrade, July-December 2007, pp. 21-25.

4 Tokom marta 2007. godine, specijalni izaslanik Generalnog sekretara UN, Marti Ahtisari je predstavio „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, koji je *de facto* utvrđio osnovne smernice za „nadgledanu nezavisnost“ Kosova, kao i formiranje institucija, zaštitu prava etničkih zajednica, regulisanje odnosa sa vlastima u Beogradu i formiranje bezbednosnog sistema. Videti: „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, UNOSEC, Beč, 26. mart 2007.

5 *Rezolucija Saveta bezbednosti 1244 (1999) Ujedinjenih nacija o situaciji u vezi sa Kosovom*, S/RES/1244 (1999), Njujork, 10. jun 1999.

6 *Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija*, Njujork, 9. septembar 2010, f.

7 Ibidem.

(1993), podstiče normalizaciju odnosa, ali i razvijanje buduće saradnje između vlasti u Beogradu i Prištini. Srbija je nakon značajnog napretka u dijalogu sa vlastima u Prištini uspela da osigura dobijanje datuma za otpočinjanje pregovora o članstvu sa EU, dok je iz Brisela za Kosovo najavljen da će uskoro otpočeti pregovore o zaključenju sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Iako nezavisnost Kosova nisu priznale pojedine države članice Evropske unije (Slovačka, Rumunija, Grčka, Kipar i Španija) za njega se u procesu evropskih integracija koriste istovetni pristupni mehanizmi kao i za države Zapadnog Balkana.⁸

Navedena postupna normalizacija odnosa između Beograda i Prištine uspela je tokom protekle dve godine utiče na brojne oblasti života građana. U tom kontekstu bitan je dogovor o slobodi kretanja i priznavanju ličnih dokumenata (ličnih karata i univerzitetskih diploma), ali i u vezi sa matičnim knjigama i katastarom. U ovom dijalogu dve strane su otklonile i probleme u vezi sa predstavljanjem Kosova u regionalnim forumima i inicijativama, načinom funkcionisanja carinskog sistema na Kosovu i integrisanim upravljanjem granicom/administrativnom linijom, što će sigurno doprineti poboljšanju regionalne bezbednosti.⁹ Usledilo je uvođenje institucije oficirâ za vezu između Beograda i Prištine, uz pomoć Evropske unije, kao i postizanje sporazuma o osnivanju Zajednice većinski srpskih opština i integraciji bezbednostnih i pravosudnih struktura severnih delova u okvire kosovskog ustavnog sistema. U okviru narednog toka dijaloga između Beograda i Prištine trebala bi uskoro biti rešena i pitanja u vezi sa energetikom i telekomunikacijama na Kosovu.

TEHNIČKI DIJALOG VLASTI U BEOGRADU I PRIŠTINI (2011–2012)

Dijalog između vlasti u Beogradu i Prištini započeo je 8. marta 2011. godine uz posredovanje Evropske unije u Briselu. Šef Pregovaračkog tima Vlade Republike Srbije za dijalog sa vlastima u Prištini do polovine 2012. godine bio je Borislav Stefanović, dok je prištinsku stranu predstavljala Edita Tahiri (*Edita Tahiri*). Prve

-
- 8 Reč je o procesu stabilizacije i pridruživanja, koji je definisan 2000. i 2003. godine. Videti više u: Dragan Đukanović, „Politika Evropske unije prema Zapadnom Balkanu“, u: Dragan R. Simić (ur.), *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 225–236.
 - 9 Videti: „Sporazumi postignuti u dijalogu sa Prištinom uz posredovanje Evropske unije“ –<http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=164576>, 15/04/2013. i: „Sporazumi Beograd –Priština“, *Srpska zajednica na Kosovu*, Helsinski odbor za ljudska prava, Beograd, 2012, str. 23–27.

četiri runde pregovora nisu rezultirale konkretnim dogovorima i na njima su uglavnom dogovarana načela i principi dijaloga između Beograda i Prištine.

U petoj rundi dijaloga između Beograda i Prištine, održanoj 2. jula 2011. godine, postignuti dogovori o slobodi kretanja i matičnim knjigama. Dogovor o *slobodi kretanja* je predviđao da se omogući puna sloboda putovanja građana preko teritorija obe strane i to uz korišćenje ličnih karata.¹⁰ Obe strane pored ličnih karata mogu primenjivati i druga dokumenta o prelasku kroz određenu teritoriju.¹¹ Ovaj sporazum je okvirno utvrđio i način naplate osiguranja lica i vozila koja prelaze granicu/administrativnu liniju.¹² Istim sporazumom su na teritoriji pod kontrolom vlasti u Beogradu priznate i vozačke dozvole, kao i kosovske registarske tablice (KS ili RKS).¹³ Lica koja bi htela dobiti privremene registarske tablice izdate od strane vlasti u Beogradu mogu ih dobiti na administrativnim/graničnim prelazima i koristiti za kretanje.¹⁴ Dogovor o slobodi kretanja oslobođio je vlasti u Beogradu od novih obaveza od preuzimanja ilegalnih migranata (readmisija), koji potiču sa Kosova, a u skladu sa zahtevima Evropske unije.¹⁵

Drugi dogovor dveju strana postignut na istoj rundi pregovora odnosio se na *matične knjige*.¹⁶ Ovaj, veoma kratak, dogovor sadrži svega četiri člana i predviđa da se obe strane obavezuju da se uspostave u potpunosti tačne i „pouzdane“ matične knjige.¹⁷ S tim u vezi je formirana i „tripartitna komisija“, sastavljena od stručnjaka za matične knjige sa obe strane i jednog predstavnika Misije EULEX (*European Rule of Law Mission in Kosovo*).¹⁸ Ova komisija bi trebala da utvrdi određene propuste i nedostatke u matičnim knjigama, koje su bile vođene pre otpočinjanja sukoba na Kosovu 1999. godine. EULEX je s tim u vezi nadležan da overi sve kopije matičnih knjiga, po pojedinim opštinama i preuzeo je nadležnost da sa

10 „Sloboda kretanja“, Brisel, 2. jul 2011, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“, Vlada Republike Srbije, Beograd, 24. april 2013.

11 Ibidem, član 2.

12 Ibidem, član 4.

13 Ibidem, član 5. i 6.

14 Ibidem, član 8.

15 Ibidem, član 10.

16 „Matične knjige“, Brisel, 2. jul 2011, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“, op. cit.

17 Ibidem, član 1.

18 Ibidem, član 2.

Kosova dostavi određene informacije o matičnim knjigama vlastima u centralnoj Srbiji, ali kako se navodi „po zahtevu“.¹⁹

U okviru naredne, šeste runde pregovora, koja je u Briselu bila održana 2. septembra 2012. godine postignuta su još dva dogovora o carinskim pečatima i katastru. *Sporazumom o carinskom pečatu*²⁰ je ponovo potvrđena saglasnost obe strane da osiguraju ekonomsku razmenu i punu slobodu kretanja roba, a u skladu sa sporazumom CEFTA 2006.²¹ Kosovo je, takođe, u skladu sa potpisom tadašnjeg šefa Misije UNMIK-a članica navedenog aranžmana. U okviru sporazuma predviđeno je da na pečatu Kosovske carine stoji ovaj naziv, kao i prevod na engleski jezik – „*Kosovo Customs*“.²²

*Dogovor o katastarskoj evidenciji*²³ u članu 1. sadrži nastojanja obe strane da se uspostavi pouzdan katastar imovine na Kosovu. I u vezi sa ovim pitanjem bilo je predviđeno da se oformi tripartitna komisija, koju bi pored predstavnika vlasti u Beogradu i Prištini činio i predstavnik Evropske unije.²⁴ Njen zadatak je da utvrdi određene nepravilnosti u katastarskoj evidenciji pre 1999. godine. Specijalni predstavnik EU je tako preuzeo skenirane i kopirane katastarske knjige koje su prenete u centralnu Srbiju,²⁵ a obavezuje se da će vlastima u Beogradu „po zahtevu“ dostavljati podatke o njegovim izmenama koje su nastupile u međuvremenu.²⁶ Svi imovinsko pravni sporovi na Kosovu u skladu sa ovim sporazumom, drugostepeno su preneti na Vrhovni sud Kosova, odnosno njegov Međunarodni panel sudija.²⁷

Do kraja 2011. godine postignuta su još dva dogovora između vlasti u Beogradu i Prištini. Naime, 22. novembra u okviru sedme runde pregovora usagrašen je *dogovor o priznavanju univerzitetskih diploma*.²⁸ U okviru ovog

19 Ibidem, članovi 3 i 4.

20 „Carinski pečat“, Brisel, 2. septembar 2011, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

21 Ibidem, član 1.

22 Ibidem, član 2.

23 „Katastarska evidencija“, Brisel, 22. novembar 2011, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

24 Ibidem, član 2.

25 Ibidem, član 4.

26 Ibidem, član 3.

27 Ibidem, član 6. i 7.

28 „Prihvatanje univerzitetskih diploma“, Brisel, 22. novembar 2011, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

sporazuma na Evropsku univerzitetsku asocijaciju preneta je nadležnost da overi diplome koje su izdate na visokoškolskim institucijama i univerzitetima sa obe strane, a kako bi se mogle priznavati za nastavak školovanja ili za zaposlenje u javnom sektoru.²⁹ Konferencija evropskih akademskih stručnjaka po odluci Evropske univerzitetske asocijacije priznaje navedene diplome i one će na taj način biti priznate od obe strane.³⁰

Dogovor o integriranom upravljanju granicama/administrativnim linijama³¹ postignut je 2. decembra 2011. godine. U okviru njega predviđa se da se u skladu sa evropskim standardima primeni model Integrisanog upravljanja granicama (*Integrated Border Management – IBM*),³² što predstavlja jedan od osnovnih zahteva prema državama koje žele pristupiti Uniji, a u skladu sa Ugovorom iz Lisabona. Ovim dogovorom je utvrđeno na koji će način predstavnici carina i policija prisustvovati na graničnim/administrativnim prelazima, a predviđeno je da na prelazima Jarinje i Brnjak, budu uključeni i predstavnici Misije EULEX, imajući u vidu da je reč o delu administrativne linije razgraničenja centralne Srbije i četiri srpske opštine na severu Kosova.³³ Isto se odnosi i na administrativne prelaze Končulj, Merdare, Mutivode i Mučibaba.³⁴ U vezi sprovođenja ovog dogovora bilo je predviđeno da se uspostavi Tripartitna grupa,³⁵ pod predsedavanjem EU, kao i da se zaključi poseban Tehnički protokol o realizaciji. Ovaj protokol je potpisana u Prištini 23. februara 2013. godine.³⁶

Tokom dogovora o implementaciji dogovora o integriranom upravljanju granicom/administrativnom linijom, 19. januara 2013. godine su se premijeri Dačić i Tači dogovorili da se za uvoz robe koja je namenjena severu Kosova ne plaća carina, ali da se plaćaju akcize i porez na dodatnu vrednost (PDV).³⁷ Ovo se odnosi na granične/administrativne prelaze Jarinje i Brnjak, a sredstva prikupljena na

29 Ibidem, član 1.

30 Ibidem, član 2.

31 „Dogovoreni zaključci u vezi IBM“, Brisel, 30. novembar 2012, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

32 Ibidem, član 1.

33 Ibidem, član 5.

34 Ibidem, član 5.

35 Ibidem, član 7.

36 „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

37 Navedeno prema: B. Radomirović, B. Mitrinović, „Dažbine u poseban fond za razvoj severa Kosova i Metohije“, *Politika*, Beograd, 19. januar 2013, Internet: <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Dazbine-u-poseban-fond-za-razvoj-severa-KiM sr.html>, 15/06/2013.

navedenim prelazima bi trebala biti uložena u Fond za razvoj severnog Kosova, odnosno četiri opštine sa srpskom većinom (Severna Mitrovica, Zubin Potok, Zvečan i Leposavić).³⁸ Ovaj fond bi trebao da vodi poseban odbor sastavljen od predstavnika EU, vlasti u Prištini i predstavnika Srba sa severa Kosova.³⁹

Delovanje regionalnih inicijativa za saradnju na Zapadnom Balkanu i u Jugoistočnoj Evropi je nakon jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova 2008. godine bilo opterećeno zastupljeniču predstavnika vlasti iz Prištine u njihovom radu, zbog protivljenja kako Srbije, tako i drugih država regionala koje nisu priznale njegovu nezavisnost (Rumunija, Grčka, Kipar, Bosna i Hercegovina i Moldavija). Zato je na insistiranje Evropske unije 24. februara 2012. godine u okviru devete runde pregovora vlasti u Beogradu i Prištini postignut dogovor da će Kosovo učestvovati u svim vidovima regionalne saradnje, te da će obe strane insistirati na njenom poboljšanju i intenziviranju.⁴⁰ Ovim dogovorom je predviđeno da se Kosovo pojavljuje pod tim imenom, a ne pod svojim ustavnim imenom iz 2008. godine („Republika Kosovo“)⁴¹ uz fusnotu/zvezdicu u kojoj se navodi da „ovaj naziv ne prejudicira status i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova“.⁴² Predstavnici Kosova u skladu sa ovim vidom predstavljanja mogu potpisivati i određena akta na regionalnim sastancima.⁴³ Istovremeno je napomenuto da zemљa domaćin određenih regionalnih sastanaka neće potencirati na prikazivanju državnih simbola, izuzimajući vlastite i simbole Evropske unije.⁴⁴ Na ovaj način je privremeno odblokirano učešće institucija Kosova na regionalnim sastancima, a pored navedenog predstavljanja sa navedenom fusnotom preporučeno je da zemљe domaćini regionalnih susreta koriste i formulu „Gimnih“ (*Gymnich*),⁴⁵ koja podrazumeva izostanak naziva države/entiteta i/ili njenih simbola.

Tehnički dijalog između beogradskih i prištinskih vlasti uspeo je da postepeno rastereti obe strane veoma lošeg nasleđa konflikta na Kosovu s kraja proteklog veka.

38 Ibidem.

39 Ibidem.

40 „Dogovor o regionalnom predstavljanju i saradnji“, Brisel, 24. februar 2012, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; op. cit.

41 Ibidem, član 2.

42 Ibidem, član 3.

43 Ibidem, član 4 i 5.

44 Ibidem, član 7.

45 Reč je o nemačkom dvorcu *Gymnich*, gde su 1974. godine bili održani sastanci predstavnika država bez navođenja naziva država ili upotrebe nacionalnih simbola.

Štaviše, on je doprineo da se, zahvaljujući medijaciji Evropske unije, otklone brojni administrativni i proceduralni problemi, koji su svakodnevno opterećivali građani sa obe strane administrativne linije/granice. Oni su osigurali punu slobodu kretanja lica i roba, ali i stvorili mogućnost da se realizuju osnovna prava vezana za lični status građana i njihovu imovinu.

POLITIČKI DIJALOG IZMEĐU VLASTI U BEOGRADU I PRIŠTINI (2012-)

Tokom maja 2012. godine u Srbiji su usledili parlamentarni i predsednički izbori, na kojima pitanje položaja Kosova nije dominiralo. Usledilo je i formiranje nove Vlade Republike Srbije krajem jula i posle višemesečnog zaostajanja nastavak dijaloga sa Prištinom. Tako je 19. oktobra 2012. godine nastavljen dijalog, ali sa setom političkih pitanja, uz to što je beogradski tim predvodio Dejan M. Pavićević, novi šef Pregovaračkog tima. Ovo je označilo prelazak dijaloga sa ranijih tehničkih na politička pitanja. Na drugoj rundi političkog dijaloga je postignut dogovor Beograda i Prištine, 7. novembra 2012. godine o imenovanju i postavljenju Oficira za vezu (*Aranžman posvećen pitanjima Oficira za vezu*).⁴⁶ Ovi oficiri za vezu će imati svoje kancelarije pri Delegaciji Evropske unije u Srbiji i Kancelariji EU u Prištini.⁴⁷ Njihov osnovni zadatak će biti da rešavaju određena otvorena pitanja u toku sprovođenja do sada postignutih dogovora između vlasti u Beogradu i Prištini.⁴⁸ Navedeni sporazum o razmeni oficira za vezu još uvek nije u potpunosti sproveden, iako je Vlada Srbije 4. februara 2013. godine imenovala Dejana M. Pavićevića na ovu funkciju.⁴⁹

Tokom decembra 2012. i početkom 2013. godine Srbija je preuzeila značajnu spoljнополитичку inicijativu a vezanu za formiranje Zajednice srpskih opština na Kosovu i s tim u vezi je bilo evidentno postizanje kompromisa između državnog vrha i ključnih političkih stranaka opozicije. To je bilo i jedno od osnovnih polazišta za nastavak dijaloga sa Prištinom. Narodna skupština Republike Srbije je 13. januara 2013. godine usvojila „Rezoluciju o osnovnim principima za političke razgovore sa predstavnicima Privremenih institucija samouprave na Kosovu i Metohiji.“⁵⁰ Srbija

46 Navedeno prema: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalušu sa Privremenim institucijama u Prištini“; Vlada Republike Srbije, Beograd, 24. april 2013.

47 Ibidem, III.

48 Ibidem.

49 Ibidem.

50 „Rezolucija o osnovnim principima za političke razgovore sa predstavnicima Privremenih institucija samouprave na Kosovu i Metohiji“, Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 13. januar 2013.

je u ovom dokumentu potencirala da se osiguraju prava pripadnika srpske zajednice na Kosovu,⁵¹ kao i punu normalizaciju odnosa sa vlastima u Prištini bez priznavanja jednostrano proglašene nezavisnosti.⁵² U navedenoj rezoluciji je napomenuto da je Srbija opredeljena da se u toku predstojećeg toka pregovora težiti sveobuhvatnom rešenju za Kosovo,⁵³ kao i za stvaranje uslova za normalizaciju odnosa albanskog i srpskog naroda, kao i postizanje obostranog prihvatljivog rešenja za svoju južnu pokrajinu,⁵⁴ koje bi doprinelo bržoj integraciji Zapadnog Balkana u Evropsku uniju.

Nakon pete runde političkih pregovora 20. februara 2013. godine otpočeо i dijalog između Beograda i Prištine vezan za položaj Srba na severu Kosova, odnosno četiri opštine sa njihovom većinom. Usledile su potom i veoma iscrpljujuće rudne pregovore, a u ime vlasti u Beogradu i Prištini su, uz posredovanje EU, pregovarali premijeri Ivica Dačić i Hašim Tači (*Hashim Thaçi*). Na osnovu preliminarnih principa za postizanje sporazuma, koje je predstavila visoka predstavnica EU za spoljnu i bezbednosnu politiku Ketrin Ešton (*Catherine Ashton*) 20. marta 2013. godine Srbija je smatrala da nema dovoljne i čvrste garancije zaštite prava srpske zajednice i nije ih prihvatile, a istovremeno postojali su i značajni naporovi Hašima Tačija da u sporazum uđe i odredba o članstvu Kosova u međunarodnim organizacijama (posebno u Ujedinjenim nacijama). Na insistiranje Srbije u pregovore je tokom aprila 2013. godine uključen i Severoatlanski savez, kao svojevrsni garant dogovora između Beograda i Prištine, a kako bi se sprečilo potencijalno ugrožavanje bezbednosti na severu Kosova.

Stoga je rezultat devete runde pregovora, održane 19. aprila 2013. godine u Briselu, bilo postizanje „*Prvog sporazuma o principima koji regulišu normalizaciju odnosa*“.⁵⁵ Navedeni sporazum je predviđao formiranje Zajednice većinski srpskih opština (eng. *Association/Community of Serb majority municipalities in Kosovo*), koja bi pored četiri opštine severa uključivala i pojedine opštine naseljene srpskim stanovništvom u centralnim delovima Kosova.⁵⁶ Predviđeno je da navedena

51 Ibidem, 1, b.

52 Ibidem, 1, a.

53 Ibidem, 2.

54 Ibidem, 4.

55 „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“, Brisel, 19. april 2013, Integralni tekst objavljen u: „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“; Vlada Republike Srbije, Beograd, 24. april 2013.

56 Ibidem, član 1. Reč je o opštinama severa Kosova – Leposavić, Zvečan, Severna Kosovska Mitrovica i Zubin Potok, kao i Klokoč, Štrpc, Rarteš, Gračanica, Novo Brdo, Peć-Goraždevac, Istok-Osojne, Ranilug u centralnim delovima Kosova. Videti: „Srpske opštine i mesta sa mešovitim etničkim sastavom na Kosovu“, u: *Srpska zajednica na Kosovu*, op. cit., str. 29-61.

zajednica deluje u skladu sa svojim statutom te da ima predsednika, potpredsednika, Skupštinu i veće.⁵⁷ Istovremeno, istaknuto je da će ona delovati u skladu sa kosovskim ustavnim poretkom, kao i važećim zakonodavstvom.⁵⁸ Opštine će tako saradživati u okviru svojih nadležnosti, a u skladu sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi Saveta Evrope, a imaće i pravo nadzora u „oblastima obrazovanja, ekonomskog razvoja, zdravstva, urbanizma i ruralnog razvoja“.⁵⁹ Zajednica će imati reprezentativnu ulogu pri Konsultativnom veću zajednica, koje deluje pri instituciji predsednika Kosova i okuplja predstavnike Roma, Egipćana, Aškalija, Crnogoraca, Bošnjaka i Srba.⁶⁰ Centralne vlasti Kosova, u skladu sa ovim sporazumom mogu preneti i dodatna ovlašćenja navedenoj zajednici.⁶¹ Ovim sporazumom je predviđeno i da se tokom 2013. godine održe lokalni izbori na severu Kosova a uz potporu Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i uzimajući u obzir odredbe važećeg kosovskog zakonodavstva.⁶²

Zajednica većinski srpskih opština na Kosovu neće predstavljati klasičan oblik etničke teritorijalne autonomije, već će zahvaljujući njoj srpskoj zajednici biti poboljšana kolektivna prava kroz osnaženu ulogu lokalne samouprave. Dakle, nije reč o konstituisanju Kosova kao složene celine (federacije, konfederacije, unije i sl.), već suštinski očuvanju njegove postojeće unitarne strukture u kojem će postojati značajan proces decentralizacije i jačanja lokalnih nivoa vlasti.

Navedenim sporazumom je dogovoren da će Kosovska policija jedina delovati na teritoriji Kosova i da će snage Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, koje trenutno deluju na severu biti integrisane u njen sastav.⁶³ Pripadnicima svih bezbednosnih struktura na severu Kosova će, takođe, biti ponuđena mesta u srodnim kosovskim strukturama, navodi se u članu 8. ovog sporazuma. Za četiri opštine severa Kosova će biti postavljen poseban regionalni komandir policije iz reda srpske zajednice, a nakon imenovanja od strane Ministarstva unutrašnjih poslova Kosova.⁶⁴ Ono će konačnu odluku o imenovanju doneti nakon dobijanja predloga od strane predsednika četiri opštine

57 Ibidem, članovi 2. i 3.

58 Ibidem, član 4.

59 Ibidem, član 4, stav 1. i stav 2.

60 Videti: „Ustav Republike Kosovo“, Priština, 15. jun 2008, član 60. – *Savetodavno veće zajednica*.

61 „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“, op. cit., član 5.

62 Ibidem, član 11.

63 Ibidem, član 7.

64 Ibidem, član 9.

Karta br. 1: Opštine sa srpskom etničkom većinom na Kosovu

Izvor: „Opštine Kosova po zakonima samoproglašene Republike Kosovo“, Internet, http://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Zajednica_srpskih_opština.png, 15/07/2013.

u ime Zajednice većinski srpskih opština.⁶⁵ Sporazumom predviđa i da Kosovsku policiju u ovom delu Kosova čine dominantno Srbi, a u skladu sa trenutnom etničkom strukturom.⁶⁶

Uključivanje postojećih pravosudnih struktura na severu Kosova u kosovski pravosudni sistem je predviđen kroz formiranje posebnog veća u Apelacionom sudu u Prištini, koje će većinski činiti sudske srpske nacionalnosti i koje će biti

65 Ibidem, član 9.

66 Ibidem, član 9.

nadležno za opštine sa njihovom etničkom većinom.⁶⁷ Tako će i jedno odeljenje Apelacionog suda u Prištini biti osnovano u Severnoj Kosovskoj Mitrovici i njega će dominantno sačinjavati srpske sudije.⁶⁸

Kako bi se izbegla ranija izražena nastojanja Hašima Tačija, predsednika Vlade Kosova, da se u sporazum o normalizaciji odnosa uvrsti i neophodnost saglasnosti Srbije za prijem Kosova u sve međunarodne organizacije, u članu 14. sporazuma se naglašava da obe strane neće jedna drugu blokirati na „putu ka Evropskoj uniji“, a niti uticati na druge da to čine.

“Prvi sporazum o principima normalizacije odnosa” predviđa i da se do 16. juna 2013. godine postignu i sporazumi Beograda i Prištine o energetici i telekomunikacijama.⁶⁹ U ovom dijalogu se pojavio problem međunarodnog telefonskog pozivnog broja za Kosovo i rad operatera mobilne telefonije iz centralne Srbije, a u oblasti energetike se, takođe, pojavilo nekoliko značajnih problema vezanih za funkcionisanje Elektroprivrede Srbije i Elektromreže na severu pokrajine.

Evropska komisija je 10. oktobra 2012. godine objavila izveštaj o napretku Kosova u evropskim integracijama⁷⁰ u kojem je posebno ukazano na neophodnost zaštite prava svih etničkih zajednica i nužnost zaštite njihove verske i kulturne baštine.⁷¹ U tom smislu je posebno navedeno da se kosovske vlasti moraju dodatno angažovati u zaštiti objekata i imovine Srpske pravoslavne crkve, a u kontekstu nastavka evropskih integracija. Ovo je uslovilo i inicijativu kosovskog premijera Hašima Tačija, koji je 22. novembra 2012. godine predložio u Briselu da se pri Kosovskoj policiji formira posebna Specijalna jedinica za zaštitu verskog i kulturnog nasledja.⁷² Ona bi bila sastavljena i od pripadnika srpske zajednice sa Kosova. Tako je predloženo i da se formira posebna komisija,

65 Ibidem, član 9.

66 Ibidem, član 9.

67 Ibidem, član 10.

68 Ibidem, član 10.

69 Ibidem, član 13.

70 “Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council on Feasibility Study for Stabilization and Association Agreement between the EU and Kosovo {SWD(2012) 339 final} ”, Brussels, October, 10, 2012,

71 Ibidem, 3. Assessment, 3.1. *Political Issues*.

72 Safet Kabashaj, „A step forward in cultural, religious heritage“, *SETimes*, November 13, 2012, Internet: http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/11/13/feature-01, 15/05/2013.

koju bi činila dva ministra iz Vlade Kosova (ministar unutrašnjih poslova i ministar kulture), predstavnici Srpske pravoslavne crkve i predstavnici koje bi imenovao EULEX.⁷³ Međutim, ovaj predlog do danas nisu podržali predstavnici Srpske pravoslavne crkve.

U „Sveobuhvatnom planu za rešenje statusa Kosova“ posebna je pažnja bila posvećena zaštiti verskog i kulturnog nasleđa. Tako je njegov Aneks V u potpunosti posvećen statusu Srpske pravoslavne crkve na Kosovu.⁷⁴ Kosovska skupština je 20. februara 2008. godine usvojila „Zakon o specijalnim zaštićenim zonama“,⁷⁵ u kojem se navodi način sprovođenja i nadgledanja brojnih rešenja koja su izneta u tzv. Ahtisarijevom planu. U okviru ovog zakona su definisane posebne zaštitne zone u okolini manastira i verskih kompleksa u kojima je zabranjena izgradnja industrijskih postrojenja, seča šuma i zagađenje životne sredine.

PROBLEMI U SPROVOĐENJU BRISELSKOG SPORAZUMA

U periodu nakon potpisivanja Briselskog sporazuma, 19. aprila 2013. godine usledile su nove runde pregovora. Njihove teme su bile posvećene sprovođenju samog sporazuma, a do kraja meseca jula (24. jul) održano je ukupno trinaest rundi. Tokom navedenih rundi teme su bile vezane za način potpunog sporovođenja Briselskog sporazuma u oblasti unutrašnjih poslova, organizovanja lokalnih izbora, pravosuđa, ali i nerešenih pitanja vezanih za oblasti telekomunikacija i energetike.

U tom smislu posebno je bilo značajno usaglašavanje Plana o implementaciji Briselskog sporazuma, koji je postignut polovinom juna 2013. godine.⁷⁶ Ovaj plan predviđao etapno i postepeno sprovođenje Briselskog sporazuma i preduzimanje obaveza obeju stranu da u određenim rokovima preduzmu određene mere i zakonodavne procedure, kako bi Plan bio u potpunosti sproveden. Međutim, u toku same implementacije Briselskog sporazuma pojavili su se brojni problemi, koji su se više ili manje ticali upravo statusnih pitanja Kosova. Vlasti u Beogradu su u implementaciji Briselskog sporazuma insistirale na njegovoj

73 Ibidem.

74 „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, op. cit., Aneks V – *Versko i kulturno nasleđe*.

75 „Zakon o specijalnim zaštićenim zonama“, zakon br. 03/L-039, Internet, http://www.gazetazyrtare.com/eov/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=56&lang=bh, 15/05/2013.

76 „Danas: Integralni Plan primene Briselskog sporazuma“, *Nova srpska politička misao*, Beograd, 16. jun 2013, Internet, <http://www.nspm.rs/hranika/danas-integralni-tekst-plana-primene-briselskog-sporazuma.html>, 15/07/2013.

„statusnoj neutralnosti”, dok su, sa druge strane, prištinske vlasti u njemu videle mogućnost za uspostavljanje pune vlasti i suverenosti na severu Kosova.

Pojedine aktivnosti Kosovske policije, a vezane za hapšenje pripadnika srpske zajednice na administrativnim prelazima sa Srbijom pretile su da dovedu u pitanje sprovođenje sporazuma koji je polovinom aprila postignut u Briselu. Štaviše, odgovlačenje procesa usvajanja Zakona o amnestiji na Kosovu,⁷⁷ na koje se obavezala prištinska strana, a usled nedovoljnog broja glasova u Skupštini Kosova i spremnosti tamošnjih političkih partija da se ovaj proces uspešno sproveđe.⁷⁸

Pošto je polovinom aprila bio potpisani „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“ između vlasti u Beogradu i Prištini usledio je niz susreta delegacija o načinu sprovođenja ovog dokumenta, ali i o pitanjima telekomunikacija i energetike. Implementaciju Briselskog sporazuma, međutim, prate problemi vezani za nepristajanje čelnika opština sa severa Kosova da prihvate organizovanje lokalnih izbora, a koji su zakazani za 3. novembar 2013. godine. Ovim je osnovni koncept Briselskog sporazuma na određeni način doveden u pitanje, a prevashodno za formiranje Zejdeneve većinski srpskih opština. I pored velikog broja sastanaka predsednika opština sa severa Kosova sa državnim zvaničnicima Srbije nije došlo do napretka vezanog za njihovo učešće na lokalnim izborima.⁷⁹ Predstavnici srpske zajednice iz centralnih delova Kosova, sa druge su strane, prihvatali učešće na njima, kao i formiranje jedinstvene izborne liste. U međuvremenu predstavnici lokalnih Srba sa severa Kosova su formirali Privremenu skupštinu Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija, koja je uspostavljena suprotno preporukama zvaničnog Beograda. Ona je polovinom avgusta odbila učešće Srba na lokalnim izborima na Kosovu.⁸⁰

Vlasti Srbije su, sa druge strane, najavile smene lokalnih funkcionera na severu Kosova ukoliko ne prihvate izlazak na novembarske lokalne izbore.⁸¹ Beogradske

77 Ibidem, 1) Prilagođavanje pravnih okvira, stav 2.

78 Iako je bilo predviđeno da Zakon o amnestiji na Kosovu bude usvojen u drugoj polovini juna, on je usvojen tek 11. jula 2013. godine. Videti: Amra Zejneli, „Kosovo: Usvojen Zakon o amnestiji“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 11. jul 2013, Internet, [http://www.slobodnaevropa.org/content/skupstina-kosova-o-zakonu-oamnestiji-protesti-samoopredeljenja/25042808.html](http://www.slobodnaevropa.org/content/skupstina-kosova-o-zakonu-o-amnestiji-protesti-samoopredeljenja/25042808.html), 21/07/2013.

79 „Srbi sa Kosova odbili izbore“, Radio televizija Vojvodine, Novi Sad, 16. avgust 2013, Internet, http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/srbi-sa-kosova-odbili-da-izadju-na-izbore_414593.html, 17/08/2013.

80 Ibidem.

81 „Smena funkcionera na severu Kosova?“, Radio Kosova i Metohije, izvor: RTV B92, 21. avgust 2013, Internet, <http://www.radiokim.net/vesti/smena-funkcionera-na-severu-kosova.html>, 21/08/2013.

vlasti tako naglašavaju da će eventualni neizlazak Srba sa severa Kosova na lokalne izbore suštinski onemogućiti formiranje Zajednice većinski srpskih opština i da će se na taj način dalje pogoršati položaj pripadnika ove zajednice. U tom smislu pojavili bi se suštinski problemi vezani za reprezentativnost srpskih predstavnika na nivou lokalne samouprave na severu Kosova, ali i buduće Zajednice većinski srpskih opština, koja je predviđena kao izvesna krovna organizacija sa ciljem koordinacije lokalnih samouprava na Kosovu dominantno nastanjenih pripadnicima srpske zajednice.

Nastojanja vlasti u Beogradu da uspešno preuzmu obaveze vezane za sprovodenje Briselskog sporazuma zato mogu biti dovedene u pitanje ukoliko lokalni srpski lideri u četiri opštine severnog dela Kosova odbiju da pozovu tamošnje stanovnike da izađu na lokalne izbore, nakon kojih će uslediti i osnivanje Zajednice većinski srpskih opština. Takođe, u tom slučaju bi i sasvim realna očekivanja vlasti u Beogradu da se prevaziđe *status quo* na severu Kosova bila dovedena u pitanje, a posebno imajući u vidu insistiranja Evropske unije da se ovaj proces uspešno okonča. Navedeni tok aktivnosti svakako bi suzio i spoljnopolitički manevarski prostor Srbije da se predstavi kao pouzdan partner Evropske unije, koji je spreman da sproveđe ranije dogovorene sporazume. Opiranja predsednika severnih opština Kosova da participiraju na lokalnim izborima, koji su zakazani za početak novembra ove godine moglo bi da dovede do brojnih egzistencijalnih problema vezanih i za svakodnevni život građana Severne Kosovske Mitrovice, Zvečana, Leposavića i Zubinog Potoka.

Konačni dogovori o telekomunikacijama i energetici na Kosovu, takođe, još uvek nisu postignuti, premda je rok za njihovo potpisivanje bio vezan za polovinu juna. Štaviše, Beograd je ponudio nekoliko konkretnih predloga da se za Kosovo obezbedi međunarodni telefonski pozivni broj, ali pod uslovom da neka treća zemlja aplicira za njegovo dobijanje.⁸² Telefonski pozivi sa teritorije centralne Srbije upućeni ka Kosovu ne bi bili, istovremeno, smatrani međunarodnim pozivima. Beogradska strana je ponudila i da srpski nacionalni operateri mobilne telefonije, a pre svega *Telekom Srbije*, dobiju mogućnost da deluju na teritoriji Kosova.⁸³ Prištinska strana je neretko polazila od maksimalističkih ciljeva u vezi sa uređenjem telekomunikacionog sistema na Kosovu ne prihvatajući mogućnost da se prihvate i

82 Videti: „U Briselu završnica pregovora o telekomunikacijama i energetici“; Vlada Republike Srbije, Beograd, 8. avgust 2013, Internet, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=194458>, 10/08/2013.

83 „Nije postignut dogovor o telekomunikacijama između Beograda i Prištine“, Trojka.rs, Beograd, 8. avgust 2013, Internet, <http://trojka.rs/vesti/politika/nije-postignut-dogovor-o-telekomunikacijama-izmedju-beograda-i-pristine>, 15/08/2013.

minimalni zahtevi od strane vlasti u Beogradu. Sa druge strane, Evropska unija je pokazala spremnost da se pojedina rešenja u vezi sa telekomunikacijama, a pre svega određivanja pozivnog broja za Kosovo, usaglasi što pre.⁸⁴

U procesu pregovora između vlasti u Beogradu i Prištini o elektroenergetskom sistemu na Kosovu U tom slislu posebno je značajno bilo kako će se koristiti električna energija dobijena na hidroakumulacionom jezeru Gazivode, a koje se nalazi na administrativnoj granici između Kosova i uže Srbije, odnosno na teritoriji opština Zubin Potok i Tutin.⁸⁵ Prištinske vlasti, istovremeno, insistiraju i na preuzimanju trafostanice *Valač*, koja se nalazi u blizini administrativne granice uže Srbije i Kosova i za koju tvrde da se u potpunosti mora integrisati u kosovski elektroprivredni sisrem. Predstavnici lokalnih vlasti na severu Kosova smatraju da je neprihvatljivo uključivanje ovih potencijala u rad Kosovske energetske korporacije (KEK).⁸⁶ Postoje, međutim, i određene najave u izvorima bliskim administraciji Evropske unije u Briselu da će se krajem avgusta u ovom gradu, ipak, zaključiti sporazumi u oblastima energetike i telekomunikacija. U tom smislu se očekuje i dolazak premijera Ivica Dačića i Hašima Tačija u Brisel.

ZAKLJUČAK

Uspeh dijaloga između Beograda i Prištine, a posebno postizanje *Prvog sporazuma o principima koji regulišu normalizaciju odnosa* 19. aprila 2013. godine jedan je od najznačajnijih uspeha instrumenta Zajedničke spoljne i bezbednosne politike Evropske unije i visoke predstavnice Ketrin Ešton (*Catherine Ashton*) posle usvajanja Ugovora iz Lisabona (2007). Dijalog između vlasti u Beogradu i Prištini je tokom prve godine svog trajanja umnogome pomogao građanima sa Kosova i iz centralnih delova Srbije da se pospeši sloboda kretanja, osigura prihvatanje ličnih dokumenata (lične karte, vozačke dozvole, i sl.) kao i da se pospeši nadzor administrativne linije razgraničenja i obezbedi puna sloboda kretanja ljudi, roba i kapitala, a u skladu sa evropskim standardima.

Istovremeno, građanima je olakšan položaj i zahvaljujući mogućnosti pristupa ličnoj (matičnoj) evidenciji, kao i katastarskim knjigama, što će omogućiti i zaštitu

84 Ibidem.

85 M. Nićiforović, „Jezero Gazivode: Srbija gradila, Albanci gazduju“, Večernje novosti, Beograd, 7. avgust 2013, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:447916-Jezero-Gazivode-Srbija-gradila-Albanci-gazduju>, 10/08/2013.

86 „Trafostanice Gazivode i Valač nikada ne dajte Albancima“, Vesti, 28. jun 2013, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/324728/Trafostanice-Gazivode-i-Valac-nikada-ne-dajte-Albancima>, 15/07/2013.

njihovih osnovnih prava, uključujući i pravo na imovinu. Naravno, ne treba imati iluzije da će se navedeni proces pregovora između Beograda i Prištine, koji je u drugoj polovini prethodne godine iz tehničkih prešao u fazu političkih, uskoro i okončati imajući u vidu brojne oblasti koje će se naći na njegovom dnevnom redu. To su na prvom mestu više puta nametana tema učešća/članstva Kosova u međunarodnim organizacijama, što je i do sada predstavljalo značajnu prepreku u normalizaciji odnosa dveju strana. Pored navedenog, pojavljuje se i nerešeno pitanje oko 1700 nestalih lica⁸⁷ tokom sukoba na Kosovu i osiguranje dodatnih prava povratka Srba u sredinama u kojima ne dominira njihova etnička zajednica na Kosovu.

Jedno od osetljivijih pitanja biti vezano za imovinsko-pravna pitanja, uključujući i regulisanje spoljnog duga između vlasti u Beogradu i Prištini. Takođe, i pored izvesnog napretka vezanog za zaštitu imovine Srpske pravoslavne crkve na Kosovu jedna od osetljivih tema će predstavljati i osiguranje pune slobode delovanja ove verske zajednice.

Veoma krhku osnovu za nastavak dijaloga predstavlja stalno insistiranje zvaničnog Beograda da oni budu statusno neutralni, te se pojedina pitanja, ipak, moraju rešavati uz ojačanu ulogu Evropske unije. Značajnu ulogu u daljem toku pregovora između Beograda i Prištine sigurno će imati i Sjedinjene Američke Države kroz podsticaje da se preostali otvoreni problemi što pre reše. Evropska perspektiva i dinamika pridruživanja svih subjekata u regionu Zapadnog Balkana će zavisiti od intenziteta rešavanja njihovih otvorenih pitanja. Zato će i kapaciteti Evropske unije u okviru politike uslovljavanja dodatno rasti, što može doprineti i smanjenju latentnih tenzija u regionu Zapadnog Balkana i sprečavanju bilo kakvog vide diskriminacije nedominantnih etničkih zajednica na određenim područjima. Dakle, normalizacija odnosa između vlasti u Beogradu i Prištini će imati pozitivne efekte na stabilnost u regionu Zapadnog Balkana, ali će, takođe, doprineti i reaffirmaciji uloge često nedovoljno jasne politike Evropske unije na ovom prostoru.

Obostrano priznavanje realnosti, kako od strane Beograda da južno od reke Ibar postoji jedan sasvim drugi politički, ekonomski i bezbednosni sistem, tako i od strane Prištine da je neophodno da se ne primenjuje sila da bi se srpsko stanovništvo na severu Kosova reintegrисalo, predstavlja suštinski i najznačajniji rezultata dosadašnjeg toka dijaloga. Takođe, vlasti u Prištini postupno pokazao kapacitet za izgradnju društva sa elementima multietničnosti i interkulturnalnosti

87 Videti: „Na području bivše SFRJ i danas oko 12.000 nestalih osoba“, *Večernji list*, 23. april 2013, Zagreb, Internet: <http://www.vecernji.hr/vijesti/na-području-bivse-sfrj-danas-je-oko-12-000-nestalih-osoba-clanak-543339>, 15/05/2013.

na Kosovu. I u ovom segmentu značajnu ulogu ima Evropska unija koja često ukazuje na probleme vezane za status nealbanskih etničkih zajednica na Kosovu. Pored navedenog, stalni pritisici drugih država regije Zapadnog Balkana da se zaštite prava njihovih etničkih zajednica (Crna Gora i Hrvatska) na Kosovu i da se kao takve navedu u Ustavu trebala bi da rezultira poboljšanjem položaja svih nedominantnih zajednica.⁸⁸

S druge strane, veoma je teško dati predviđanje da li će se međuetnički odnosi na Kosovu poboljšati imajući u vidu tradiciju tamošnjih odnosa između etničkih zajednica, a pre svega tokom XX veka.⁸⁹ Otežavajući faktor predstavljaju i izazovi globalne ekonomske krize koji mogu rezultirati pojmom novih vidova nacionalnog, ali i verskog ekstremizma na Kosovu. Međutim, vlasti u Prištini treba da u narednom periodu utiču na smanjenje evidentne etničke distance između najbrojnijeg – albanskog i ostalih naroda na Kosovu.⁹⁰ Kosovske institucije treba da ispune i određene obaveze vezane za sfere obrazovanja (osiguranje prava na obrazovanje na maternjem jeziku), uvođenje Drugog kanala Radio-televizije Kosova (RTK), koji bi emitovao program na srpskom jeziku, primenu svih odredbi organskih zakona iz oblasti lokalne samouprave, koji se tiču etničkih zajednica.⁹¹ Takođe, neophodna je i puna zaštita verskog i kulturnog nasleđa etničkih zajednica na Kosovu, imajući u vidu tumačenja ovog područja u srpskoj istoriografiji i mitskom habitusu.

LITERATURA

1. “Communication from the European Commission to the European Parliament and the Council on Feasibility Study for Stabilization and Association Agreement between the EU and Kosovo (SWD(2012) 339 final)”, Brussels, October, 10, 2012.

88 Amra Zejneli, „Crnogorci i Hrvati uskoro zvanično manjine“, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 10. jun/lipanj 2011, Prag, Internet: http://www.slobodnaevropa.org/content/kosovo_menja_ustav_radi_priznanja_crnogorske_i_hrvatske_zajednice/24437402.html, 15/02/2015.

89 Dragan Đukanović, „The Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo“, in: Edita Stojić-Karanović and Daisuke Furuya (eds.), *Japan and Serbia in a Forseeable Future*, Research Institute for World Languages, Osaka University, Osaka, Japan, 2009, pp. 111–126.

90 Ivona Lađevac i Dragan Đukanović, „Kosovo – između proglašene multietničnosti i stvarne etničke podeljenosti“, *Nova srpska politička misao*, IIC „Nova srpska politička misao“, vol. XVI, broj 1–2, Beograd, 2008, str. 93–103.

91 Videti delove Zakona o obrazovanju Kosova, Zakona o Radio-televiziji Kosova, Zakona o lokalnoj samoupravi i Zakon o specijalnim zaštićenim zonama. U: *Srpska zajednica na Kosovu*, op. cit., str. 79–91.

2. „Danas: Integralni Plan primene Briselskog sporazuma“, *Nova srpska politička misao*, Beograd, 16. jun 2013, Internet, <http://www.nspm.rs/chronika/danas-integralni-tekst-plana-primene-briselskog-sporazuma.html>, 15/07/2013.
3. Đukanović, Dragan, „Politika Evropske unije prema Zapadnom Balkanu“, u: Dragan R. Simić (ur.), *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti*, Udrženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 225–236.
4. Đukanović, Dragan, „The Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo“, in: Edita Stojić-Karanović and Daisuke Furuya (eds.), *Japan and Serbia in a Forseeable Future*, Research Institute for World Languages, Osaka University, Osaka, Japan, 2009, pp. 111–126
5. Đukanović, Dragan, Gajić, Dejan, „Determining the Status of Kosovo within the Post-Yugoslav Context“, *Review of International Affairs*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Vol. LVII, No. 1127–1128, Belgrade, July–December 2007, pp. 21–25.
6. „Izveštaj o političkom i tehničkom dijalogu sa Privremenim institucijama u Prištini“, Vlada Republike Srbije, Beograd, 24. april 2013.
7. Kabashaj, Safet, „A step forward in cultural, religious heritage“, *SETimes*, November 13, 2012, Internet: http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/11/13/feature-01, 15/05/2013.
8. Lađevac, Ivona, Đukanović, Dragan, „Kosovo – između proglašene multietničnosti i stvarne etničke podjelenosti“, *Nova srpska politička misao*, IIC „Nova srpska politička misao“, vol. XVI, broj 1–2, Beograd, 2008, str. 93–103.
9. „Na području bivše SFRJ i danas oko 12.000 nestalih osoba“, *Večernji list*, 23. april 2013, Zagreb, Internet: <http://www.vecernji.hr/vijesti/na-podrucju-bivse-sfrj-danas-je-oko-12-000-nestalih-osoba-clanak-543339>, 15/05/2013.
10. Nićiforović, M., „Jezero Gazivode: Srbija gradila, Albanci gazduju“, Večernje novosti, Beograd, 7. avgust 2013, Internet, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:447916-Jezero-Gazivode-Srbija-gradila-Albanci-gazduju>, 10/08/2013.
11. „Nije postignut dogovor o telekomunikacijama između Beograda i Prištine“, Trojka.rs, Beograd, 8. avgust 2013, Internet, <http://trojka.rs/vesti/politika/nije-postignut-dogovor-o-telekomunikacijama-izmedju-beograda-i-pristine>, 15/08/2013.
12. „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“, Brisel, 19. april 2013.
13. „Srbi sa Kosova odbili izbore“, Radio televizija Vojvodine, Novi Sad, 16. avgust 2013, Internet, http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/srbi-sa-kosova-odbili-da-izadju-na-izbore_414593.html, 17/08/2013.
14. *Srpska zajednica na Kosovu*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2012.
15. Radomirović, B. i Mitrinović, B., „Dažbine u poseban fond tza razvoj severa Kosova i Metohije“, *Politika*, Beograd, 19. januar 2013, Internet: <http://www.politika.rs/>

rubrike/tema-dana/Dazbine-u-poseban-fond-za-razvoj-severa-KiM.sr.html,
15/06/2013.

16. „Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, Njujork, 9. septembar 2010.
17. „Rezolucija o osnovnim principima za političke razgovore sa predstavnicima Privremenih institucija samouprave na Kosovu i Metohiji“, Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 13. januar 2013.
18. „Rezolucija Saveta bezbednosti 1244 (1999) Ujedinjenih nacija o situaciji u vezi sa Kosovom, S/RES/1244 (1999), Njujork, 10. jun 1999.
19. „Smena funkcionera na severu Kosova?“, Radio Kosova i Metohije, izvor: RTV B92, 21. avgust 2013, Internet, <http://www.radiokim.net/vesti/smena-funkcionera-na-severu-kosova.html>, 21/08/2013.
20. „Sporazumi postignuti u dijalogu sa Prištinom uz posredovanje Evropske unije“ – <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=164576>, 15/04/2013.
21. „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, UNOSEC, Beč, 26. mart 2007.
22. „Trafostanice Gazivode i Valač nikada ne dajte Albancima“, *Vesti*, 28. jun 2013, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/324728/Trafostanice-Gazivode-i-Valac-nikada-ne-dajte-Albancima>, 15/07/2013.
23. „U Briselu završnica pregovora o telekomunikacijama i energetici“, Vlada Republike Srbije, Beograd, 8. avgust 2013, Internet, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=194458>, 10/08/2013.
24. „Ustav Republike Kosovo“, Priština, 15. jun 2008.
25. „Zakon o specijalnim zaštićenim zonama“, zakon br. 03/L-039, Internet, http://www.gazetazyrtare.com/eov/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=56&lang=bh, 15/05/2013.
26. Zejneli, Amra, „Crnogorci i Hrvati uskoro zvanično manjine“, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 10. jun/lipanj 2011, Prag, Internet:http://www.slobodnaevropa.org/content/kosovo_menja_ustav_radi_priznanja_crnogorske_i_hrvatske_zajednice/24437402.html, 15/02/2015.
27. Zejneli, Amra, „Kosovo: Usvojen Zakon o amnestiji“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 11. jul 2013, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/skupstina-kosova-o-zakonu-o-amnestiji-protestisamoopredeljenja/25042808.html>, 21/07/2013.

*ĐUKANOVIĆ, D., Odnosi između Beograda i Prištine: od tehničkog do političkog dijaloga,
MP 3, 2013, (str. 365–385)*

Dr. Dragan ĐUKANOVIĆ

RELATIONS BETWEEN BELGRADE AND PRIŠTINA: FROM TECHNICAL TO POLITICAL DIALOGUE

ABSTRACT

In this article, the author deals with the dialogue process between the authorities in Belgrade and Priština after the unilateral proclamation of Kosovo's independence in 2008. He analyses the genesis and ranges of this technical and political dialogue between Belgrade and Priština from 2011 and all agreements (freedom of movement, personal documents, customs, cadastre, mutual recognitions of the university diplomas, Integrated Border Management, representation of Kosovo in the regional integrations and forums) with special emphasis on the "First agreement of principles governing the normalization of relations" (Brussels, 19 April 2013) and the creation of the Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo. He concludes that the dialogue between Belgrade and Priština has been the major political success of the European Union within the frameworks of mechanism of the Common Foreign and Security Policy. The author also gives some predictions concerning the next steps in the dialogue between Belgrade and Priština also presenting potential "neuralgic" topics (ethnic community protection, status of the Serbian Orthodox Church and property issues).

Key words: Belgrade, Priština, dialogue, European Union, Western Balkans, northern Kosovo, Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo, agreements, human rights.

**Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ i
Srđan KORAĆ¹**

UDK: 355.456(581)

Biblid 0025-8555, 65(2013)

Vol. LXV, br. 3, str. 386–404

Izvorni naučni rad

Septembar 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1303386Z

NATO POVLAČENJE IZ AVGANISTANA: USPEŠNO OKONČANJE MISIJE?

APSTRAKT

Rad analizira da li su i u kojoj meri ostvareni osnovni ciljevi međunarodne vojne misije u Avganistanu predvođene NATO. Autori su ostvarenje ciljeva sagledali kroz perspektivu uspostavljanja političkih institucija i delotvornog sprovođenja javnih politika, izgradnje vojnih, policijskih i drugih institucionalnih kapaciteta sa bezbednosnim nadležnostima i stvaranja okruženja bezbednog za normalan život stanovništva i privredni razvoj Avganistana. Tekst naglašava i geopolitički i geostrategijski značaj Avganistana kao zemlje Srednjeg istoka u širem kontekstu spoljne politike SAD. U istraživanju je primenjen dinamički pristup, pa su procesi i fenomeni praćeni u vremenskom okviru od poslednjih deset godina. Autori zaključuju da međunarodna vojna i civilna misija nisu uspele da u potpunosti ostvare političke ciljeve, dok su bezbednosni ciljevi ostvareni samo u manjoj meri.

Ključne reči: NATO, vojna intervencija, organizovani kriminal, terorizam, ljudska bezbednost, neuspela država, spoljna politika SAD, Avganistan.

1 Dr Mina Zirojević Fatić, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: mina@diplomacy.bg.ac.rs.; Srđan Korać, istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd E-mail adresa: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

CILJEVI MEĐUNARODNOG VOJNOG I CIVILNOG PRISUSTVA U AVGANISTANU

Međunarodne intervencionističke snage predvođene SAD stupile su u jesen 2001. godine na avganistsko tlo u okolnostima kada je, nakon dugogodišnjih građanskih sukoba i tri miliona izbeglih u Iran i Pakistan, centralna suverena vlast i institucije političkog sistema praktično prestale da postoje, a nije bilo ni političke elite sposobne da na legitiman način objedini vođstva etničkih zajednica.² Avganistske političke vođe su se na inicijativu SAD okupile krajem decembra 2001. godine na Bonskoj konferenciji radi usaglašavanja stavova o tome kako na miran način i u što kraćem roku obnoviti vlast i institucije nakon pada talibanskog režima. Odlukama Bonske konferencije formirana je Avganistska prelazna vlast (*Afghan Transitional Authority*) kao privremena vlada i postavljeni su okviri društvenog i političkog razvoja, prvenstveno tako što je utvrđena vrsta državnog uređenja i vladavine, definisano je partnerstvo sa velikim silama i susednim zemljama, te su rešena pitanja vođstva i deobe moći, položaja bivših mudžahedinskih vođa i uopšte talibanskog pokreta.³ Time je označen početak obnove zemlje iznurenog građanskim ratom, a Snage za podršku međunarodnoj bezbednosti (*International Security Assistance Force – ISAF*) osnovane na Bonskoj konferenciji su, u saradnji sa civilno profilisanom Misijom UN za pružanje pomoći u Avganistanu (UNAMA), pomogle Avganistskoj prelaznoj vlasti tako što su se pobrinule da uspostave bezbednost u Kabulu i njegovoj okolini. Na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti 1510, Snage za podršku međunarodnoj bezbednosti (u daljem tekstu: ISAF) su u razdoblju od 2003. do 2006. godine postepeno proširile nadležnost i dejstvo na čitavu teritoriju Avganistana.⁴

Angažman ISAF operativno je otpočeo tek u avgustu 2003. godine, nakon što je formiran komandni štab i imenovan komandant, koji je potom preuzeo komandu, koordinaciju i planiranje nad međunarodnim snagama predvođenim NATO. Shodno rezolucijama Saveta bezbednosti UN, prioritetni cilj ISAF bio je da omogući centralnim vlastima u Kabulu da u potpunosti suzbiju delovanje

2 Više videti u: Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 2010, pp. 272–336.

3 “Agreement on Provincial Arrangement in Afghanistan Pending the Establishment of Permanent Government Institutions”, Bonn, December 2001, www.un.org/News/dh/latest/afghan/afghan-agree.htm, 05/04/2013.

4 “Resolution 1510 (2003)”, UN Security Council, 4840th meeting, 13 October 2003, www.nato.int/isaf/topics/mmandate/unscr/resolution_1510.pdf.

pobunjenika (talibana) i preuzmu delotvornu kontrolu nad celom državnom teritorijom. Pored toga, ostali ciljevi međunarodnih snaga su izgradnja nacionalnih bezbednosnih snaga i osiguranja stabilnog i bezbednog okruženja, koje će svim stanovnicima omogućiti normalan život a izabranoj vladi nesmetano upravljanje privrednim i društvenim razvojem. Ciljeve sa bezbednosnom dimenzijom, ISAF ostvaruje prevashodno prisustvom na terenu, naoružavanjem i obučavanjem nacionalnih oružanih snaga i policije, dok ciljeve sa političkom dimenzijom ostvaruje pružanjem različitih vrsta pomoći u obnovi i podsticanjem razvoja ove nerazvijene azijske zemlje. Posredstvom pokrajinskih timova za obnovu (*Provincial Reconstruction Teams* – PRTs), ISAF pomaže lokalnim samoupravama da osposebe i ojačaju institucionalne mehanizme neophodne za uspostavljanje vladavine prava. Na Lisabonskom samitu NATO, održanom u novembru 2010. godine, redefinisani su ciljevi misije međunarodnih snaga predvođenih NATO koalicijom. Šefovi država i vlada zemalja učesnica ISAF usaglasili su pet načela, koja treba da posluže kao smernice u procesu postepenog preobražaja ISAF od borbene misije u misiju podrške:

- osiguranje veće usaglašenosti NATO/ISAF pomoći sa nacionalnim prioritetima vlade u Kabulu;
- posao obavljati kroz avganistske institucije;
- prilagoditi profil i formacijske odlike trupa ISAF;
- dalje jačanje kapaciteta Avganistskih nacionalnih snaga bezbednosti; i
- podrška razvoju civilnih aspekata misije ISAF kako bi se ospособilo domaće vođstvo i institucije.

Naš pokušaj da pronađemo odgovor na pitanje da li su i u kojoj meri ostvareni ciljevi međunarodnog vojnog i civilnog prisustva u Avganistanu, odvijaće se u dve osnovne ravninе: bezbednosnoj i političkoj.

OSTVARENJE BEZBEDNOSNIH CILJEVA

Na planu ostvarenja ciljeva sa bezbednosnom dimenzijom, koordinacija razvoja samoodrživih nacionalnih bezbednosnih snaga poverena je Misiji NATO za obuku u Avganistanu (*NATO Training Mission in Afghanistan* – NTM-A), osnovanoj 2009. godine, a ona sarađuje sa Evropskom policijskom misijom u Avganistanu (*European Police Mission in Afghanistan* – EUPOL) i Evropskim žandarmerijskim snagama (*European Gendarmerie Force* – EGF). Avganistanska nacionalna vojska osnovana 2002. godine sa pretežno pešadijskim formacijama, danas ima pun organizacioni oblik poput svake druge

moderne vojske.⁵ Ljudski resursi vojske razvijeni su posredstvom programa tipa „obući instruktora”, namenjenih stvaranju osnovnih preduslova za kvalitetno regrutovanje početnog kontigenta vojnika. Avganistska nacionalna policija je polako prebacila težište delovanja od borbe sa pobunjenicima ka klasičnim policijskim zadacima, a Misija NATO za obuku u Avganistanu je pomogla u reformi policije na okružnom i lokalnom nivou, posebno savetovanjem policijskih komandira prilikom sprovođenja konkretnih akcija na samom terenu. Avganistska vojska i policija uspele su da u februaru 2013. godine ostvare usvojeni plan popune ljudstva, i sada imaju oko 352.000 pripadnika (195.000 u vojsci i 157.000 u policiji).⁶ Prilikom popune ljudstva u vojsci i policiji vodilo se računa o srazmernoj zastupljenosti četiri najveće etničke zajednice – Paštuna (42%), Tadžika (27%), Hazara (9%) i Uzbeka (9%). Ipak, u popuni je došlo do izvesnih odstupanja. Paštuni i Hazari su malo zastupljeniji (44 odnosno 10%), dok su Tadžici i Uzbeci za nijansu manje zastupljeni u vojsci i policiji (25 odnosno 8%), nego što bi trebalo gledano prema udelu u ukupnom stanovništvu.⁷ U pogledu srazmere zastupljenosti u ukupnom broju oficira i policijskih starešina, Tadžici su nesrazmerno više zastupljeni (44%), dok su nesrazmerno manje zastupljeni Hazari (oko 6%) i Uzbeci (svega oko 3,5%).⁸ Čini se da navedena odstupanja nisu izazvala nezadovoljstvo kod „zakinutih“ etničkih zajedница, pošto je svaka u proseku dobila relativno pravičan udio u centralnoj vlasti.

„Kritična“ faza ostvarenja bezbednosnih ciljeva počela je 2011. godine kada je pokrenut postepen prenos svih bezbednosnih nadležnosti sa ISAF na avganistsku vladu, sa planom da se ovaj proces okonča do kraja 2014. godine — kada se inače završava misija ISAF. Procena uspeha u prenosu vlasti na vladu u Kabulu zasniva se na više elemenata:

- sposobljenost Avganistskih nacionalnih snaga bezbednosti da preuzmu dodatne zadatke uz smanjenu pomoć ISAF;
- nivo bezbednosti koji omogućava stanovništvu da normalno obavlja dnevne aktivnosti;

5 Na primer, ratno vazduhoplovstvo sada ima više od 150 piloti i ukupno 96 letelica (aviona i helikoptera svih namena).

6 Ian S. Livingston and Michael O’Hanlon, “Afghanistan Index – also including selected data on Pakistan”, Brookings Institute, 26 April 2013, www.brookings.edu/~/media/Programs/foreign%20policy/afghanistan%20index/index20130426.pdf, p. 6.

7 Ibid., p. 7.

- stepen razvijenosti lokalne samouprave, koji neće ugroziti bezbednost sa smanjenjem aktivnosti ISAF; i
- da li je ISAF postavljen na način da valjano smanjuje borbeno angažovanje uporedo sa rastom sposobljenosti Avganistanskih nacionalnih snaga bezbednosti.

Za razliku od ranijih slučajeva prisustva stranih trupa na teritoriji Avganistana i očekivanog žestokog oružanog otpora, ovog puta vođe avganistanskih nacionalnih zajednica nisu dočekale NATO koaliciju neprijateljski niti su se okrenule separatističkim idejama, već su se odlučile da učestvuju u obnovi zemlje i podrže slabu centralnu vlast. U opažanju većine domaćeg stanovništva i njihovih lokalnih vođa, vojno prisustvo SAD kao daleke zemlje koja nikada nije delovala protiv avganistanskih zajednica bilo je poželjnije od mešanja Pakistana ili neke druge susedne države, koja je Avganistan uvek videla samo kao teritoriju zgodnu za pripajanje sopstvenoj teritoriji. Odsustvo suprotstavljanja intervencionističkim snagama je međunarodnoj misiji olakšalo izvršavanje zadatka uspostavljanja koliko-toliko prihvatljivog nivoa bezbednosti. Ipak, početni uspesi u stvaranju bezbednog okruženja istopili su se tokom druge polovine mandata ISAF. Napadi talibanskih pobunjenika pokrenuti ofanzivom na jugu i istoku zemlje i napadom na Kandahar 2006. godine i dalje ne jenjavaju, pa je broj oružanih akcija usmerenih protiv vlasti u Kabulu u proseku sličan tokom poslednje četiri godine – uz periodična smanjenja u zimskoj sezoni. Sličan trend vidljiv je u statistici žrtava u redovima međunarodnih snaga, a u aprilu 2013. godine zabeleženo je povećanje broja žrtava, dok se nastavak ovog nepovoljnog trenda može očekivati zato što su Talibani krajem aprila proglašili početak nove ofanzive.⁹

Povratak talibanske gerile, potpomognute iz Pakistana, delom se može objasniti željom da se iskoristi objektivno nezadovoljstvo siromašnih oblasti na jugu i istoku Avganistana veoma slabim ukupnim učinkom međunarodne finansijske pomoći i Karzaijeve vlasti, koji je na terenu praktično nevidljiv. Talibani pod vođstvom Mule Omara (Mullah Omar) zapravo su pogrešno protumačili odluku o smanjenju međunarodnih snaga donetu 2005. godine i suviše optimistično računali da će se pobuna proširiti i na ostale regije. Istini za volju, za Bušovu administraciju je vojno prisustvo u Avganistanu bilo drugorazredno pitanje, jer su svi resursi tada bili usmereni na Irak. Tek kada su polovinom 2009. godine broj američkih žrtava i visina ratnih troškova premašili

8 Ibid.

9 “Afghan Taliban declare ‘spring offensive’”, *Al Jazeera News*, 27 April 2013, www.aljazeera.com/news/asia/2013/04/20134277105599869.html, 10/05/2013.

brojke iz Iraka, predsednik Obama je odlučio da poveća broj trupa na preko 100.000 i diplomatsku pažnju usmeri na Avganistan. Međutim, jačanje prisustva NATO trupa u siromašnim oblastima neprijateljski nastrojenim prema vlasti u Kabulu, imalo je štetne efekte u vidu posredne destabilizacije Karzajeve vlasti na račun snaženja vođa lokalnih milicija, koje su se pojavile kao junaci otpora okupatoru koji nameće nepopularnu centralnu vlast. SAD je postepeno napustila politiku pružanja podrške regionalnim i lokalnim administratorima koje je postavila centralna vlast, a počela da direktno sarađuje sa lokalnim vođama koje su istinski prihvaćeni među saplemenicima.

U pokušaju da pronađe optimalnu izlaznu strategiju koja ne bi štetila ostvarenju bezbednosnih ciljeva međunarodne misije, Obamina administracija nastoji da uporedi sa većim borbenim angažovanjem protiv talibanske gerile privuče „kooperativnije” pripadnike talibanskog pokreta na stranu vlade u Kabulu, kao i da pregovara o održivom miru sa talibanskim vođstvom.¹⁰ Svrha diplomatske aktivnosti ove vrste je da pokuša da kakvom-takvom saradnjom sa talibanskim pokretom spreči da oblasti koje oni drže pod kontrolom budu utočišta za pripadnike Al Kaide i pakistanske plemenske milicije. Pakistan je još jedan deo avganistske „bezbednosne jednačine”. Premda su pakistanske vlasti zvanično američki spoljnopolitički partneri, dešavanja na terenu ukazuju na tesnu povezanost oružanih akcija u područjima južnog i istočnog Avganistana (kuda prolazi granica sa Pakistanom) sa pomoći koju pruža Islamabad. Bez spoljne pomoći talibanska gerila ne bi ni mogla da tako uporno vodi akcije, sa relativno solidnim naoružanjem i pratećom opremom, što je nezvanično potvrdio poverljivi obaveštajni izveštaj NATO koji je 2012. godine dospeo u zapadne medije.¹¹ Do sada nisu urodile plodom ni diplomatske akcije pridobijanja pakistanskog vojnog vrha da utiče na talibanske vođe da obustave borbe i postignu sporazum sa međunarodnom misijom i avganistanskom vladom.¹²

Dodatni problem predstavljaju nesuglasice među članicama NATO oko tačnog sadržaja nastavka misije podrške avganistskim bezbednosnim snagama u periodu posle 2014. godine. Nemačka vlada je najavila da će povući većinu svojih snaga,

10 “Aid and Sonflict in Afghanistan”, Asia Report N°210, 4 August 2011, International Crisis Group, www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/south-asia/afghanistan/210%20Aid%20and%20Conflict%20in%20Afghanistan.pdf, p. 26.

11 Nick Paton Walsh, “Secret NATO Taliban report revives Pakistan fears”, *CNN News*, 1 February 2012, <http://edition.cnn.com/2012/02/01/world/asia/pakistan-nato-report,08/05/2013>.

12 “Afghan talks: Nato urges Pakistan to fight militants”, *VVS World News*, 23 April 2013, www.bbc.co.uk/news/ world-asia-22274557, 15/05/2013.

odnosno da će u razdoblju od 2014–2016. u okviru operacije „Odlučna podrška“ (*Resolute Support*) ostaviti samo 600–800 vojnika u svom sektoru na severu Avganistana.¹³ Snage koje ostaju će predstavljati samo instruktori, a ne vojnici.¹⁴ Do 2017. godine ovaj broj će biti smanjen na oko 300. Zbog ovakve odluke Nemačke i druge članice su rešile da povuku ili smanje broj svojih borbenih snaga, kao na primer Francuska i Kanada koje potpuno povlače svoje snage. Takođe, Britanija ne želi da snosi najveći teret u problematičnom nastavku međunarodnog vojnog prisustva nakon 2014. godine, pa je odlučeno da povuku snage tokom 2015. godine.¹⁵

BORBA PROTIV NELEGALNE PROIZVODNJE MAKU U AVGANISTANU

Avganistan je najveći nezakoniti proizvođač opijuma¹⁶ u celom svetu, ispred Mijanmara, „Zlatnog trougla“ i Latinske Amerike.¹⁷ Nelegalna proizvodnja opijuma u Avganistanu je u stalnom porastu od 2001. godine. Na osnovu podataka Kancelarije Ujedinjenih nacija za pitanja droga i kriminala (*The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)*), bilo je više opijuma maka u svakoj vegetacionoj sezoni (period 2004–2007) nego u toku godine za vreme vladavine talibana. Plastično prikazano, sada postoji više zasada opijumskog maka u Avganistanu nego za uzgoj koke u celoj Latinskoj Americi. Samo 2007. godine procenat nelegalnog opijuma na svetskom tržištu je nastao u Avganistanu.¹⁸ Izvozna

-
- 13 Matthias Gebauer and Christoph Schult, “Test for NATO US Plans Mini-Force in post-2014 Afganistan”, *Spiegel Online*, <http://www.spiegel.de/international/world/us-afghanistan-plan-to-force-nato-into-greater-role-after-withdrawal-a-884836.html>, 21/02/2013/.
 - 14 Samo da napomenemo da nemačke snage sada broje 4 135 pripadnika (u taj broj ulaze i vojnici i instruktori). Matthias Gebauer, “Germany commits Troops for Post-2014 Mission”, *Spiegel Online*, <http://www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html>, 19/04/2013.
 - 15 Ralf Beste, “Afganistan Exit, Kabul and Berlin Estranged as Withdrawal Looms”, *Spiegel online*, <http://www.spiegel.de/international/world/tensions-rise-between-kabul-and-berlin-ahead-of-withdrawal-a-899319.html>, 14/05/2013.
 - 16 Postoji i legalna, ograničena prozvodnja opijuma u medicinske svrhe. Iz opijuma se destiliše kodeine i morfin koji su značajni u proizvodnji lekova protiv bola. Postoje grupe/udruženja građana (na primer Senlis Savet – *Senlis Council*) koje se zalažu za drugačije rešavanje problema nelegalnog opijuma u Avganistanu kako bi farmaceutske kuće smanjile cenu ovih lekova i kako bi se povećala primena i uloga ovih lekova.
 - 17 “UNODC 2010 world drug report”, www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf, p. 43.
 - 18 “UNITED NATIONS Office on Drugs and Crime. Afghanistan Opium Survey 2007”, www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf.

vrednost opijata je više od 4 milijarde dolara, gde četvrtinu zarade farmeri, a ostalo dele zvaničnici, krijumčari droge i teroristima.¹⁹ U periodu od 1997–2000, odnosno pre dolaska međunarodnih trupa, ideo avganistanskih poljoprivrednika od bruto prihoda je bila podeljena između 200.000 porodica.²⁰ Iskorinjavanje bilje Osim opijuma, Avgansitan je najveći proizvođač kanabisa u svetu.²¹

Posebno je zanimljivo da neposredno pre uspostavljanja međunarodnih snaga u Avganistanu u periodu od 1994–2001. godine, odnosno u vreme Talibana, desila se najuspešnija kampanja protiv droge. Naime, talibanski lider Mula Muhamed Omar (Mullah Mohammed Omar) je označio da je uzgajanje i proizvodnja maka protvna željama Alaha i rezultat je bilo smanjenje od 99% (naravno samo računajući teroririju koju su kontrolisali Talibani) površine zasađene makom. To je predstavljalo smanjenje od $\frac{3}{4}$ ukupne količine svetske ponude heroina.²²

Prema agencijama EU, Avganistan je i evropski glavni dobavljač heroina već duže od 10 godina. Postoje dva glavna kopnena puta za prenos heroina u Evropu:²³

- Tradicionalna, dugogodišnja „balkanska ruta” koja ide preko Turske, Bugarske, Srbije, Bosne na zapad.
- Od sredine 1990-ih, otvara se i „severni pravac”, koji ide od severnog Avganistana preko centralne Azije i na Rusiju (a ponekad se kolovijalno naziva „put svile”).

Procenjeni broj problematičnih korisnika opioida u Evropskoj umiji je 1,5 miliona (1,3–1,7 miliona evra), odnosno između 4 i 5 slučajeva na 1000 odraslih stanovnika (starosti 15–64 godine).²⁴ Zemlje koje prijavljuju najveći broj zaplena su Velika Britanija, Španija, Nemačka, Grčka, Francuska, zemlje koje prijavljuju

19 “Opium Amounts to Half of Afghanistan’s GDP in 2007, Reports UNODC”, Press release, UNODC, 16 November 2007, www.unodc.org/india/afghanistan_gdp_report.html.

20 *The opium economy in Afghanistan*, United Nations Office on Drugs and Crime, 2003, p. 7, www.unodc.org/pdf/publications/afg_opium_economy-www.pdf.

21 “No Operation”, Presstv.ir, www.presstv.ir/detail.aspx?id=122108§ionid=351020403, 11/01/2013/.

“UN: Afghanistan is leading hashish producer”, *Fox News*, 31 Mart 2010, www.foxnews.com/world/2010/03/31/ afghanistan-leading-hashish-producer, 11/03/2013/.

22 Više o tome pogledati na adresi: reformdrugpolicy.com/wp-content/uploads/2011/09/AfghanTalibanOpium.pdf.

23 www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_62086_EN_emcdda_tds_herointrafficking_2008.pdf.

24 Ibid.

najveću količinu heroina u 2005. godine su Turska, Velika Britanija, Italija, Francuska i Holandija.²⁵

Sudeći po ovom trenbu koji traje već više decenija, pomislili bi smo da je akcija suzbijanja opijuma maka počela odavno. Ali ozbiljne akcije međunarodne zajednice (odnosno NATO snaga) počele su tek 2001. godine kada se stvara okvir UN za ovu borbu gde su najveću ulogu imale Velika Britanija i Avganistan. Pažnja je bila usmerena na iskorenjavanje biljaka, i vojnici su često koristili vojnu silu kako bi zaštitili jedinice koje su vršile posao iskorenjavanja biljaka. Kao što smo već objasnili, iskorenjavanje biljaka često pogađa najsiročnije poljoprivrednike koji nemaju ekonomski alternative kako bi prehranili svoje porodice, a kada se pojavi glad i bes dolazi do socijalnog protesta i stvaranja vojnika „bez alternative” i međunarodne snage ne dobijaju preko potrebnu podršku lokalnog stanovništva.²⁶

Još jedna prepreka za borbu protiv droge u Avganistanu je nevoljna saradnja između američkih vojnika i avganistanskih gospodara rata. U odsustvu Talibana, gospodari rata u velikoj meri kontrolisu trgovinu opijumom, ali su takođe veoma korisni za američke snage zbog izviđanja, a posebno zbog čuvanja svoje teritorije od uticaja Al Kaide i talibana. Takođe, napor međunarodnih snaga je otežan činjenicom da su mnogi osumnjičeni trgovci drogom sada visoki zvaničnici u vlasti Karzaija.²⁷ Bivši američki zamenik pomoćnika državnog sekretara za Međunarodni biro narkotike i sprovođenje zakona poslove Tomas Švajh (Thomas Schweich), tvrdio je da je proizvodnja opijuma zaštićena od strane vlade Hamida Karzaija, i, da američka vojska okreće glavu od proizvodnje opijuma, budući da su gospodari droge od krucionalne važnosti za antiterorističke misije.²⁸

U martu 2010. NATO je odbacio ruske predloge za prskanje maka, navodeći kao razlog zabrinutost zbog prihoda avganistanskog naroda.²⁹ Međutim, 28. oktobra 2010. agenti Federalne službe Rusije za kontrolu opojnih droga se pridružuju avganistanskim i američkim snagama u operacije protiv droge kako bi

25 Ibid.

26 David Brunnstrom, “NATO rejects Russian call for Afghan poppy spraying”, 24 March 2010, *Reuters*, www.reuters.com/article/idUKTRE62N56U20100324, 30/11/2011.

27 “Afghanistan riddled with drug ties”, *Christian Science Monitor*, www.csmonitor.com/2005/0513/p01s04-wosc.html.

28 Thomas A. Schweich, “Is Afghanistan a Narco-State?”, 27 July 2008, *The New York Times*, www.nytimes.com/2008/07/27/magazine/27AFGHAN-t.html?hp; Thomas A. Schweich, “Combating Synthetic Drugs, A Global Challenge: U.S. and International Responses”, usinfo.state.gov/usinfo/USINFO/Products/Webchats/uncnd_01_mar_2007.html.

29 David Brunnstrom, “NATO rejects Russian call for Afghan poppy spraying”, op. cit.

se uništilo veliko područje proizvodnje droge kod Džalalabada. U ovoj operaciji uništeno je 932 kg visokokvalitetnog heroina i 156 kg opijuma, ulične vrednosti od 250 miliona američkih dolara, kao i veliku količinu tehničke opreme. Ovo je bila prva operacija protiv droge koja je uključivala i ruske agenate. Avganistski predsednik Hamid Karzai nazvao operaciju povredu avganistanskog suvereniteta i međunarodnog prava.³⁰

Ipak, od kada je ISAF preuzeo dužnost proizvodnja heroina u Avganstanu je povećana 40 puta, što definitivno ne predstavlja napredak misije.

OSTVARENJE POLITIČKIH CILJEVA

Politički dogovor koji je omogućio obnovu centralne vlasti u Kabulu delom se može objasniti željom najvećeg broja žitelja Avganistana za povratkom mira i normalizacije života nakon decenije stalnih borbi frakcija koje su ugrožavale elementarnu bezbednost ljudi. Talibanski režim je represivnu vladavinu zasnivao na učešću stranaca u svojim redovima – prevashodno Pakistanaca i Arapa – što je dovelo do omraženosti talibanskog pokreta i svojevrsne dobrodošlice stranih trupa, koje su viđene kao manje zlo na putu ka uklanjanju anarhije.³¹ Duh zajedništva koji je prevazišao razlike između nacionalnih zajednica u okolnostima jedinstvenog otpora sovjetskoj okupaciji, dodatno je ojačan zajedničkim iskustvom života u izbegličkim kampovima. Pored toga, svim etničkim političkim elitama je postalo jasno da nijedna od njih ne može ostalima da nametne vlast, čak ni po cenu novih sukoba, pa su prednosti centralne vlasti metaforički shvaćene u terminima ugovorenog braka motivisanog isključivo ekonomskim koristima na štetu ljubavi. „Bračna računica“ prevashodno se odnosila na nezamenljivu ulogu centralne vlade u prikupljanju i redistribuciji međunarodne pomoći. To je sve olakšalo usaglašavanje stavova etničkih političkih elita o potrebi očuvanja centralne vlasti u Kabulu i omogućilo da glatko prođu proces izrade i usvajanja ustava i prihvatanje Hamida Karzaija kao prvog demokratski izabranog predsednika Avganistana.³²

30 “Afghan President Karzai criticises US-Russia drugs raid”, BBC, 31 October 2010, www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11659814; Michael Schwirtz, “Russia Joins Drug Raid in Afghanistan, Marking Advance in Relations With U.S.”, 29 October 2010, *The New York Times*, www.nytimes.com/2010/10/30/world/asia/30opium.html?_r=1&hpw.

31 Podsećanja radi, talibani su u Avganistan došli upravo iz severnih oblasti Pakistana, gde je bilo njihovo glavno uporište među Paštunima i gde su uživali tajnu podršku pakistanske obaveštajne službe ISI (*Inter-Services Intelligence*).

32 Opširnije o istorijskim i kulturnim okolnostima postizanja međuetničke saglasnosti pogledati: Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, op. cit., pp. 283–285.

Nakon uspostavljanja legitimne vlasti, međunarodno prisustvo u Avganistanu bilo je usmereno na obezbeđivanje velikih investicija za izgradnju putne i energetske infrastrukture i razvoj poljoprivrede, kojom se bavi najveći deo stanovništva. Cilj je bio da se ožive privredni tokovi, poveća životni standard i tako ulije optimizam i smanji privlačnost talibanskog pokreta i kriminala kao odgovora na egzistencijalne probleme. Zapadne zemlje, Iran, Indija, Rusija, EU i međunarodne organizacije su u razdoblju od 2002. do 2010. godine pomogle vladu u Kabulu sa 56,8 milijardi američkih dolara.³³ Uprkos ogromnog priliva donacija infrastrukturni radovi su se odvijali sporo, dok poljoprivredne oblasti zbog udaljenosti i loše bezbednosne situacije nisu dobile predviđenu pomoć.³⁴ Deo neuspeha se može naći u činjenici da su ciljeve projekata međunarodne pomoći određivali sami donatori, a ne avganistanski građani. Primera radi, dešavalo se da se izgrade škole i bolnice iako nema dovoljno nastavnika i zdravstvenih radnika koji bi radili u njima, ili je na međunarodno finansiranim projektima angažovana skoro isključivo strana radna snaga. Lokalni živalj je ostao nezaposlen, pa se okrenuo jedinoj mogućnosti zarade – uzbujanju maka za industriju derivata od opijuma. Neposredno inostrano osmišljavanje i sprovođenje projekata bez uključivanja lokalnih institucija, samo je produžilo agoniju manjka kapaciteta za delotvorno upravljanje javnim poslovima. Pored toga, iznos od 56,8 milijardi američkih dolara iako značajan, teško da je mogao da namiri čak i deo nesrazmerno većih potreba jedne veoma siromašne azijske zemlje.

Neispunjena očekivanja u pogledu privrednog razvoja i rasta životnog standarda su prouzrokovala opšte razočarenje, a početni entuzijazam i poverenje u predsednika Karzaija dodatno su podriveni sistemskom korupcijom u javnom sektoru i nesposobnošću vlasti da pruži osnovne komunalne usluge. U američkim medijima se nedavno pojavila informacija da je CIA tokom protekle decenije tajno finansirala Karzaija sa više desetina miliona dolara, a tvrdnja je potekla od nekadašnjeg zamenika šefa sekretarijata avganistanskog predsednika.³⁵ Sudeći prema nalazima pojedinih ispitivanja javnog mnjenja sprovedenih svake godine u razdoblju od 2006. do 2012. godine, najveći problemi koji ometaju normalan

33 Ukupno je predviđena pomoć u iznosu od 90 milijardi američkih dolara. Svi podaci navedeni prema: "Aid and Sonflict in Afghanistan", op. cit., p. 30.

34 Bušova administracija je zbog priprema vojne intervencije u Iraku zanemarila stanje u Avganistanu u prvim godinama delovanja međunarodne misije, pa mali broj trupa nije mogao da stvari bezbednosne preduvjete za obnovu.

35 Matthew Rosenberg, "With Bags of Cash, C.I.A. Seeks Influence in Afghanistan", *The New York Times*, online edition, 28 April 2013, www.nytimes.com/2013/04/29/world/asia/cia-delivers-cash-to-afghan-leaders-office.html?pagewanted=all&_r=0, 05/05/2013.

život običnog Avganistača su odsustvo bezbednosti, nezaposlenost, slaba privreda i visok nivo prisustva korupcije.³⁶ Utoliko je zabrinjavajuće što međunarodni pokrajinski timovi za obnovu od 2011. godine postepeno planski prenose nadležnosti na pokrajinske i okružne vlasti, u sklopu šireg plana za prestanak međunarodnog civilnog angažovanja krajem 2014. godine. Umesto ranije prakse neposrednih isporuka preko potrebnih dobara i usluga, pokrajinski timovi za obnovu sve više se bave pružanjem tehničke pomoći i stvaranja institucionalnih kapaciteta pokrajinskih i okružnih vlasti za pružanje javnih usluga. Vremenski okvir i preovlađujuća usmerenost zadataka projekata međunarodne pomoći na vojno-bezbednosna pitanja, najbolje svedoče o njihovoj štetnoj zavisnosti od američkih (NATO) planova za povlačenje iz operacije koja sve više gubi legitimitet u domaćoj javnosti zemalja učesnika ISAF.

Stepen zavisnosti Avganistana od međunarodne pomoći i dalje je visok i veoma je verovatno da će taj trend opstati i u narednim godinama. Rizici koje sa sobom donosi nagli odlazak međunarodnih trupa i civilne misije ogledaju se u sukobima koji mogu da se pojave sa haotičnim sprovođenjem sledećih predsedničkih izbora, kojima se okončava mandat predsednika Karzaija.³⁷ U političkom ambijentu gde se vladavinski proces u značajnoj meri odvija prema korupcijskim obrascima ponašanja i gde centralna vlast donosi veliki „profit” svakom javnom funkcioneru i privilegije njegovom plemenu ili etničkoj zajednici nauštrb ostalih, jasno je da će i borba za preuzimanje državnih funkcija opaženih kao izvor bogatstva biti žestoka i, prema potrebi, nasilna. Sukobi oko osvajanja lokalne vlasti i oko uloge islama u političkom sistemu mogli bi da se zaoštре kako se bude smanjivala međunarodna pomoć, što bi svakako podrilo humanitarnu i socijalnu politiku centralne vlade. Posle decenije sprovodenja projekata međunarodne pomoći kao da se ispostavlja da su ciljevi uspostavljanja delotvornih, odgovornih i transparentnih institucija demokratskog političkog sistema, izgradnje osnovne infrastrukture i pokretanje održive ekonomije možda bili preambiciozni.

36 Ian S. Livingston and Michael O’Hanlon, “Afghanistan Index – also including selected data on Pakistan”, op. cit., p. 27.

37 Detaljnije o potencijalnim rizicima od urušavanja centralne vlasti u Avganistanu pogledati u: “Afghanistan: The Long, Hard Road to the 2014 Transition”, Asia Report N°236, 8 October 2012, International Crisis Group, www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/south-asia/afghanistan/236-afghanistan-the-long-hard-road-to-the-2014-transition.pdf.

GEOPOLITIČKA RAVAN AMERIČKE SPOLJNE POLITIKE PREMA AVGANISTANU

NATO planira da prisustvo u Avganistanu nastavi kroz misiju daljeg pružanja podrške sprovodenju svih aspekata reformi nacionalnih bezbednosnih snaga (misija „Odlučna podrška“), a takođe i u okviru Deklaracije o trajnom partnerstvu (*Declaration on an Enduring Partnership*), koju su potpisali predsednik Avganistana i generalni sekretar NATO, na samitu NATO u Lisabonu održanom 2010. godine.³⁸ Viši civilni predstavnik NATO nastavlja koordinaciju ostvarenja političko-vojnih ciljeva u saradnji sa avganistskom vladom, lokalnim organizacijama građanskog društva, kao i predstavnicima vlada susednih zemalja i međunarodne zajednice. „Trajno partnerstvo“ zapravo objedinjuje brojne prethodno samostalno pokretane diplomatske incijative, a u njegovim okvirima predviđena je saradnja u području daljeg jačanja ospozobljenosti avganistskih bezbednosnih institucija, antikorupcijskih i programa za uspostavljanje prakse dobre uprave, pružanja pomoći civilnom vazduhoplovstvu u ispunjavanju međunarodnih standarda, podsticanja razvoja domaćih preduzeća, obuke za planiranje i delovanje u vanrednim situacijama i elementarnim nepogodama i razvoja Interneta.³⁹ Dokumentom se Avganistan zapravo definiše kao „saradnik“ NATO koji će nastaviti da se kroz stalni dijalog konsultuje o svim strateškim političkim i vojnim pitanjima, a NATO će zauzvrat nastojati da oblasti saradnje uvaže prioritete vlade u Kabulu.

Insistiranjem na saradnji sa zemljama u neposrednom okruženju u pogledu staranja o bezbednosnoj situaciji, posebno na planu suzbijanja trgovine narkoticima, i razvoju policijskih i vojnih funkcija u Avganistanu, NATO zapravo ima još jedan razlog da posredno nadzire regionalne interese tih zemalja – posebno Pakistana i Rusije. Linije snabdevanja NATO i ostalih međunarodnih snaga prolaze preko teritorije Pakistana, a ostale susedne zemlje (Kazahstan, Uzbekistan, Turkmenistan i Tadžikistan) pružaju neki oblik pomoći ISAF – prevoz tereta prugama, dozvole za prelet vazdušnog prostora, iznajmljivanje vojnih baza, aerodroma itd. Rusija je dozvolila prelaz civilnih tereta namenjenih misiji ISAF i trupa iz zemalja koje nisu članice NATO preko svoje teritorije i

38 „Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership”, 20 November 2010, Lisbon, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm, 14/05/2013.

39 O jednakoj važnosti civilnih i vojnih aspekata nastavka misije NATO detaljnije pogledati u: Rainer Glatz, “ISAF Lessons Learned: A German Perspective”, *Prism*, Vol. 2, No. 2, 2011, National Defense University Press, www.ndu.edu/press/lib/images/prism2-2/prism2-2.pdf.

obučava mehaničare vojnih helikoptera i službenike u čijoj je nadležnosti borba protiv trgovine narkoticima.

Objašnjenje polazne osnove američke spoljne politike prema Avganistanu i zemljama u njegovom neposrednom okruženju nalazi se u činjenici da spoljnopolitička strategija i praksa SAD dva stoleća unazad u velikoj meri počivaju na međusobno komplementarnim geopolitičkim teorijama ser Helforda Makindera (Halford J. Mackinder) i Nikolasa Spajkmema (Nicholas J. Spykman). Makinder polazi od podele sveta prema osnovnim fizičko-geografskim odlikama na svetsko jezgro ili osu (*Pivot area*), koja obuhvata severni i centralni deo evroazijske kopnene mase i rubne oblasti, podeljene na dva pojasa: 1) Unutrašnji polumesec, u kojem se nalaze spoljni delovi evroazijskog kontinentalnog masiva i severna polovina Afrike, i 2) Spoljašnji polumesec, koji čine ostrva-kontinenti (Severna i Južna Amerika, Australija, Japan itd) i južna polovina Afrike.⁴⁰ Sličnu prostorno-funkcionalnu strukturu sveta daje potom Spajkmen, koji zastupa gledište o postojanju dva osnovne geopolitičke celine: 1) Rubne oblasti (*Rimland*), i 2) Predela srca (*Heartland*).⁴¹ Uprkos različitom viđenju koja od dve oblasti ima odlučujuću ulogu u ostvarenju planetarne dominacije, oba teoretičara saglasna su u tome da su prevlast nad svetom i prevlast nad rubnom oblašću evroazijskog kontinentalnog masiva uzajamno zavisni i preduslov je delotvorne kontrole središnje oblasti, ili kako je to Makinder formulisao u svom čuvenom upozorenju učesnicima Versajske mirovne konferencije: „(...) ko vlada Predelom srca zapoveda Svetskim ostrvom [evroazijsko-afričkim kontinentalnim masivom, *prim. aut.*]; ko vlada Svetskim ostrvom zapoveda svetom“.⁴²

Geopolitički imperativ sprečavanja prevlasti jedne velike sile ili saveza više sila nad evroazijskom kopnenom masom jednak je validan spoljnopolitički cilj SAD danas kao što je to bio i 1914. ili 1945. godine. SAD mogu u izvesnoj meri da smanje, izmene ili restrukturišu američku vojnu ulogu u Evropi i Aziji, ali će, rečima Nikolasa Spajkmema, posmatrano na duži rok biti jeftinije stalno prisustvo u evroazijskom polju moći od privremenog povlačenja, a onda ponovnog vraćanja ali pod težim uslovima skuplje obnove moći u tom ogromnom geopolitičkom prostoru.⁴³ Ukoliko žele da očuvaju sadašnji položaj u svetskoj raspodeli moći,

40 Detaljnije pogledati u: Harold J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904, pp. 421–437.

41 O Spajkmenovom učenju videti u: Francis P. Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2002, pp. 72, 75.

42 Navedeno prema: Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 5.

43 Opširnije o geopolitičkoj osnovi američke spoljne politike u dvadeset prvom veku videti u: Francis P. Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, op. cit., pp. 87–100.

SAD će morati da ostanu privržene politici zadržavanja evroazijskih sila, ali prilagođenoj okolnostima nadolazećeg multipolarnog sistema međunarodnih odnosa.

Budući da kao zemlja Srednjeg istoka predstavlja deo Spajkmenove Rubne oblasti (ili Makinderovog Unutrašnjeg polumeseca), Avganistan bi mogao da u američkim spoljnopoličkim dugoročnim projekcijama odigra ulogu logističkog uporišta za širenje vojnog uticaja u tom regionu. Time bi se sprečio prodor uticaja drugih sila u ovaj važan prostor – prevashodno Rusije kao prirodne evroazijske sile. Geostrategijski i vojni značaj Avganistana za SAD proističe iz njegovog položaja između Bliskog istoka i južne Azije i Kine, odnosno između Srednje Azije (u pozadini Rusije). Posmatrano iz perspektive konstelacije globalnog odnosa snaga na početku dvadeset prvog veka, američko prisustvo u Avganistanu trebalo bi da na duži rok neutralizuje eventualne koristi koje bi vlada u Moskvi mogla da ima od osnaživanja i produbljavanja strateškog partnerstva sa Iranom i Kinom i uopšte od širenja ruskog uticaja u ovom delu sveta — npr. posredstvom energetske politike. Budući da globalno vojno angažovanje SAD u uslovima recesije mora da pretrpi određena smanjenja budžetskih sredstava, za očekivati je da će vojni resursi biti preusmereni u strategijski važnija područja sveta.

ZAKLJUČAK

Cilj stvaranja društvenog okruženja bezbednog za normalan svakodnevni život građana i oživljavanje privrednih aktivnosti čini se da je ostvaren samo u manjoj meri. Prvobitne uspehe je potrolo ponovno oživljavanje oružanih i terorističkih akcija talibanskog pokreta, koje su neposredno uperene ne samo protiv međunarodne vojne i civilne misije nego i protiv Avganistanaca koji podržavaju Karzaijevu vlast. Zbog toga talibanske akcije neposredno ugrožavaju i civilno stanovništvo i njihovu veoma oskudnu imovinu, pa je bezbednosna situacija veoma loša u područjima Avganistana u kojima se stalno vode oružane borbe. Čini se da je stanje bolje u severnim i zapadnim pokrajinama naseljenim etničkim zajednicama koje u većoj meri prihvataju centralne vlasti, pa se zato može tvrditi da je stepen ostvarenosti bezbednosnih ciljeva međunarodnog vojnog i civilnog prisustva regionalno i etnički uslovljen. Povlačenje međunarodnih trupa predvođenih NATO koalicijom, planirano za kraj 2014. godine, zahtevaće od avganistske vlasti i novog predsednika tanan osećaj za kombinovanje umešnog političkog pregovaranja sa talibanskom gerilom i efikasnog rukovođenja tek izgrađenim vojnim i policijskim kapacitetima. Jedino na ovaj način avganistske vlasti mogu samostalno sa uspehom da odgovore na izazove koji će se neminovno pojaviti sa potpunim preuzimanjem staranja o javnoj i nacionalnoj bezbednosti.

Cilj uspostavljanja legitimnih političkih institucija i funkcionalne javne administracije sposobne da obnovi razorenu zemlju i podigne veoma nizak nivo životnog standarda, čini se da nije ostvaren. Zbog odsustva stručnih i obučenih javnih rukovodilaca i službenika i raširene korupcijske prakse, domaće institucije nisu uspele da efikasno sprovedu javne programe pomoći stanovništvu, pa većina novca i robe nije ni stigla do krajnjih korisnika. Time su izneverena velika, možda i ponekada nerealna očekivanja Avganistanaca da će im se kvalitet života naglo popraviti. Iznos od skoro 60 milijardi američkih dolara koji je tokom protekle decenije uložen u vidu donacija u Avganistan nije uspeo da pospeši jačanje demokratskog legitimiteta Karzaijeve centralne vlasti, što ukazuje da međunarodna finansijska i tehnička pomoć nisu uspele da ostvare politički cilj stabilizacije započetog procesa demokratizacije.

Ma koliko delovalo privlačno javnosti zemalja koje su poslale svoje trupe i velikom delu lokalnog stanovništva, povlačenje međunarodnih vojnih snaga predvođenih NATO koalicijom u okolnostima kada suštinski nije ostvaren nijedan cilj međunarodnog prisustva, može da vrati političku i bezbednosnu situaciju u Avganistanu u razdoblje stalnih građanskih sukoba. Opasnost od ponovnog pretvaranja ove srednjeazijske zemlje u nekontrolisano utočište islamskog terorizma je realna, budući da vlada u Kabulu i ostale institucije političkog sistema, posebno one sa nadležnostima u oblasti bezbednosti, nisu u stanju da efektivno vrše funkcionalnu suverenu vlast na celoj teritoriji.

Predsednik Putin je, povodom ostvarenja glavne misije ISAF rekao, i dokumentovao, da će se problem proizvodnje droge, u bliskoj budućnosti, dodatno pogoršati i da ISAF nije učinio dovoljno da ovaj problem reši. Takođe, izjavio je da stabilnost u regionu nije ostvarena i da se „očekuje eskalacija situacije u Avganistanu u kratkom roku. Međunarodni vojni kontingent, čiju okosnicu predstavljaju američke snage, nije postigla napredak u borbi protiv terorističkih grupa. Njihova aktivnost u poslednje vreme raste”.⁴⁴ Ovu tvrdnju su dodatno potkrepile i Ujedinjene nacije koje su u dokumentu koji se odnosi na procenu rizika od avganstanskog maka gde piše da će se polja maka proširiti u oblastima u kojima su već postojale u 2012, ali i na novim mestima gde je proizvodnja i uzgoj zaustavljen.

Posmatrano iz perspektive geopolitičke i vojnostrategijske dimenzije američkih spoljnopoličkih interesa, potpuno napuštanje Avganistana jednako je gubitku uporišta u oblasti Srednjeg istoka čiji je položaj skoro idealan za

⁴⁴ “Putin slams ISAF for turning blind eye to Avganistan drug problem”, RT News, 8 May 2013, rt.com/news/putin-terrorism-threats-radicalism-001/.

pripremanje i vođenje eventualnih operacija ne samo protiv Irana nego i za rešavanje kriza u Pakistanu i širokoj oblasti Srednje Azije. U tradicionalno prisutnoj taktici podele tereta očuvanja vojnog prisustva u pojedinim regijama sveta, čini da geostrategijski položaj Avganistana predstavlja dovoljno jak razlog da Obamina ili neka sledeća administracija u Vašingtonu osiguraju da u ovoj važnoj zemlji Srednjeg istoka vlast osvoji „kooperativna“ politička elita.

LITERATURA

1. “Afghan President Karzai criticises US-Russia drugs raid”, *BBC News*, 31 October 2010, www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11659814.
2. “Afghanistan riddled with drug ties”, *Christian Science Monitor*, www.csmonitor.com/2005/0513/p01s04-wosc.html.
3. “Afghanistan: The Long, Hard Road to the 2014 Transition”, Asia Report N°236, 8 October 2012, International Crisis Group, www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/south-asia/afghanistan/236-afghanistan-the-long-hard-road-to-the-2014-transition.pdf.
4. “Agreement on Provincial Arrangement in Afghanistan Pending the Establishment of Permanent Government Institutions”, Bonn, December 2001, www.un.org/News/dh/latest/afghan/afghan-agree.htm, 05/04/2013.
5. “Aid and Sonflict in Afghanistan”, Asia Report N°210, 4 August 2011, International Crisis Group, www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/south-asia/afghanistan/210-%20Aid%20and%20 Conflict%20in%20 Afghanistan.pdf.
6. Barfield, Thomas, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 2010.
7. Beste, Ralf, „Afghanistan Exit, Kabul and Berlin Estranged as Withdrawal Looms“, *Spiegel online*, <http://www.spiegel.de/international/world/tensions-rise-between-kabul-and-berlin-ahead-of-withdrawal-a-899319.html>. 14/05/2013.
8. Brunnstrom, David, “NATO rejects Russian call for Afghan poppy spraying, 24 March 2010, *Reuters*, www.reuters.com/article/idUKTRE62N56U20100324, 30/11/2011.
9. Gebauer, Matthias, “Germany commits Troops for Post-2014 Mission”, *Spiegel Online*, www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html, 19/04/2013.
10. Gebauer, Matthias, and Schult, Christoph „Test for NATO US Plans Mini-Force in post-2014 Afganistan“, *Spiegel Online*, www.spiegel.de/international/us-afghanistan-plan-to-force-nato-into-greater-role-after-withdrawal-a-884836.html, 21/02/2013/.

11. Glatz, Rainer, "ISAF Lessons Learned: A German Perspective", *Prism*, Vol. 2, No. 2, 2011, National Defense University Press, www.ndu.edu/press/lib/images/prism2-2/prism2-2.pdf.
12. "Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership", 20 November 2010, Lisbon, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm, 14/05/2013.
13. Kearns, Gerry, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
14. Livingston, Ian S., and O'Hanlon, Michael, "Afghanistan Index – also including selected data on Pakistan", Brookings Institute, 26 April 2013, www.brookings.edu/~/media/Programs/foreign%20policy/afghanistan%20index/index20130426.pdf.
15. Mackinder, Harold J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904.
16. "Opium Amounts to Half of Afghanistan's GDP in 2007", Reports UNODC, Press release, UNODC, 16 November 2007, www.unodc.org/india/afghanistan_gdp_report.html.
17. "Putin slams ISAF for turning blind eye to Avganistan drug problem", *RT News*, <http://rt.com/news/putin-terrorism-threats-radicalism-001/>.
18. *Reform drug policy*, stalna internet adresa: reformdrugpolicy.com/wp-content/uploads/2011/09/AfghanTalibanOpium.pdf.
19. "Resolution 1510 (2003)", UN Security Council, 4840th meeting, 13 October 2003, www.nato.int/isaf/topics/mandate/unscr/resolution_1510.pdf.
20. Schweich, Thomas A., "Combating Synthetic Drugs, A Global Challenge: U.S. and International Responses", usinfo.state.gov/usinfo/USINFO/Products/Webchats/uncnd_01_mar_2007.html.
21. Schweich, Thomas A., "Is Afghanistan a Narco-State?", 27 July 2008, *The New York Times*, www.nytimes.com/2008/07/27/magazine/27AFGHAN-t.html?hp.
22. Schwirtz, Michael, "Russia Joins Drug Raid in Afghanistan, Marking Advance in Relations With U.S.", 29 October 2010, *The New York Times*, www.nytimes.com/2010/10/30/world/asia/30opium.html?_r=1&hpw.
23. Sempa, Francis P., *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2002.
24. The *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_62086_EN_emcdda_tds_|herointrafficking_2008.pdf.
25. *The opium economy in Afghanistan*, United Nations Office on Drugs and Crime, 2003, www.unodc.org/pdf/publications/afg_opium_economy/www.pdf.
26. *Afghanistan Opium Survey 2007*, United Nations Office on Drugs and Crime, www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf.

ZIROJEVIĆ FATIĆ M., i KORAĆ S., NATO povlačenje iz Avganistana: uspešno okončanje misije?, MP 3, 2013, (str. 386–404)

27. „UNODC 2010 World Drug Report”, www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf.
28. “UN: Afghanistan is leading hashish producer”, *Fox News*, 31 March 2010, www.foxnews.com/world/2010/03/31/afghanistan-leading-hashish-producer/. 11/03/2013/.

Dr Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ and Srđan KORAĆ

THE WITHDRAWAL FROM AFGHANISTAN: SUCCESSFUL END OF ANOTHER NATO MISSION?

ABSTRACT

The paper examines whether and to what extent the primary objectives of the NATO-led International Security Assistance Force’s mission, which has conducted security and stability operations throughout Afghanistan, have been achieved. The authors focus their analysis on establishing political institutions and effective public policy implementation as well as on developing and training Afghan military, police and other security capacities — all aimed at providing secure environment for sustainable economy and daily life in the country. The paper discusses the results of the NATO-led international mission in the context of geopolitics and the geostrategic position of Afghanistan as a Middle East country and its place in the long-standing U.S. Foreign Policy objectives in the region. The authors employ the dynamic research approach in order to cover the topic within a decade time frame. The authors conclude that the NATO-led International Security Assistance Force’s mission has failed to fully meet the political objectives, while the security objectives have been achieved only to a lesser extent.

Key words: NATO, military intervention, organised crime, terrorism, human security, failed states, U.S. Foreign Policy, Afghanistan.

PRIKAZI KNJIGA

Dr Duško Dimitrijević, **DRŽAVNE GRANICE NAKON SUKCESIJE SFR JUGOSLAVIJE**, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2012, str. 481

Granice između suverenih država u savremenim međunarodnim odnosima služe kao materijalni oblici razgraničenja delokruga državnih nadležnosti, ali i kao linije neophodne povezanosti u celinu međunarodne zajednice, čiji opstanak u krajnjem slučaju zavisi upravo od korišćenja granice u svrhe dobrosusedske saradnje i uzajamnog poštovanja integriteta suverenih jedinki sa obe strane granične linije. Svakako, postepeni razvoj nadnacionalnih tvorevin na globalnom i regionalnom nivou pomera funkcionalnu važnost teritorijalnog važenja državnih pravnih poredaka, u korist zajedničkih interesa čovečanstva i univerzalne nadležnosti međunarodne zajednice. Ta pojava, međutim, ne oduzima na važnosti temi granica, jer njihovo utvrđivanje i dalje predstavlja neophodan preduslov za precizno ograničenje državnog suvereniteta. Shodno tome, čak i u vremenu kada su u našem političkom diskursu podobro odomaćena predviđanja o skorom utopljavanju državne teritorije Republike Srbije u zajedničku zonu jedne nadnacionalne tvorevine kao što je Evropska unija, a koja će činjenica, prema tim predviđanjima, za posledicu imati i rešenje svih spornih pitanja granica, jedna knjiga o otvorenim graničnim pitanjima našeg regiona ne sme da izgle-

da kao štivo koje ne zaslužuje mnogo pažnje. Državna suverenost i teritorijalni integritet osnovne su vrednosti na kojima će međunarodna zajednica nastaviti da počiva u dogledno vreme, pa stoga jedno ovako ozbiljno naučno utemeljeno i obiljem argumenata potkovano delo koristi ne samo interesu naučne zajednice već i visokom državničkom interesu.

Autor je u ovoj knjizi obuhvatio tematiku granica ne samo Srbije sa bivšim jugoslovenskim republikama, već i granica svih ostalih republika međusobno, pa je tako čitav region nekadašnje SFR Jugoslavije na sveobuhvatan način postavio u kontekst istraživanja, sa svim problemima, nedoumicanima i mogućim pravcima razrešenja spornih pitanja. Na taj način dobilo se objektivno delo, naučnog karaktera, koje se sa pozicija strogog pridržavanja pravila međunarodnog prava bavi osetljivim političkim temama, što je po našem mišljenju jedini ispravan i moguć stav. Iz potrebe za temeljnošću i sveobuhvatnošću, kao i međunarodno-pravnom prizmom posmatranja proizlazi i struktura izlaganja u knjizi koja se može podeliti na tri uočljive celine.

Prvu celinu možemo nazvati teorijskom. U njoj se izlažu i pojmovno determinišu na generalnom planu teme koje su neposredan predmet naslovne prob-

lematike. Tako se uvrđuje pojам i evolucija termina državne granice i tipologija državnih granica (poglavlja 1, 2. i 3). To je materijalni deo teorijskog dela. Sledeća dva poglavlja, 4. i 5, posvećena su proceduralnim pitanjima utvrđivanja pravnog osnova povlačenja granica, tehnike povlačenja granica na različitim geofizičkim prostorima (kopno, more, granične vode, vazdušni prostor i kosmos, dno i podzemlje, polarne oblasti), postupaka zaključenja ugovora o razgraničenju, delimitacije, demarkacije i delineacije. U okviru ovog dela postoji i posebno poglavje broj 6 posvećeno pitanju međunarodnog prava sukcesije i državnih granica, sa naročitim osvrtom na primenu principa *uti possidetis* u slučaju sukcesije država. Ova celina služi kao izvrstan uvod u problematiku za neupućenog čitaoca, ali i predstavlja neophodan ram slike otvorenih graničnih pitanja između država sukcesora bivše SFRJ.

Druga celina je pravno-istorijskog karaktera. U njoj se objašnjava razvoj teritorijalnog prostora bivše SFR Jugoslavije od stvaranja prve državne tvorevine Južnih Slovena nakon prvog svetskog rata, pa do savremenih dana, u smislu međunarodnopravnog razgraničenja na spoljnem planu, prema drugim suverenim državama, ali i unutrašnjeg razgraničenja u obliku administrativno-teritorijalnih podela. Autor je u svojoj istorijsko-pravnoj analizi na njemu svojstven način činjenično iscrpan i pravno temeljan, ali i međunarodnopravno dovoljno jasan i zanimljiv da bi približio problematiku jugoslovenskih granica i čitaocima koji se ne bave ovom problematikom. U monografiji se pažljivo navode topografski opisi svakog

pojedinačnog razgraničenja koje je postojalo u toku ovog istorijskog perioda na prostoru bivše Jugoslavije. Imajući ovu činjenicu u vidu, odličan je potez autora što je na kraju knjige u okviru Dodatka sabrao sva originalna dokumenta koja ustanovljavaju razgraničenja, pa je tako stvorio čitaocu udoban način referisanja ka svim detaljnijim pojedinostima. Istorijski deo obuhvata odeljke 7–12, sa temama kao što su granice Jugoslavije nakon prvog i drugog svetskog rata, administrativno-teritorijalna, odnosno kasnije i federativna podela na unutrašnjem planu i konačno pregled disolucije SFRJ i priznanja njenih država sukcesora.

Treća celina je savremeno-problemska, obuhvata poglavlja 13. i 14. i bavi se otvorenim graničnim pitanjima između država sukcesora SFRJ, kao što je već i nagovešteno u naslovu same knjige. Autor je organizovao izlaganje po sistemu graničnih parova, tako da se kroz jednu oštromu analizu, u kojoj se navode po analogiji slučajevi iz međunarodne sudske i arbitražne prakse koji su se bavili istim ili sličnim otvorenim pitanjima, čitalac može upoznati sa svim problemima razgraničenja koji postoje u ovom trenutku između država sukcesora. Za Republiku Srbiju naročito je značajno, i problematično zbog bolnih iskustava prošlosti, pitanje razgraničenja sa Republikom Hrvatskom, i može se reći da baš na ovom mestu autor daje najiscrpljniju analizu, kritikujući princip *uti possidetis* kao neprimenjiv u ovom slučaju i zalažući se za sporazumno rešenje koje bi bilo u skladu sa važećim pravilima i principima međunarodnog prava za utvrđivanje granice na graničnim vodama (Dunav). Autor smatra *uti possidetis* jednim principom vezanim za specifičan kon-

tekstualni i istorijski diskurs u razvoju međunarodnog prava, koji je svoje najbolje rezultate postigao kao podrška kolonizovanim narodima u njihovoj borbi za stabilizaciju i mir na granicama nakon sticanja nezavisnosti. U slučaju SFRJ, autor ukazuje na iznuđenost primene ovog principa, što nije dovelo do formalnog utvrđivanja granica niti njihovog povlačenja u skladu sa pravilima međunarodnog prava. Autor u svojoj analizi nije pristrasan, i u slučaju-jevima graničnih sporova između ostalih bivših republika on sledi uvek jednaku argumentaciju koja se bazira na korišćenju mehanizama za mirno rešavanje sporova koje međunarodno pravo u obilju pruža, kao jedinim načinima postizanja pravednih i trajno održivih rešenja za sve zainteresovane strane.

Na kraju izlaganja dat je rezime na srpskom i engleskom jeziku u kome se u sažetom vidu uobičjava argumentacija rasprostrta u prethodnim poglavljima. Na samom kraju, dat je opširan dodatak koji sadrži sva zvanična dokumenta poput ugovora o miru, o utvrđivanju granične linije, o opisu granice i tome slično, unu-trašnje-pravnih dokumenata iz doba SFRJ vezanih za međusobno razgraničenje područja sadašnjih država suksesora kao tadašnjih federalnih jedinica, pa konačno i poslednjih međunarodnih ugovora o razgraničenju

koji su usledili nakon raspada države. Izuzetno su zanimljivi oni akti koje potpisuju razne kontrolne komisije i ostala tela, koja se u ranoj fazi konstituisanju i ustrojstvu federalnih jedinica i autonomnih pokrajina u sastavu SFRJ javljaju kao organi koji odlučuju o njihovim administrativno-teritorijalnim granicama. Čitajući ove dokumente, čitalac jasno dolazi do uvida u kojoj meri su rešenja donošena bez dubljeg uvida u suštinu problematike na terenu, koliko je bilo u njima političkih, po stanju stvari na terenu neadekvatnih kompromisa, ali i pravnih nedostataka, koji su svi zajedno na duži rok bili neodrživi i za ekonomski, i za fizičko-geografski položaj graničnih područja njima obuhvaćenih, kao i za razvoj kasnijih dobrosusedskih odnosa novonastalih republika.

Knjiga koja je pred nama može da posluži kao svedočanstvo o procesu koji je doveo do situacije otvorenih graničnih pitanja koja danas postoje među državama sucesorima SFRJ, kao opomena o teškoćama koje će opterećivati njihove međusobne odnose ukoliko se ta pitanja i dalje ne budu formalno-pravno rešavala i konačno kao preporuka o upotrebi međunarodnog prava kao jedinog efikasnog i pravednog instrumenta za rešenje ovih otvorenih pitanja.

Mihajlo VUČIĆ

Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, **MR. PUTIN: OPERATIVE IN THE KREMLIN**, The Brookings Institution, Washington D. C., 2013, p. 390

Knjiga *G. Putin: Operativac u Kremlju* (*Mr. Putin: Operative in the Kremlin*) najnoviji je i do sada najzaokruženiji naučno-istraživački poduhvat dvoje Brukingsovih dugogodišnjih poznavalaca Rusije: Fione Hil i Kliforda Gedija. Iako nije sporno da se i ova knjiga može svrstati u danas popularne naučne proizvode američke opsesije fenomenom „putinizma“, začuđuje objektivnost kojom se odlikuje pristup dvoje autora. Zato je ova knjiga nezaobilazno štivo koje proučavaoci unutrašnje i spoljne politike Rusije u XXI veku moraju da konsultuju, nezavisno od toga da li na aktuelnu ruskiju politiku i na samog Vladimira Putina gledaju afirmativno ili negativno.

Suštinu Putinovog lika i dela autori su izrazili već u naslovu knjige. Putin je operativac, svojevremeno doveden u Kremlj zahvaljujući veštinama u „radu sa ljudima“ koje je ranije stekao gradeći karijeru operativca u KGB-u. Njegovi prvi zadaci ticali su se sređivanja oblasti finansija, da bi sa dolaskom na mesto predsednika, umesto ostarelog Jeljcina, Putin na sebe preuzeo zadatak da celu Rusiju „dovede u red“, oslanjajući se na „rad sa ljudima“. KGB-ovske metode postupanja najpre sa tajkunima (oligarsima), a zatim i svim ostalim pripadnicima ruske ekonomski i političke elite, rezultirale su stvaranjem rigidnog hijerarhijskog sistema vlasti, koji je u prva dva predsednička mandata Putina i jednom Medvedeva (za vreme koga je Putin bio premijer) doneo značajnu stabilizaciju i napredak ruskom društvu u odnosu na „vreme smutnji“ devedesetih godina prošlog veka. Međutim, inherent-

na nesposobnost ovog sistema i samog Putina (koji se 2012. vratio na položaj predsednika za mogućih narednih 12 godina) da zadovolje šire potrebe „imalaca uloga“ (*stakeholders*) – srednje klase koja se zahvaljujući pomenutoj stabilizaciji i napretku u međuvremenu razvila, a u perspektivi i širih narodnih masa – pre svega za manje korupcije, a više demokratije, prema Hilovoj i Gediju dovodi u pitanje mogućnost Putinovog režima da se održi pred talasom uličnih protesta koji su započeli 2011/12. Ovaj revolt „imalaca uloga“, kažu autori, može da vodi ka dva scenarija: „ili ka novom periodu reforme i političkih promena, ili ka još jednom, još nesigurnijem, ‘vremenu smutnje’“. Ovaj argument podvučen je uočenim Putinovim problemom da veštine u „radu sa ljudima“, osim na pojedince i elite primeni i na mase, što se vidi na nekoliko primera Putinovog nesnalaženja u susretu sa nezadovoljnim narodom, opisanih u knjizi.

Najoriginalniji doprinos Hilove i Gedija proučavanju fenomena „putinizma“ je upravo u temeljnoj analizi same Putinove ličnosti, usredsređivanjem na one momente iz njegove biografije koji mogu da pomognu u rasvetljavanju Putinovog razmišljanja i ponašanja na mestu predsednika. Analiza autora ove knjige pokazala je prisustvo najmanje šest različitih identiteta objedinjenih u Putinovoj ličnosti, razvijenih zahvaljujući njegovom ličnom iskustvu: državnika (*the Statist*), istorijskog čoveka (*the History Man*), borca za opstanak (*the Survivalist*), autsajdera (*the Outsider*), pristalice slo-

godnog tržišta (*the Free Marketeer*) i referenta (*the Case Officer*). Tako trauma izazvana slabljenjem ruske države nakon raspada Sovjetskog Saveza utiče na stvaranje Putinovog identiteta državnika, što podrazumeva shvatanje o neophodnosti da Rusija bude jaka država iznutra i velika sila spolja („državništvo“ je i inače dominantna struja u ruskom poimanju upravljanja društvom – prim. V.T.). Ovo je opet, navode autori, povezano sa Putinovim dobrim poznavanjem istorije (istorijski čovek), iz koje je ovaj mogao da nauči dosta o pogubnosti „vremena smutnje“ za zemlju, kao i da pronađe primere državnika na koje bi se ugledao, a koji su nastojali da reformišu društvo „odozgo“, bez velikih društvenih prevrata i revolucija (Petar Stolipin je izdvojen kao prvi primer). Sve ovo je bitno za opstanak države i društva, a ovaj identitet (borca za opstanak) ima pak veze sa Putinovim porodičnim iskustvom, kao i političkim preživljavanjem posle skandala u koji je bio upleten u St. Petersburgu početkom devedesetih. Preživljavanje i uspon nisu bili laki, ako se ima u vidu da je Putin, kako autori tvrde, bio višestruki autsajder (po njima je to i danas u odnosu na nezadovoljene potrebe svog društva) – pre svega kao rođeni Lenjingrađanin u odnosu na favorizovanu Moskvu, kao i u ulozi operativca KGB u Drezdenu dok je njegova zemlja prolazila kroz krucijalne političke promene. Imajući neposredno iskustvo sa neefikasnošću i slomom

socijalističke privrede, Putin je žestok zagovornik slobodnog tržišta, ali specifičnog – onog u kome državna vlast s njim na čelu može da kontroliše i usmerava velike privatne vlasnike da svoje ekonomski poduhvate obavljaju tako da doprinesu ostvarivanju političkih/državnih ciljeva. Konačno, identitet referenta, izgrađen na temelju pomenutih Putinovih veština u „radu sa ljudima“, došao je do izražaja upravo u „disciplinovanju“ glavnih ekonomskih i političkih subjekata, tj. stavljanju istih u službu države – veoma sofisticiranim neformalnim metodama praćenja i prikupljanja informacija o svima, te ucenama da bi njihove nezakonite radnje (koje su pravilo kod pripadnika ruske elite) mogle da budu razotkrivene ukoliko se ne budu ponašali u skladu sa vladajućom strategijom.

Sve u svemu, oko 270 stranica čistog teksta o možda i najzanimljivijoj političkoj ličnosti 21. veka, čita se sa lakoćom, a u isto vreme nudi obilje informacija, od kojih neke i za mnoge od nas koji se profesionalno bavimo proučavanjem ruske politike predstavljaju novost. Pomenuta objektivnost pristupa omogućava čitaocu da te informacije pokuša sam da obradi i izvuče sopstvene zaključke, ne držeći se u svemu zaključaka autora. Stoga ohrabrujemo čitaoce koje zanimaju savremena Rusija i njen predsednik da pročitaju ovu knjigu, uz uveravanje unapred da to neće biti gubljenje vremena.

Vladimir TRAPARA

M E Đ U N A R O D N I P R O B L E M I

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail:
snezanaz@diplomacy.bg.ac.yu, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najmanje 16 a najviše 24 strane jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja; str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na engleskom), pp. (ako se citira više strana izvora na engleskom). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, “Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta

političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda – (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviathan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy, Current Status 1 January 1996*, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku ili na CD-ROM-u na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Prilozi koji se dostavljaju radi objavljivanja moraju predstavljati rezultate sopstvenih ili zajedničkih istraživanja. Oni se objavljaju ukoliko poseduju dve pozitivne anonimne recenzije.

Autori su dužni da poštuju autorska prava trećih lica. Prilozi koji su već objavljeni u drugoj publikaciji neće biti objavljeni. Izuzetno pod uslovom da Uređivački odbor oceni da njihov kvalitet može biti od koristi za unapređenje naučnoistraživačke delatnosti, pojedini radovi se mogu objaviti u celini ili u delovima uz poštovanje svih autorskih prava i prava na intelektualnu svojinu. U tom slučaju u fusnoti treba navesti da je dobijena saglasnost od prvog izdavača i uneti izvor iz koga je prilog preuzet.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems / glavni i odgovorni urednik
Miroslav Antevski. - God. 1, br. 1 (1949)-
. - Beograd : Institut za medunarodnu politiku i privredu, 1949-. - 24 cm

Tromesečno. - Tekst na srp. i engl. jeziku
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND THE REGION, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (priredivači), broširano, 2013, 252 str.

Branimir Đorđević, ORGANIZACIJA SEVERNOATLANTSKEGO UGOVORA (NATO), broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, GLOBALNA POLITIKA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA 2001–2012, broširano, 2013, 180 str. .

Dragan Petrović, GEOPOLITIKA FRANCUSKE, tvrd povez, 2013, 288 str.

Vladimir Grečić, THE SERBIAN ACADEMIC DIASPORA, broširano, 2013, 280 str.

Brano Miljuš, SAVREMENI PROBLEMI MEĐUNARODNOG PRAVA, broširano, 2013, 368 str.

Žaklina Novičić, PRVENSTVO PRAVA EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA KONTROLA PREKORAĆENJA NADLEŽNOSTI EU – SLUČAJ NEMAČKE, broširano, 2013, 148 str.

SRBIJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI, Zbornik radova, priredivači Dragan Đukanović i Vladimir Trapara, broširano, 2013, 620 str.

Aleksandar Fatić, Srđan Korać i Aleksandra Bulatović, ETIKA KRIMINALISTIČKO-OBAVEŠTAJNOG RADA, tvrd povez, 2013, 320 str.

POLOŽAJ SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODnim EKONOMSKIM ODNOSIMA, zbornik radova, priredivači Predrag Bjelić i Duško Dimitrijević, broširano, 2013, 340 str.

NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION, Proceedings, Pero Petrović i Milovan Radaković (eds.), tvrd povez, 2013, 820 str.

ENERGY SECURITY OF EUROPE: THE POSITION OF SERBIA, Procedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), broširano, 2013, 496 str.

Brano Miljuš, ISTRAŽIVANJE POLITIČKOG TRŽISTA, broširano, 2012, 320 str.

Dragan Petrović, GEOPOLITIKA SREDOZEMLJA, tvrd povez, 2012, 228 str.

SPOLJNA POLITIKA SRBIJE I ZAJEDNIČKA SPOLJNA BEZBEDNOSNA POLITIKA EU, zbornik radova, priredivači *Dragan Đukanović* i *Miloš Jončić*, broširano, 2012, 580 str.

Duško Dimitrijević, DRŽAVNE GRANICE NAKON SUKCESIJE SFR JUGOSLAVIJE, tvrd povez, 2012, 484 str.

DANUBE STRATEGY – STRATEGIC SIGNIFICANCE FOR SERBIA, zbornik radova, priredivači, *Nevenka Jeftić Šarčević* i *Edita Stojić Karanović*, broširano, 2012, 352 str.

WESTERN BALKANS: FROM INTEGRATION TO STABILISATION, zbornik radova, priredivači, *Miroslav Antevski* i *Dragana Mitrović*, broširano, 2012, 404 str.

MEANING OF BORDERS AND BORDER ISSUES IN THE AGE OF GLOBALIZATION: EUROPE AND ASIA, zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević*, *Dragana Mitrović* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2012, 160 str.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE (II), zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević* i *Brano Miljuš*, tvrdi povez, 2012, 886 str.

STUBOVI SPOLJNE POLITIKE – SRBIJA, EU, SAD i KINA, *Dragan Petrović* i *Dragan Dukanović*, broširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, KOMPONENTE NACIONALNOG I EVROPSKOG IDENTITETA, tvrd povez, 2012, 280 str.

ULOГA CIVILNOГ DRUŠTVА U PROMOCIJI POTENCIJALA PODUNAVLJA U SVETLU IZRADE STRATEGIJE EU ZA DUNAVSKI REGION, zbornik radova, priredivači *Edita Stojić Karanović* i *Nevenka Jeftić Šarčević*, broširano, 2012, 212 str.

SRBIJA I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, zbornik radova, priredivači *Dragan Đukanović* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2011, 572 str.

JAPAN AND SERBIA: REGIONAL COOPERATION AND BORDER ISSUES: A COMPARATIVE ANALYSIS, zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2011, 192 str.

Brano Miljuš
**SAVREMENI PROBLEMI
MEĐUNARODNOG PRAVA,**
2013.

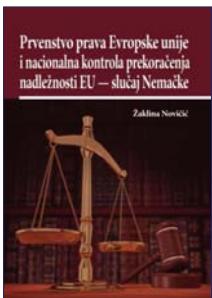
Vladimir Grećić
**THE SERBIAN ACADEMIC
DIASPORA**, 2013.

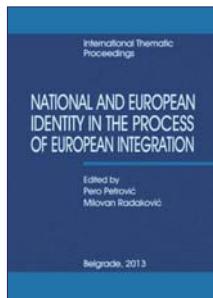
Dragan Petrović
**ГЕОПОЛИТИКА
ФРАНЦУСКЕ**, 2013.

HARMONIZACIJA
**ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE
SRBIJE SA PRAVOM EU (II)**
zbornik radova, 2012, priređivači:
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

Žaklina Novičić,
**PRVENSTVO PRAVA
EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA
KONTROLA PREKORAČENJA
NADLEŽNOSTI**, 2013.

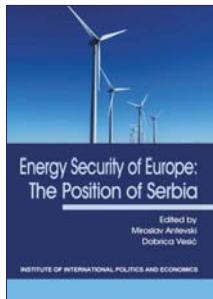
NATIONAL AND EUROPEAN
IDENTITY IN THE PROCESS
OF EUROPEAN INTEGRATION,
zbornik radova, 2013, priređivači
Pero Petrović i Milovan Radaković

SRBIA U JUGOISTOČNOJ
EVROPI, zbornik radova, 2013,
priređivači: Dragan Đukanović
i Vladimir Trapara

Aleksandar Jazić
**СПОЉНОПОЛИЧКА
ПРОПАГАНДА:
АКТЕРИ И СРЕДСТВА**, 2013.

ENERGY SECURITY OF EU-
ROPE: THE POSITION
OF SERBIA, zbornik radova,
2013, priređivači: Miroslav
Antevski i Dobrica Vesić

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs